

Часопис / *Journal*

◇ Е К О Н О М И К А П О Љ О П Р И В Р Е Д Е ◇
◇ *E c o n o m i c s o f A g r i c u l t u r e* ◇

Основан 1954. године / *Established 1954*

Издавачи / *Publishers*

Научно друштво аграрних економиста Балкана, Београд
The Balkan Scientific Association of Agrarian Economists
Институт за економику пољопривреде, Београд (Србија)
Institute of Agricultural Economics, Belgrade
Академија економских наука, Букурешт (Румунија)
Academy of Economic Studies, Bucharest (Romania)

Главни и одговорни уредник / *Editor in Chief*

Проф. др Милан Р. МИЛАНОВИЋ

Уређивачки одбор / *Editorial Board*

др Зорица ВАСИЉЕВИЋ	Prof. Đojo ARSENOVIĆ, Ph.D., Faculty of Agriculture, East Sarajevo, BiH
др Бранислав ВЛАХОВИЋ	Prof. Ioan DAVIDOVICI, Ph.D., Institute for Agriculture Economy, Bucharest, Romania
др Владимир ГРБИЋ	Tomaš DOUCHA, Ph. D., Research Institute of Agricultural Economics, Prague, Czech Republic
др Милан Р. МИЛАНОВИЋ	Prof. Margaret LOSEBY, Ph. D., Facolta di Agraria-Dipartimento DECOS, Viterbo, Italy
др Радован ПЕЈАНОВИЋ	Prof. Mile PESHEVSKI, Ph. D., Faculty for Agricultural Science and Food, Skopje, Macedonia
др Весна ПОПОВИЋ	Др Алевтина ЛИТВИНОВА АЛЕКСАНДРОВНА, Волгоградская государственная сельскохозяйственная академия, Российская Федерация
др Симо СТЕВАНОВИЋ	
др Жаклина СТОЈАНОВИЋ	Prof. Sandor SOMOGY, Ph.D., Faculty for Agricultural Science, Keszthely, Hungary
др Данило ТОМИЋ	Prof. Jernej TURK, Ph.D., University of Maribor, Faculty of Agriculture, Slovenia
др Драго ЦВИЈАНОВИЋ	
др Миладин ШЕВАРЛИЋ	

Лектор / *Lecturer*

Ана ПЕТРОВИЋ

Адреса уредништва / *Editorial office*

БЕОГРАД, Волгина 15; тел/факс (+381) 11/ 2972-848; E-mail: office@mail.iep.bg.ac.rs
elgrade, Volgina 15; tel/faks (+381) 11/ 2972-858; E-mail: office@mail.iep.bg.ac.rs

UDC 338.43:63

YU ISSN 0352-3462

ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ **ECONOMICS OF AGRICULTURE**

57.

“Сагласно одлуци из члана 27. став 1. тачка 4), а по прибављеном мишљењу из члана 25. став 1. тачка 5)

Закона о научноистраживачкој делатности
(„Службени гласник РС”, бр. 110/05, 50/06-испр. и 18/10),
утврђена је категоризација домаћих научних часописа
за 2010. годину.

[Листа часописа за друштвене науке](#)

5. Економика пољопривреде М24”

(Часопис међународног значаја)

<http://www.nauka.gov.rs> (28. Jun 2010)

Београд, јули-септембар, 2010. године
Belgrade, July-September, 2010.

ИЗДАВАЧКИ САВЕТ / *EDITORIAL COUNCIL*

мр Душан АНТОНИЋ	Агробанка, Београд
др Зоран БИНГУЛАЦ	Факултет за пословне студије, Вршац
др Богдан БУЛАТОВИЋ	Биотехнички институт, Подгорица
др Биљана ВЕЉКОВИЋ	Агрономски факултет, Чачак
др Снежана ЂЕКИЋ	Економски факултет, Ниш
др Милутин ЂОРОВИЋ	Пољопривредни факултет, Београд
др Ђорђи ЂОРЂЕСКИ	Факултет за пољопривредне науке и храну Скопље
др Драгић ЖИВКОВИЋ	Пољопривредни факултет, Београд
др Ковилко ЛОВРЕ	Економски факултет, Суботица
др Мирослав МАЛЕШЕВИЋ	Институт за ратарство и повртарство, Нови Сад
Viktor MANOLE, Ph.D.	Academy of Economic Studies, Bucharest Romania
<u>др Петар МАРКОВИЋ</u>	Редовни професор у пензији, Београд
др Небојша НОВКОВИЋ	Пољопривредни факултет, Нови Сад
др Зоран ЊЕГОВАН	Економски институт, Београд
др Христивоје ПЕЈЧИЋ	Пољопривредни факултет, К. Митровица
др Перо ПЕТРОВИЋ	Институт за међународну политику и привреду, Београд
др Горан ПОПОВИЋ	Економски факултет, Бања Лука
др Михајло РАДИЋ	Редовни професор у пензији, Београд
др Вељко РАДОЈЕВИЋ	Међународна менаџерска академија, Нови Сад
др Јеремија СИМИЋ	Редовни професор у пензији, Београд
др Јонел СУБИЋ	Институт за економику пољопривреде, Београд
мр Олга ЧУРОВИЋ	Индустријско биље, Нови Сад

Белешке / Notes

Тираж:

250 примерака

Штампарија:

DIS PUBLIC, Д.О.О., Београд, Браће Јерковић 111/25,
тел./факс: 011/39-79-789

**ECONOMICS
OF AGRICULTURE**

CONTENT

S. Stevanović, M. Đorović, M. Milanović WORLD FINANCIAL CRISIS AND ITS IMPACT ON THE SERBIAN ECONOMY	353
Tatjana Papić-Brankov, K. Lovre IMPLICATIONS OF GLOBAL ECONOMIC CRISIS ON BIOTECHNOLOGY INDUSTRY	369
D. Đurić, Dragana Đurić KNOWLEDGE OF CULTURAL DIVERSITY AS A SKILL FOR GLOBAL MANAGEMENT OF PEOPLE AND BUSINESS PROCESSES	377
P. Gogić ECONOMIC EFFICIENCY OF INVESTMENTS IN VINEYARD PRODUCTION IN RISKY CIRCUMSTANCES	393
V. Vukoje, V. Zekić ECONOMIC POSITION OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN VOJVODINA (2001-2009)	411
D. Dabović NEW SERBIAN LEGISLATION ON RECOGNITION AND PROTECTION OF PLANT VARIETIES	425
S. Kostić POSSIBILITIES FOR IMPROVING THE AGRICULTURAL EXTENSION SERVICE OF REPUBLIC OF SE	437
Jovana Čikić, Ž. Petrović, D. Janković INTERNAL FACTORS OF AGRICULTURAL MODERNIZATION ON SELECTED FARMS IN VOJVODINA	449
S. Dedanski, G. Puzić DEVELOPMENT MANAGEMENT OF WINE TOURISM IN SERBIA AS A BASIS FOR DEVELOPMENT OF LOCAL COMMUNITIES	463
B. Muhi RURAL TOURISM AS A FACTOR OF REVITALIZATION OF VILLAGE IN VOIVODINA	475
Eva Hrabovski-Tomić AGRI BUSINESS AND FOOD PROCESSING INDUSTRY IN THE FUNCTION OF TOURISM INDUSTRY'S DEVELOPMENT	487
H. Pejčić ASSOCIATIONS AND RETURN TO THE FARMS	499
Review: "Management and marketing services sector"	509
In memoriam – Prof. dr Petar Marković	511

САДРЖАЈ

С. Стевановић, М. Ђоровић, М. Милановић СВЕТСКА ФИНАНСИЈСКА КРИЗА И ЊЕНЕ ПОСЛЕДИЦЕ НА ПРИВРЕДУ СРБИЈЕ	353
Татјана Папић-Бранков, К. Ловре ИМПЛИКАЦИЈЕ СВЕТСКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ НА БИОТЕХНОЛОШКУ ИНДУСТРИЈУ	369
Д. Ђурић, Драгана Ђурић ПОЗНАВАЊЕ КУЛТУРНИХ РАЗЛИЧИТОСТИ КАО ВЕШТИНА ГЛОБАЛНОГ УПРАВЉАЊА ЉУДИМА И ПОСЛОВНИМ ПРОЦЕСИМА ...	377
П. Гогич ЕКОНОМСКА ЕФЕКТИВНОСТ УЛАГАЊА У ВИНОГРАДАРСКУ ПРОИЗВОДЊУ У УСЛОВИМА РИЗИКА	393
В. Вукоје, В. Зекић ЕКОНОМСКОЈ ПОЛОЖАЈ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРЕДУЗЕЊА У ВОЈВОДИНИ (2001-2009)	411
Д. Дабовић НОВИНЕ У СИСТЕМУ ПРИЗНАВАЊА И ЗАШТИТЕ СОРТИ ПОЉОПРИВРЕДНОГ БИЉА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ	425
С. Костић МОГУЋНОСТИ УНАПРЕЂЕЊА ПОЉОПРИВРЕДНЕ САВЕТОДАВНЕ СЛУЖБЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ	437
Јована Чикић, Ж. Петровић, Д. Јанковић УНУТРАШЊИ ЧИНИОЦИ МОДЕРНИЗАЦИЈЕ РАДА НА ОДАБРАНИМ ПОЉОПРИВРЕДНИМ ГАЗДИНСТВИМА У ВОЈВОДИНИ	449
С. Деђански, Г. Пузић МЕНАџМЕНТ РАЗВОЈА ВИНСКОГ ТУРИЗМА У СРБИЈИ КАО ОСНОВА РАЗВОЈА ЛОКАЛНИХ ЗАЈЕДНИЦА	463
Б. Мухи РУРАЛНИ ТУРИЗАМ КАО ФАКТОР РЕВИТАЛИЗАЦИЈЕ СЕЛА У ВОЈВОДИНИ – ИЗАЗОВИ И ПРАВЦИ РАЗВОЈА	475
Ева Храбовски-Томић ТУРИСТИЧКО-ПОЉОПРИВРЕДНИ КЛАСТЕРИ У ФУНКЦИЈИ РАЗВОЈА ТУРИЗМА	487
Х. Пејчић УДРУЖЕЊА И ПОВРАТАК НА ИМАЊА	499
Прикази: „Менаџмент и маркетинг услужног сектора“	509
In memoriam – Проф. др Петар Марковић	511

СВЕТСКА ФИНАНСИЈСКА КРИЗА И ЊЕНЕ ПОСЛЕДИЦЕ НА ПРИВРЕДУ СРБИЈЕ

С. Стевановић¹, М. Ђоровић¹, М. Милановић²

Резиме: У раду је извршена анализа настанка финансијске кризе у САД, њено ширење на реални сектор и друге земље, као последица међусобне повезаности економија у процесима глобализације. «Амерички сан» да свака породица има кућу у власништву, који је подржан од стране државе повољним хипотекарним кредитима, довео је до брзог скока цена некретнина и високог профита у пословима са некретнинама. Укључивањем субпримарног хипотекарног тржишта које је одобравало хипотекарне кредите клијентима мале кредитне способности, повећало је број оних који не могу на време да измире доспеле хипотекарне обавезе. На једној страни, активирањем хипотека, у понуди се, у кратком року нашао велики број некретнина, а на другој страни, због смањеног кредитног потенцијала банака услед кашњења са отплатама доспелих рата кредита, цене некретнина драстично падају. Због веће хипотекарне од тржишне вредности некретнина, банке су запале у великвидност, која се као масовна појава претворила у финансијску кризу.

Финансијска криза у САД, која је прерасла у кризу реалног сектора, временски одложена пола године, пренела се и на привреду Србије. Светска финансијска криза само је додатно подстакла и омогућила да на површину брже испливају структурни поремећаји настали много пре и током процеса транзиције у привреди Србије.

Кључне речи: финансијска криза, хипотекарни кредити, тржиште некретнина, економска политика, привреда Србије.

---

¹ Др Симо В. Стевановић, ванред. проф., др Милутин Т. Ђоровић, ред. проф., Пољопривредни факултет, Београд, e-mail: simo.stevanovic@agrif.bg.ac.rs

² Др Милан Р. Милановић, ред. проф., Мегатренд Универзитет, Београд, e-mail: milanrmilanovic@yahoo.com

Увод

Као и свака економска криза и ова је настала у финансијској сфери, након чега се врло брзо пренела и на реални сектор. Почетак јој је, као што је познато, слом не само хипотекарног тржишта у САД, већ целокупног финансијског тржишта, уз ломове у банкарском и кредитном систему и у систему осигурања. Често се поставља питање, да ли се ради само о финансијској кризи? Истина, свака криза по спољним манифестацијама има преваходно финансијски облик, али су овој корени много дубљи и структурног су карактера. На надолазећу кризу и факторе кризе благовремено се указивало од стране више економиста, који су констатовали да ситуација подсећа на услове када је свет тонуо у Велику депресију, када су адвокати слободног тржишта говорили „...не треба се бринути, тржишта су саморегулативна и ако им се да времена, економски просперитет ће се обновити“. Кејнз и неки економисти тврде да тржишта нису саморегулативна. Сви су дошли до спознаје да брза либерализација тржишта капитала, без пратећих регулација, јесте опасна и могући извор кризе. Виртуелни финансијски капитал у потпуности се одвојио од реалне економије, понашао се по сопственој логици оплодње, постао је сам себи сврха, доводећи до стварања „надуваног финансијског балона“ који је морао да експлодира. (Комазец, 2010:4)

Циљ рада је да се укаже на узроке настанка финансијске кризе у САД, начин њеног преношења на реални сектор привреде и на остале земље, као и њене последице на привреду Србије.

У раду је изучен механизам настанка и утицај финансијске кризе на динамику привредног раста у развијеним земљама, пре свега САД као земљи у којој је криза и настала, осталим развијеним земљама и земљама из окружења Србије. У другом делу рада акценат је на утицају финансијске кризе на привреду Србије и неке мере за њено ублажавање и превазилажење.

2. Како је све започело

Грамзивост и похлепа су речи које би, према ставовима многих економских аналитичара у САД, најбоље могле да објасне америчку хипотекарну кризу.³ Америчка идеја, да свака породица има кућу у сопственом власништву, довела је до повећане тражње и убрзаног раста цена станова на тржишту некретнина. Куповина некретнина на примарном хипотекарном тржишту се обављала кредитима пословних банака и других кредитно-депозитних институција. Систем кредитирања на примарном

---

³ Александра Галић: Хипотекарни кредити: Грамзивост и похлепа, http://www.b92.net/biz/fokus/analiza.php?yyyy=2008&mm=10&nav_id=322259

тржишту некретнина успешно је функционисао све док су стриктно поштовани критеријуми кредитне способности клијената. Систем хипотекарног кредитирања довео је до скока цена некретнина и профита на капитал уложен у послове са некретнинама. Како се смањивао број кредитно способних клијената, у систем промета некретнинама се укључује субпримарно хипотекарно тржиште које је, како се показало, главни узрок настанка кризе на тржишту некретнина у САД. Основна разлика између ова два тржишта јесте у степену обезбеђења и условима под којима су одобравани хипотекарни кредити становништву.

Субпримарно хипотекарно тржиште настало је због константног раста цена некретнина и све већег профита у промету некретнина. Раст цена некретнина последица је повећане тражње финансиране из хипотекарних кредита. Због константног раста цена некретнина, повећава се број одобредних хипотекарних кредита од стране пословних банака и других кредитно-депозитних институција небанкарског типа⁴. Ове депозитне институције опстале су на финансијском тржишту САД због лошег банкарског ситета и кредитног законодавства из прошлости⁵.

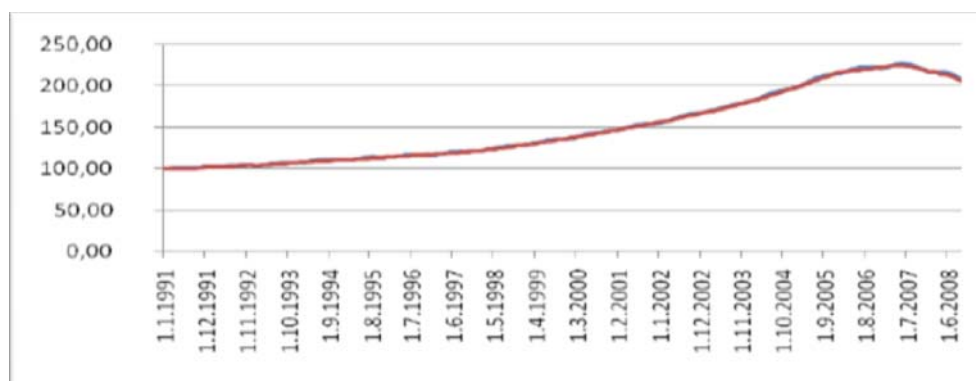
За разлику од услова за добијање кредита код пословних банака на примарном тржишту, мање финансијске институције нису тражиле чврсте гаранције, а при томе су прибављале новац од пословних банака на регуларном финансијском тржишту. Ове институције су омогућиле великом броју грађана да се кредитно задужи иако су имали несигурне послове и ниска примања, па тако нису испуњавали услове да се задуже код пословних банака преко хипотекарних кредита. Пословне банке, у жељи за што већим

⁴ *Nonbank bank i Thrifts*. Небанкарске банке бавиле су се или пословима одобравања кредита или примањем депозита, али никада нису обједињавале обе функције. *Thrifts* су финансијске институције које су по величини мање од банака и првенствено се баве одобравањем кредита индивидуалним корисницима и не баве се корпоративним пословима. (Лит. 3, стр. 5)

⁵ Пример таквог законског решења је Glass-Stegall-ов закон који је важио од 1933. године до 1999. године када је и укинут пошто се увидело да су банке из САД неконкурентне банкама из Европе. Закон је раздвојио комерцијално од инвестиционог банкарства, забранио је банкама да се баве пословима осигурања и да послују ван територије државе која је седиште банке. Овакво законско решење омогућило је опстанак великог броја малих банака и депозитно-кредитних институција попут небанкарских банака, и Thrifts-а, које би се иначе на слободном тржишту угасиле или би биле преузете од стране већих банака. Њинов основни циљ био је да пружи услуге по ниским ценама и да поступак одобравања кредита знатно олакшају у односу на поступак који се примењивао у пословним банкама. Ове институције су основане првенствено да би се просечној америчкој породици омогућило да лакше дође до власништва над непокретностима. (Лит. 3, стр. 5)

профитом и трендом раста цена некретнина, оснивале су ново подтржиште, субпримарно тржиште хипотекарних кредита. На новооснованом субпримарном тржишту могли су да се задужеју клијенти са лошијим кредитним бонитетом. Највећи број лоших кредитних аранжмана управо је потицао из новонасталих финансијских институција. Банке су, у трци за што већим профитом и очекивању даљег раста цена некретнина, откупљивале хипотекарне кредите од мањих кредитно-депозитних институција верујући да су хипотеке довољно обезбеђене.

Графикон 1. Базни месечни индекс кретања цена некретнина на тржишту САД у периоду од 1991–2008. године.

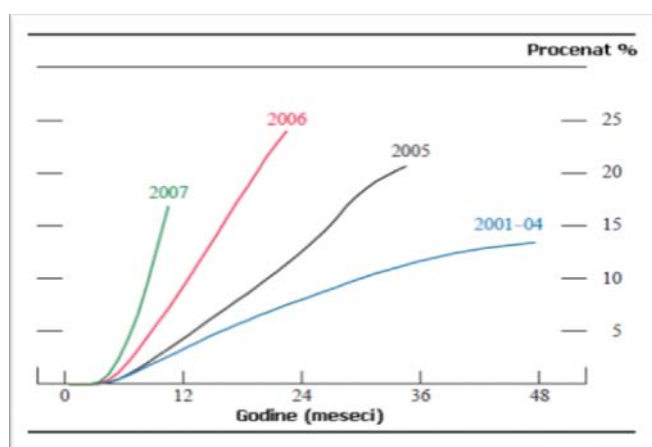
Извор: Лит. 3., стр. 6.

У периоду од 1991. до јуна 2007. године, цене некретнина су порасле за 125% (граф. 1.). Само у периоду јануар 2005–јун 2007. године, цене некретнина су порасле за 30%. Од јуна 2007. године цене некретнина имају тренд пада. У периоду раста цена власници некретнина, су остварили високе зараде у кратком року. Високи профити су привукли на тржиште некретнина велике банке, инвестиционе и пензионе фондове, осигуравајуће компаније, као и разне спекуланте⁶. Због очекивања даљег раста цена некретнина, све је

⁶ Спекуланти улазе на тржиште у потражи за брзом зарадом, а да при томе свесно преузимају повишен ризик и по правилу се не задржавају дуго на тржишту. Колико је настала ситуација било погодно тле за инвеститоре са спекулативним мотивима показује пракса која се примењивала код куповине некретнина. Клијенти би код банака остављали вишеструко мање депозите од хипотекарних кредита које би узимали за куповину некретнина да би након тога у кратком року некретнину коју су купили поново продали и остваривали значајне зараде. На пример, да су некретнину

већи број људи улазио у послове са некретнинама. Међутим, због све већег броја клијената лошег кредитног бонитета, смањује се уредно сервисирање кредита, а повећава број активираних хипотека, што је довело до несташице новца у банкама, смањења одобравања нових кредита и повећања понуде некретнина на тржишту.

Графикон 2. Процент банкрота хипотекарних кредита на субпримарном тржишту САД у период 2001-2007. године

Извор: Лит. 3., стр. 8.

Тако су банке које се не баве прометом некретнина, због активираних хипотека, у свом поседу имале све већи број некретнина. (граф. 2.) Банке нуде некретнине на тржишту по цени преосталог дуга власника према банци. Међутим, због понуде на једној страни великог броја некретнина у кратком року, а на другој страни смањеног кредитног потенцијала банака, цене некретнина драстично падају, па не могу да подмире ни износ преосталог дуга по основу узетог хипотекарног кредита. Додатну понуду на тржишту некретнина изазвали су солвентни корисници кредита банака са високим кредитним рејтингом, који су због пада цена некретнина одустајали од даљег плаћања хипотекарног кредита⁷.

купили током јануара 2005. године и продали током јуна 2006. године на разлици у цени могло је да се заради у просеку до 25%. (Лит. 3., стр. 7)

⁷ Нпр. некретнина на којој је формирана хипотека у тренутку узимања кредита вредела је 100.000 \$. а након краха тржишта, вредела је само 75.000 \$. Корисници

Дакле, банке су само привидно имале сигурне хипотеке. Некретнине, предмет хипотека, на тржишту се нису могле продати за износ преосталог дуга. Због вишеструко ниже тржишне од хипотекарне вредности некретнина, банке су упале у великвидност. Када се то омасовило, проблем финансијских институција се претворио у финансијску кризу, која је за собом повукла и остале актере финансијског тржишта.

Глобализација, као феномен, повећала је међузависности националних и регионалних економија. Истовремено, она је успоставила правила која све више надилазе могућности деловања националних влада. (Бутурац и сар., 2009:666) Услед међусобне преплетености финансијских институција у свету кроз процесе глобализације, интеграције и либарализације тржишта, као и високог учешћа иностраног капитала на тржишту некретнина у САД, финансијска криза локалног карактера се претворила у светску финансијску кризу. Финансијска криза је прво захватила земље са сличним системом хипотекарног кредитирања (Велика Британија), а затим се преко берзи пренела на све делове света.

Одобравање кредита лицима без кредитне историје и високог кредитног ризика, подржано је од стране америчке владе програмом *Affordable housing* (1992. године). Влада је обезбедила државно покриће за кредите које су одобравале две специјализоване државне агенције Фани Меј (*Fannie Mae*) и Фреди Мек (*Freddie Mac*). Оне су од других депозитно-кредитних институција откупљивале хипотекарне кредите који су имали гаранције америчког трезора (*conforming loans*) и препакивале их у хипотекарне хартије од вредности, да би их затим продавали на секундарном тржишту. Државне агенције давале су гаранцију да ће инвеститори добити припадајућу главницу и камату у уговореном временском року. Такође Фани Меј и Фреди Мек су у свом портфолију задржавале хипотекарне хартије од вредности. Откупом хипотекарних кредита од банака, Фани Меј и Фреди Мек банкама су обезбеђивали свеж новац који су банке пласирале у нове кредите. (Лит. 3., стр. 10)

Слаба финансијска контрола од стране ФЕД (*FED-Federal Reserve System*), жеља за брзим зарадама и високим профитима на уложени капитал, као и неодговарајућа законска регулатива⁸ омогућили су одбравање хипотекарних

кредита нису желели да отплаћају кредит у вредности од 100.000 \$ плус припадајуће камате за некретнину тржишне вредности 75.000 \$. (Лит. 3., стр. 9.)

⁸ 1977. године, донет је закон (*Community reinvestment act*) којим се омогућава давање зајмова грађанима са нередовним примањима и нижим зивотним стандардом, тзв. субпримарни кредити (*sub-prime credits ili affordable credits*). Овај закон се сматра пропустом Картерове администрације, јер дозвољава позајмице клијентима за које није сигурно да ће моћи да их врате. (Лит. 3, стр. 13)

кредита без чврстих гаранција да ће бити уредно враћани. Дебата о томе да ли је законска регулатива у САД и колико, допринела настанку финансијске кризе је још увек отворена, будући да не постоје емпиријски докази, на основу којих се може потврдити директна повезаност промене закона и кризе. Треба напоменути да иако можда сам закон није допринео, дух закона, који се огледа у томе да треба кредитирати све слојеве становништва, па и оних са лошом кредитном способношћу, јесте у великој мери допринео кризи. Доношењем амандмана који су омогућили секјуритизацију тих кредита, и продају хартија од вредности створених по том основу, емитенти су трансферисали свој ризик на купце хартија од вредности широм света. (Павловић, Љумовић, 2009:81) Оно што је заједничко за све досадашње кризе у САД, је обавезна интервенција ФЕД кроз пружање помоћи банкарском сектору преко кредитно-депозитних институција, у виду позајмица. Данашњу финансијску кризу карактерише радикална интервенција ФЕД⁹.

Табела 1. Стопе раста реалног БДП у периоду 2004-2010. године

	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.
Свет	4,9	4,5	5,1	5,2	3,2	-1,3	1,9
Еуро зона	2,2	1,7	2,9	2,7	0,9	-4,2	-0,4
Развијене економије	3,2	2,6	3,0	2,7	0,9	-3,8	0,0
САД	3,6	2,9	2,8	2,0	1,1	-2,8	0,0
Немачка	1,2	0,8	3,0	2,5	1,3	-5,6	-1,0
Француска	2,2	1,9	2,4	2,1	0,7	-3,0	0,4
Италија	1,5	0,7	2,0	1,6	-1,0	-4,4	-0,4
Шпанија	3,3	3,6	3,9	3,7	1,2	-3,0	-0,7
Јапан	2,7	1,9	2,0	2,4	-0,6	-6,2	0,5
В. Британија	2,8	2,1	2,8	3,0	0,7	-4,1	-0,4
Канада	3,1	2,9	3,1	2,7	0,5	-2,5	1,2
Остале развијене економије ¹	4,0	3,3	3,9	4,0	1,2	-3,9	0,4

Извор: IMF - World Economic Outlook, 04/2009. (Бутурац и сар., 2009:669)

¹ Без САД, Еурозоне и Јапана

⁹ Само током 2008. године кредитно-депозитне институције добиле су од ФЕД-а помоћ у укупном износу од 3.287 милијарди долара, од чега 2.000 милијаради долара у задња три месеца 2008. године. У јануару 2009. године ФЕД је позајмио депозитно-кредитним институцијама 563,5 милијарди долара, док према незваничним проценама, ради се о већим износима. (Лит. 6)

«Почетак рецесије у многим земаљама је открио бројне слабости и недоречености у примени властитих развојних модела. Погођене су економије које су се доминантно ослањале: на иностране изворе финансирања, на повећану изложеност ризицима од финансијских трансфера (посебно финансијским пласманима на спекулативним тржиштима), на успорено повећање банкарских кредита становништву и предузећима и на висок ниво извоза. Таква су кретања неке земље довела готово до безизлазне ситуације». (Бутурац и сар., 2009:669)

Према досадашњим подацима, 2010. година¹⁰ ће бити преломна за даља економска кретања у свету, ЕУ и осталим развијеним економијама. То је година у којој би могао да започне опоравак са потпуно неизвесним трајањем да би се достигао ниво развијености и стопе раста из периода 2006. године. Овде се намеће питање да ли се са садашњим моделом привредног развитка може достићи виши ниво развоја или се привредна структура мора прилагодити новим сазнањима развоја, призашлим из последње кризе. Будућа динамика привредног развоја сигурно ће зависити од оживљавања економија у новим привредама света, пре свега Кини, Индији и Бразилу.

О томе колики може бити пад економског раста, засад ни водеће аналитичке куће у свету, а ни аналитичари немају јединствене ставове. Опadaње благостања све се више одражава на ниво потрошње уз озбиљне последице за реални сектор. Код појединих земаља уочавају се различити приступи увођењу системских или палијативних мера, а исто се тако уочавају и разлике у односу на могућности због стања у банкарском сектору, тј. у финансијској индустрији у целини. То све је последица снаге националних економија, припадности економским групацијама, нпр. ЕУ, или због разлика које се уочавају у групи земаља које су ван¹¹ ЕУ или других економских асоцијација. Могућности међународних институција постају све ограниченије и без редефинисања њихове позиције, али и начина одлучивања тешко да ће бити могуће остварити маневарски простор већи од постојећега». (Бутурац и сар., 2009:670)

3. Србија и светска економска криза

---

¹⁰ Процене су да је светска финансијска криза достигла своје дно средином 2009. године. (Бутурац и сар., 2009:670)

¹¹ Азијска криза 1997. године почела је због „источног греха“ земаља у развоју. Предузећа и банке у Јужној Кореји су се задуживала у инострану валуту. Када су због нарасталих дугова почели проблеми с враћањем дуга Кореја се обратила ММФ-у за помоћ. Услов ММФ за финансијску помоћ Кореји био је повећање банкарских каматних стопа и смањење јавне потрошње. Међутим, то је супротно од онога што су САД и Европа урадиле суочене са најновијом финансијском кризом.

Финансијске кризе нису “привилегија” само развијених привреда. Напротив, оне погађају и неразвијене и земље у развоју са много јачим негативним последицама по привреду. У поређењу са развијеним земљама, кризе у неразвијеним и земљама у развоју дуже трају, земље се дуже опорављају, а истовремено криза у оним земљама продубљује већ присутно сиромаштво. Оно што је досадашње искуство показало је да ниједна од криза у неразвијеним или земљама у развоју није прерасла у глобалну кризу, већ је, напротив, имала ограничен домет на поједине земље или регион.

Финансијска криза, која је започела крајем 2006. године, у Србији се спорадично најављивала као могућност и велика развојна шанса, а тек 2009. године као „велико изненађење“. „Криза ни за кога није шанса, посебно не за неразвијену земљу са слабом привредом“. (Прокопијевић, Пешчаник, Б92) Њено ширење на Србију указује на међусобну зависност и степен глобализације домаће привреде. Глобална финансијска и економска криза само је додатно појачала већ присутну националну кризу.

Табела 2. Реални БДП и биланс текућег рачуна земаља Средње и Југоисточне Европе

	Стопе раста реалног БДП				Биланс текућег рачуна (% БДП)			
	2007.	2008.	2009.	2010.	2007.	2008.	2009.	2010.
Албанија	6,3	6,8	0,4	2,0	-9,1	-13,5	-11,3	-7,4
БиХ	6,8	5,5	-3,0	0,5	-12,7	-15,0	-9,3	-9,2
Бугарска	6,2	6,0	-2,0	-1,0	-25,1	-24,4	-12,3	-3,6
Црна Гора	10,7	7,5	-2,7	-2,0	-29,3	-31,3	-29,2	-16,7
Хрватска	5,5	2,4	-3,5	0,3	-7,6	-9,4	-6,5	-4,1
Мађарска	1,1	0,6	-3,3	-0,4	-6,4	-7,8	-3,9	-3,4
Македонија	5,9	5,0	-2,0	1,0	-7,2	-13,1	-14,1	-12,6
Румунија	6,2	7,1	-4,1	-0,0	-4,7	-5,5	-4,5	-3,9
Словенија	6,8	3,5	-2,7	1,4	-15,3	-17,3	-12,2	-11,3
Србија	6,9	5,4	-2,0	0,0	-13,9	-12,6	-7,5	-6,5
СЛИЕ	5,4	2,9	-3,7	0,8	-7,7	-7,6	-4,1	-3,5

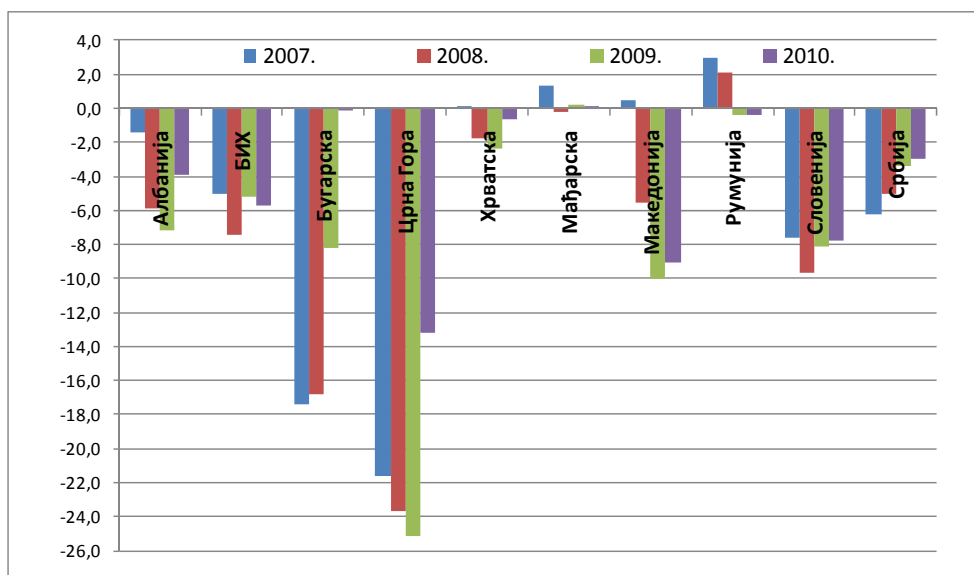
Извор: IMF - World Economic Outlook, 04/2009. (Бутурац и сар., 2009:693)

Дуго по избијању светске финансијске кризе, у Србији је постојало веровање, “... да нас криза неће ни погодити, шта више, да може представљати шансу за националну економију јер ће се многе компаније, суочене са проблемима у својим земљама, где постоји криза, одлучити да

своју производњу преселе у Србију, где кризе нема”. (Влада Србије, Изјава министра Динкића, 2008.) Док су САД, Немачка, Велика Британија расправљале о мерама за ублажавање кризе и предвиђале последице по реални сектор, Србија се суочавала са суровом економском реалношћу да ће криза ипак погодити и њен финансијски и реални сектор. Како се данас и показало, (таб. 2) криза оставља много веће последице на реални сектор Србије, него што је то случај у земљама из којих се очекивао долазак инвеститора.

Анализом економских показатеља развоја привреде у периоду транзиције, може уочити да је криза у Србији постојала и без финансијске кризе. (Стевановић и сар. 2008). Светска финансијска криза само је убрзала и продубила кризу у Србији. (Граф. 3)

Графикон 3. Биланс текућег рачуна (у односу на просек СЈИЕ)

Извор: Табела 2.

“Привреда Србије је већ две деценије у развојној и финансијској кризи. Садашња криза се испољава више као структурна криза, која повремено добија рецесиони финансијски карактер, повремено се при томе јавља и благо оживљавање, али јој је основна карактеристика њен секуларни (дугорочни) карактер. Криза добија час облик кризе јавног сектора, кризе банкарског

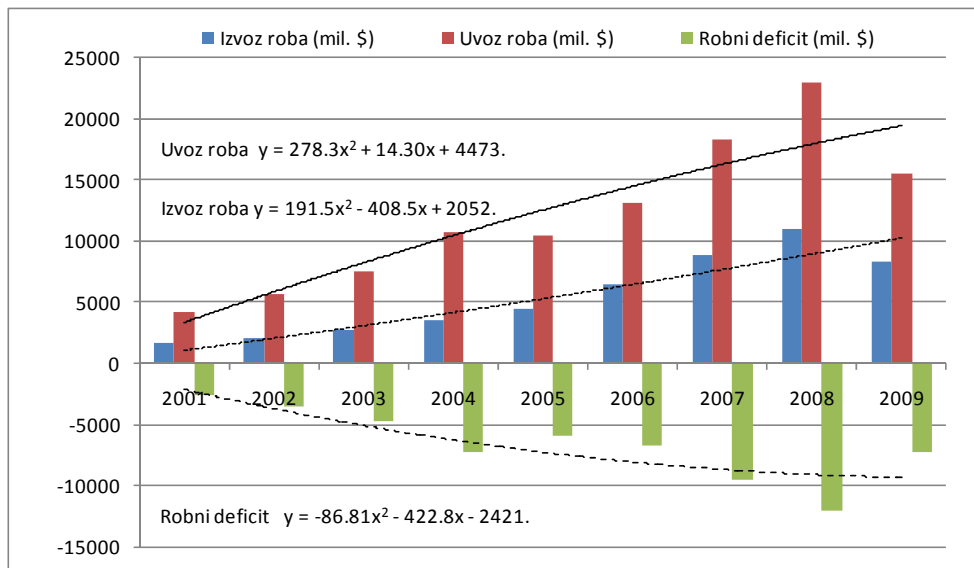
сектора, кризе платног биланса, кризе у спољнотрговинским односима, инфлаторне кризе, кризе девизног курса, производне кризе, кризе запослености, социјалне кризе и др. Мада, све су то сегменти укупне кризе економије, без обзира који облик доминира и има иницијални карактер. Дакле, привреда Србије је у вишегодишњој кризи структурног и фундаменталног карактера, док је глобална криза само продубила и нагласила све слабости и диспропорције у нашој привреди.” (Комазец, 2010:101-102)

Нереално је ширење илузије да ће Србија брзо изаћи из економске, а тиме и друштвене кризе и да ће у наредним годинама остваривати високе стопе раста БДП. (Национална стратегија развоја ..., 2005) Чланови Владе Србије већ одавно истичу да је Србија изашла из рецесије. На општу жалост свих нас, званични подаци¹² показују да је износ БДП у четвртом кварталу прошле године, изражен у сталним ценама, био чак и за нијансу нижи него у трећем кварталу прошле године. Дакле, нема ни говора да је Србија изашла из „рецесије“. Битан показатељ да Србија није изашла из економске кризе јесте чињеница да је број незапослених у прва три месеца 2010. године повећан за 48.100 лица. Стање у привреди Србије од почетка четвртог квартала 2008. године, па до краја априла 2010. године се може оквалификовати као „више од рецесије“. Она је и пре финансијске кризе била у озбиљној, а данас се налази у дубокој економској кризи, што показује двадесетак најважнијих макроекономских показатеља, како за 2009. године тако и за прва два-три месеца 2010. године. Међу њима се истичу драстичан пад индустријске производње, а посебно грађевинарства, пад инвестиција уопште, а посебно страних директних инвестиција, смањење извоза робе и услуга, знатно смањење увоза опреме, пад конкурентности привреде, огромна и све већа незапосленост, све већи број неликвидних предузећа, раст губитака у привреди итд. Спољни дуг и степен спољне задужености, који су и иначе врло високи, и даље расту, па се Србија *de facto* налази у озбиљној дужничкој кризи. Основни узрок економске кризе у Србији је усвојени и, по свему судећи, наметнути концепт привредних реформи који се практикује од 2000. године. Он је подразумевао либерализацију спољне трговине (посебно увоза), дерегулацију, брзу и

¹² Када се говори о показатељима економско-финансијских односа са иностранством, за прва два месеца 2010. године у односу на исти период 2009. године, требало би истаћи и следеће: а) Позитиван салдо текућих трансфера био је за 14% мањи; б) Дознаке су смањене за преко 24%; ц) Увоз опреме је био мањи за чак 32,7%; д) Број страних гостију био је мањи за око 10%, а број ноћења тих гостију био је смањен за око 8%; е) Директне стране инвестиције износиле су само 152 милиона евра, тј. биле су 3,3 пута мање него у истом периоду претходне године. (Ковачевић, 2010.)

свеобухватну приватизацију и сл. Ескалација ценовно све конкурентнијег увоза угушила је огроман део индустрије, грађевинарства, а делом и пољопривреде. Прецењена вредност динара имала је за последицу нерационалну алокацију ресурса, олако задуживање у иностранству, деформацију система цена, стимулисање потрошње увозних производа и услуга, дестимулисање штедње и инвестиција у извозно оријентисане делатности. Модел обављене приватизације изазвао је додатне економске и социјалне последице по становништво. У таквим условима светска економска криза је, само знатно брже него што би се без ње десило, открила негативне последице погрешног концепта реформи. (Ковачевић, 2010.)

Графикон 4 . Показатељи спољнотрговинске размене Србије у периоду 2001-2009. године

Извор: Републички завод за статистику, Београд

Већ дуго времена, озбиљан структурни проблем привреде Србије је постојање “ресурсног јаза” (Аџић, 2009), односно већа потрошња производа и услуга од производње. Спољнотрговинску размену у Србији после 2000. године карактерише динамичан раст увоза од 4,8 пута (2009/2001), извоза од 3,7 пута и дефицита од 2,8 пута. (граф. 4) Оно што може представља светлу тачку у овако високом дефициту спољнотрговинског биланса Србије је његово смањење 2009. у односу на максималну вредност у 2008. години. Међутим, смањење дефицита у 2009. години није последица опоравка и

промена у стурктури извозне привреде Србије, већ пре свега смањене тражње становништва услед негативних ефеката светске финансијске кризе на привреду и животни стандард становништва.

Учешће примарне пољопривредне производње у БДП Србије, у периоду 2002-2008. године, кретало се у интервалу од 11,8% до 15,5%. Уколико се посматра целокупан допринос пољопривреде (прехранбеној индустрији и произвођачима и прерађивачима инпута и сировина), ово учешће надмашује 40% укупног БДП¹³. Када се претходно има у виду, може се закључити да је оно високо, што на жалост није последица развијене пољопривреде, већ последица ниског степена укупног привредног развоја и њеног функционисања у условима кризе.

Према *Аџић, С., 2009.*, једина грана где би се нешто могло брзо урадити на повећању извоза и смањењу спољнотрговинског дефицита Србије, је агроиндустријски комплекс. Међутим, управо је агроиндустријски комплекс, посебно његова кључна делатност производња примарних пољопривредних производа, карактеристичан је пример небриге за одрживи привредни развој у Србији. Према подацима Републичког хидрометеоролошког завода, у Србији је од 2000. године до данас, забележено неколико јаких суша, као и превише падавина које су изазвале поплаве у време сетве или бербе пољопривредних производа. Неповољни временски услови су наредне године значајно утицали на обим понуде, скок цена и смањен извоз важнијих пољопривредних производа. Климатски услови у спрези са постојећим олигополима у преради и олигопсонима у промету хране, изазвали су неколико инфлаторних удара. Институционалним деформацијама тржишта и постојањем олигопола у преради и промету пољопривредних производа, поред тога што је у Србији мали проценат наводњаваних површина и да је примарна пољопривредна производња у великом степену зависна од природних услова, великим делом се може објаснити зашто су малопродајне цене слабо одреаговале на добар род, а цене примарних производа ишле у истом смеру са растом производње (нпр. раст цена уљарица и кукуруза).

Као један од главних недостатака који се односи на читаву привреду, а не само на аграр, је недостатак конкуренције на домаћем тржишту, постојање изразитих монополских структура, те неадекватно понашање државе у намери да приватне монопле сачува што је потпуно у супротности са праксом економске политике у свету.

---

¹³ <http://www.agropress.org.rs/tekstovi/11588.html>

Закључак

Анализа узрока настанка финансијске кризе у САД, наводи на закључак да је она резултат људскога понашања, избора политике, последица јагме за профитом, и као таква се није ни морала догодити. Привредни системи, који за циљ имају само профит појединаца, а не благостање целокупног друштва, склонији су кризама и великим осцилацијама у привредном расту. Због изостанка регулације тржишне привреде развијених земаља су склоне кризама. Искуство претходне кризе нас учи да се, у складу са постављеним друштвеним циљевима, привредом не може успешно управљати без хармоније монетарне и фискалне политике.

Мере влада и централних финансијских институција развијених земаља на спречавању и ублажавању последица криза указују да се тржиште као самостална регулаторна институција не може самостално изборити са озбиљним поремећајима у привредама, насталим као последица жеље за високим профитом.

Као последица утицаја финансијске кризе драстично су смањене цене енергената и репродукционих материјала, што се може сматрати позитивним ефектом. Светска финансијака криза је индиректно умањила дефицит текућег рачуна платног биланса и донекле успорила задуживање Србије у иностранству. Убрзано задуживање у иностранству може у будућности да представља ограничавајући фактор развоја привреде Србије. Отворено питање да ли су мере које је Влада Србије предузела на спречавању финансијске кризе дале резултате иде ка одговору да су то неефикасне мере које неће утицати на смањење негативних ефеката светске финансијске кризе у Србији.

Тежиште економске политике мора бити у реалној привреди, односно у њеној интеграцији у реалну економију на основу унапређења конкурентности производа у функцији повећања извоза. Будућа економска политика у Србији мора бити заснована на мерама које ће обезбедити високу запосленост рада и капитала у функцији смањења дефицита спољнотрговинског биланса земље, промене привредне структуре, отварање домаћег тржишта као и промене структуре тржишта уз елиминацију монопла, који се уз причу о потреби очувања домаће производње од стране конкуренције одлично сналазе, правећи голему штету држани и привреди. Приче о потреби спречавања стране конкуренције у пољопривреди лансирају преживачи-монополисти, док примарна производња пролази далеко горе но на светском тржишту, дакле отварање ће угрозити монопол у преради и трговини, а не у већ девестираној производњи.

Литература

1. Ацић, Софија (2009): Економска политика у условима глобалне депресије и финансијске кризе-студија случаја за Србију, Економија/Economics, 16 (2), стр. 559-610., www.rifin.com
2. Александра Галић: Хипотекарни кредити: Грамзивост и похлепа, http://www.b92.net/biz/fokus/analiza.php?yyyy=2008&mm=10&nav_id=322259
3. Ауторски тим, (2009): Светска економска криза и последице по привреду Србије, Факултет за економију, финансије и администрацију, Београд.
4. Бутурац, Г., Рајх, Е., Теодоровић, И. (2009): Хрватско господарство у свијетлу глобалне рецесије, Економски преглед, Загреб, vol. 60, бр. 12, стр. 663-698.
5. Јурчић, Љ. (2010): Финансијска криза и фискална политика, Економски преглед, Загреб, vol. 61, бр. 5-6, стр. 317-334.
6. Комазец, С. (2010): Глобална финансијска криза и економска криза у Србији, Библиотека научно-истраживачких радова “Савремена криза и изазови будућности”, Београд
7. Ковачевић, М. (2010): Погубна друштвена и економска криза ..., Балкан магазин, Београд., 29 април.
8. Национална стратегија привредног развоја Републике Србије од 2006. до 2012. године, Влада Републике Србије, Београд, 2005. <http://www.srbija.sr.gov.yu/>
9. Павловић, В., Љумовић, Исидора (2009): Финансијска регулатива у САД као покретач актуелне светске кризе, Рачуноводство, vol. 53, бр. 5-6, СРРС, Београд, 2009., стр. 78-93.
10. Прокопијевић, М. (2009): Ефекти глобалне економске кризе у Србији, и мере за ублажавање истих, Пешчаник, Форум Б92., 17.2.2009.
11. Стевановић, С., Ђоровић, М., Милановић, М. (2008): Анализа неких резултата досадашње транзиције у Србији и источноевропским земљама. Економске теме, Ниш, vol. 28, бр. 3, стр. 99-110.
12. Шкаре, М., Стјепановић, С. (2009): Анализа последица глобалне кризе на Хрватско господарство и могућа рјешења, Економија/Economics, 16 (2), стр. 481-504. www.rifin.com
13. Живков и сар. (2009): Утицај светске економске кризе на пољопривреду Србије, Америчка агенција за међународни развој USAID, Београд.
14. <http://www.agropress.org.rs/tekstovi/11588.html>

Примљено: 24.08.2010.

Одобрено: 29.09.2010.

UDC: 339:330.111(147.11)

**WORLD FINANCIAL CRISIS AND ITS
IMPACT ON THE SERBIAN ECONOMY**

Simo Stevanović¹, Ph.D., Milutin Đorović¹, Ph.D., Milan Milanović², Ph.D.

¹ Faculty of Agriculture, Belgrade, Serbia

² Megatrend University, Belgrade, Serbia

Summary

This paper presents the analysis of occurrence of financial crises in the United States, its spread to the real sector and other countries, as a result of the interconnection of economies in the globalization process. "American dream" that every family has owned the house, which is supported by the favorable state mortgage loans, has led to a rapid jump in prices and higher profits in real estate business. Inclusion of subprimary mortgage market, which approved mortgage loans to low credit customers, increased the number of those who can not settle mortgage obligations in time. On the one hand, by activating the mortgage, in a short time there was found a large number of properties on offer, and on the other hand, due to reduced credit potential of banks due to delays in payments, property prices are falling dramatically. Due to higher mortgage than the market value of property, the banks got into insolvency, which is a mass phenomenon turned into a financial crisis.

The financial crisis in the U.S., which grew into a crisis of the real sector, time-delayed half a year, transferred to the Serbian economy. The global financial crisis has just further encouraged and enabled to quickly emerge to the surface of the structural abnormalities, occurred well before and during the process of transition in Serbian economy.

Key words: financial crisis, mortgage loans, real estate market, economic policy, the economy of Serbia.

Author's Address:

Dr Simo Stevanović
Poljoprivredni fakultet
Nemanjina 6
11080 Beograd
Srbija

ИМПЛИКАЦИЈЕ СВЕТСКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ НА БИОТЕХНОЛОШКУ ИНДУСТРИЈУ

Татјана Папић- Бранков¹, К. Ловре²

Резиме: Као и остатак глобалне економије, биотехнолошка индустрија се 2008. године суочила са светском економском кризом и њеним последицама: драматичним смањењем доступног капитала, падом цена акција и смањењем предузетничког капитала, као и са затварањем значајног броја компанија. С обзиром на тешкоће финансијски резултати су више него повољни. Индустрија је прошле године, по први пут у историји пословања постигла укупну профитабилност. Најважнија пољопривредна биотехнолошка компанија, Monsanto остварила је рекордну нето зараду од продаје. У раду се закључује да је финансијска криза допринела концентрацији капитала и јачању монополских позиција мултинационалних компанија.

Кључне речи: биотехнологија, ГМ, индустрија, пољопривреда, светска криза

Увод

Државни органи САД-а и Управа за храну и лекове (FDA) одобрили су 1981. године, пласман на тржиште првог рекомбинантног протеина, хуманог инсулина за дијабетичаре, добијеног рекомбинацијом гена у културама микроорганизама. Последња деценија прошлог века донела је убрзану комерцијализацију трансгених организама, посебно у пољопривреди, али и даља истраживања на пољу молекуларне генетике. FDA је 1994. године одобрила употребу првог трансгеног парадајза, FLAVR SAVR™, компаније Calgene Inc. Историјске 1997. године, у Roslin институту у Единбургу, свет је угледало јагње Dolly, први сисар добијен техником трансгеног клонирања. Први комплетан хромозом човека (хромозом 22) је испитан (секвенционисан)

¹ Др Татјана Папић-Бранков, доцент, Факултет за инжењерски интернационални менаџмент, Европски Универзитет, Београд, brankov.tatjana@gmail.com

² Др Ковиљко Ловре, ред. проф., Депарман за аграрну економију и агробизнис, Економски факултет, Суботица, klovre@ef.uns.ac.rs

1999. године, а 2000. године је завршено грубо секвенционисање укупне хумане ДНК (Димитријевић, М., Петровић, С., 2004). Прошлогодишњих 134 милиона хектара под генетски модификованим (ГМ) биљним културама чини увећање за око 80 пута у односу на почетних 1.7 милиона хектара 1996. године и показује да Генска револуција несумњиво представља најбрже усвојену биљну технологију у модерној историји људског рода (Папић, Т., Ловре, К., 2008).

С обзиром да је процват биотехнолошке индустрије остварен, пре свега захваљујући подршци САД-а и великим континуираним улагањима (углавном приватног сектора), у фокусу овог рада је анализа утицаја финансијске кризе која је погодила целу светску привреду, на пословање биотехнолошке индустрије, уз посебан осврт на пољопривредну индустрију.

Економско-финансијска позиција биотехнолошке индустрије

Као и остатак глобалне економије, биотехнолошка индустрија се крајем 2008. године суочила са светском економском кризом. У прошлости ове компаније су имале релативно стабилне изворе финансирања, а повремене кризе су превазилазиле комбинујући креативност и спретност. Када би се интересовање инвеститора смањило мењале су фокус рада, обећавале нове вакцине, лекове, храну која ће спасити свет од глади, формирале стратешке савезе како би искористиле нове изворе финансирања и слично. Та тактика је била врло успешна и биотехнолошка индустрија се развијала прогресивно. Садашња криза која је многе изненадила брзином, опсегом и природом, погодила је инвестиционе банке и хец фондове који су последњих година били главни извор капитала за јавне биотехнолошке компаније.

Табела 1. Финансирање акцијским капиталом у 2007, 2008 и 2009. години

Table 1 Equity financing in 2007, 2008 and 2009. year

(million U.S.\$)

Тип финансирања	2007			2008			2009		
	САД	Европа	Канада	САД	Европа	Канада	САД	Европа	Канада
IPO	1,238	1,010	5	6	111	0	697	103	0
Остале понуде	14,689	4,880	703	8,547	1,115	271	12,782	1,987	633
Предузетнички капитал	5,464	1,604	352	4,445	1,369	207	4,556	790	100
Укупно	21,391	7,494	1,060	12,998	2,595	478	18,034	2,881	733

Извор: Ernst&Young, 2009; Ernst&Young, 2010.

Као последица турбуленција на тржишту у 2008. години капитал доступан биотехнолошким компанијама драматично је умањен односу на 2007. годину, тј. за 46%, са 30 милијарди на 16 милијарди US\$ (табела 1).

Очекивано највише су умањене јавне инвестиције, иницијалне јавне понуде (IPO) за чак 95%, са 2.3 милијарде на свега 116 милиона US\$. У претходним годинама секундарне и остале емисије и понуде деоница биле су главни извор финансирања биотехнолошке индустрије (68% у 2007. години). У 2008. години овај извор финансирања смањен је за половину. Предузетнички капитал је умањен за 19% у 2008. години, чиме је његово учешће у финансирању индустрије порасло са 25 на 37%. Тиме је ера лаког и високог уплива капитала у биотехнолошке компаније окончана.

С обзиром на тешкоће финансијски резултати у 2008. години били су више него повољни, приходи јавних компанија порасли су за 12% (са 80,3 у 2007. години на 89,7 милијарди US\$ у 2008. години), улагања у R&D повећана су за 18%, а нето губици умањени за 53% (табела 2). Вредност трансакција остварених спајањима и аквизицијама била је 28.5 милијарди US\$ (Millennium Pharmaceuticals припојена је Takeda Pharmaceuticals-у, а Applied Biosystems Invitrogen- у, ImClone Systems' купио је Eli Lilly итд.).

Табела 2. Компарација пословања глобалне биотехнолошке индустрије у 2007, 2008. и 2009. години (на основу пословања јавних компанија)
Table 2 Growth in established biotechnology centers, 2007–09 (US\$)
(public company data)

	2007	2008	2009	Промена (%)
Укупан приход (милијарда US\$)	80,3	89,6	79.1	-9
R&D расходи (милијарда US\$)	26,9	31,7	22.6	-21
Нето губитак (милијарда US\$)	(3,1)	(1,4)	3.7	314
Број јавних компанија ³	815	776	622	-11

Извор: Ernst&Young, 2009; Ernst&Young, 2010

У 2009. години индустрија је прибегла мерама уштеде, укидању непрофитних компанија, формирању стратешких савеза и секундарној емисији деоница. Секундарне емисије деоница, обезбедиле су многим компанијама приступ неопходном капиталу и увећале га за чак 42% у односу

³ Јавне компаније у САД су компаније чијим акцијама се тргује на берзи

на 2008. годину (23.2 милијарде US\$ у 2009. години) (табела 1). Биотехнолошка индустрија је била веома активна у формирању стратешких савеза. Осим припајања Genentech-а великој фармацеутској компанији Roche, извршено је неколико мега-спајања и три преузимања компанија у вредности већој од 1 милијарде US\$. У претходној години забележено је смањење прихода за 9% (79.1 милијарда US\$ у 2009. години vs 86.8 милијарди US\$ у 2008. години) и улагања у R&D (за 21% у 2009. години у односу на претходну). Међутим, за разлику од 2008. године када је пословала са губитком (нето губитак 1.4 милијарде US\$), биотехнолошка индустрија САД, Европе, Канаде и Аустралије, у 2009. години остварила је укупну нето добит у износу од 3.7 милијарди US\$. Тиме је, по први пут, у историји пословања ова индустрија постигла профитабилност (табела 2). Негативна страна пословања ове индустрије испољава се у све већем продубљивању јаза између великих компанија и малих компанија. Осим спорадичних случајева успешног пласирања IPO-а малих и средњих компанија, већина ових компанија је пословала са губицима. Као последица спајања, банкрота и продаје укупан број биотехнолошких компанија умањен је за 11% у 2009. у односу на 2008. годину (табела 2).

Пољопривредна биотехнолошка индустрија

Тренд константног увећања површина под ГМ културама у свету, настављен је и претходне године. Забележено је повећано учешће од 21% (28.7 милиона хектара) биљних култура са две или више ГМ особина у укупним површинама, док је број земаља произвођача ГМ усева остао непромењен у односу на 2008. годину (25). Соја је задржала позицију главне ГМ биљне културе (52% или 69.2 милиона хектара), а толерантност на хербициде позицију најважније ГМ особине (62% или 83.6 милиона хектара) (ISAAA, 2009).

Велика понуда хербицида на тржишту и смањена потрошња (због временских услова, отежаног кредитирања и ниже цене роба) у 2009. години узроковала је пад вредности глобалног тржишта пестицида за 6.5% (37.86 милијарди у 2009. у односу на 40.48 милијарди US\$ у 2008. години). Пад цене хербицида, посебно глифосата од кога зависи производња ГМ биљака значајно је погодио пољопривредну биотехнолошку индустрију. Пад продаје у Европи приписује се смањеној употреби хербицида у производњи житарица као и слабљењу еура, а у Латинској Америци смањеној потрошњи због велике суше у Аргентини и неколико сушних периода у Бразилу и другим производним регионима. Очекивано, компаније које су претрпеле највеће губитке су компаније зависне од продаје глифосата. Продаја средстава за заштиту биља најважније пољопривредне биотехнолошке компаније,

Monsanto опала је за више од једне трећине (3.54 милијарде у 2009. у односу на 5.33 милијарде US\$ у 2008. години) (Phillips McDougall, 2010).

Приходи пољопривредне биотехнолошке индустрије су порасли за 15% у 2009. години захваљујући расту површина под ГМ културама у Северној и Јужној Америци, расту цене семена и технолошке таксе. Цена семена кукуруза и соје достигла је највећу вредност у историји. Цена семена кукуруза је повећана за више од 30%, а соје скоро 25% у 2009. години у односу на 2008. годину. Технолошка такса за Roundup Ready соју је три пута увећана у односу на 2000. годину (6.5 US\$/врећи 2000., а 17.5 US\$/врећи 2009.године) и сада учествује са скоро 50% у цени семена. Значи цена производње ГМ соје на површини од 1000 ас (404.7 ha) увећана је последњих пет година, само по основу раста цене технолошке таксе за 11.000 US\$ (Hubbard., К, 2009). Monsanto је најавио повлачење са тржишта прве, јевтиније генерације ГМ соје и поскупљење друге генерације Roundup Ready RR2Y соје за 42% или 74\$/ас у 2010. години. Тако ће фармери бити принуђени да купују скупљу варијанту соје (Kaskey, J., 2009). Слично, промена цене семена кукуруза изазвана је, између осталог, и увођењем на тржиште Monsanto кукуруза са три ГМ особине (за сваку особину наплаћује се посебна технолошка такса). Тактика драстичног повећања цене ГМ семена са једном или две ГМ особине и атрактивне цене семена са три особине уродила је плодом, те је 70% продатог семена ове компаније у 2009. години било са три ГМ особине (Gillam, С., 2009). Након успешног освајања тржишта, сасвим сигурно је очекивати велико поскупљење ГМ семена са три особине. Захваљујући већим приходима од продаје семена, особина и технолошке таксе компанија Monsanto је анулирала губитке због смањене продаје хербицида и остварила у 2009. години рекордну нето зараду од продаје (табела 3).

Табела 3. Финансијски показатељи Монсанто компаније
у 2007, 2008. и 2009. години

Table 3 Monsanto Financial Highlights 2007–2009

(mil. US\$)

	2007	2008	2009	Промена (%) 2009 vs. 2008
Нето зарада од продаје	8,349	11,365	11,724	3
Нето приходи	993	2,024	2,109	4

Извор: www.monsanto.com

Завршни коментар

Суочени са финансијском кризом, инвеститори који улажу средства у акције са IPO-а траже зрела, неризична улагања, те цене акција падају испод свих очекивања компанија. Ризични предузетнички капитал чува се за постојећа портфељна улагања, улаже се много опрезније, чешће у R&D пројеката са потенцијалом за брз повраћај капитала, него у оснивање нових компанија. Тиме је ера лаког и брзог уплива у биотехнолошку индустрију окончана. Недостатак расположивог капитала продубио је јаз између великих и малих (средњих) компанија, на штету малих и компанија у основању. Смањење броја биотехнолошких компанија, изазвано спајањима, продајом и банкротом је највероватнији разлог остварене укупне профитабилности индустрије. Наиме, јавне компаније нису никада до сада успеле да постигну укупну профитабилност, јер је профит малог броја великих компанија умањиван због губитака великог броја малих компанија. Стога, се може закључити да је економска криза допринела концентрацији капитала и јачању монополских позиција биотехнолошких мултинационалних компанија.

Литература

1. Gillam, C. (2009): Monsanto sees robust demand despite recession. <http://www.reuters.com/article/idUSTRE52H7MZ20090318>
2. Димитријевић, М., Петровић, С. (2004): Генетски модификовани организми. Питања и одговори. Зелена мрежа Војводине.
3. Ernst&Young (2009): Beyond Borders: Global Biotechnology Report 2009. <http://www.trra.ca/en/reports/resources/ErnstYoung-BeyondBordersGlobalBiotechnologyReport-2009.pdf>.
4. Ernst&Young (2010): Beyond Borders: Global Biotechnology Report 2010. [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Beyond_borders_2010/\\$File/Beyond_borders_2010.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Beyond_borders_2010/$File/Beyond_borders_2010.pdf).
5. ISAAA (2009): ISAAA Brief 41/2009: Executive Summary, Global status of Commercialized Biotech/GM Crops: The first fourteen years, 1996 to 2009.
6. <http://www.isaaa.org/resources/publications/briefs/41/executivesummary/default.asp>.
7. Kaskey, J. (2009): Monsanto to Charge as Much as 42% More for New Seeds (Update3). <http://www.bloomberg.com/apps/news?pid=newsarchive&sid=aLW8VZBkP3PA>

8. Папић, Т., Ловре, К. (2008): Политика мултинационалних компанија у производњи генетски модификованих биљних култура. *Економика пољопривреде* 4: 389-396.
9. Phillips McDougall (2010): Agrifutura, April 2010.
<http://www.phillipsmcdougall.com/news.asp?newsId=72>.
10. Phillips McDougall (2010b): Crop protection R&D set to increase ahead of inflation through 2012 to \$3bn.
<http://www.croplife.org/library/attachments/3a491cde-fcba-409b-9c47-a45ae94da3cb/2/Phillips%20McDougal%20R&D%20report.pdf>.
11. Hubbard, K. (2009): Out of Hand, farmers face the consequences of a consolidated seed industry, National Family Farm Coalition.
12. <http://farmertofarmercampaign.com/>

Примљено: 02.08.2010.

Одобрено: 29.09.2010.

UDC: 631.511.6:339.97

IMPLICATIONS OF GLOBAL ECONOMIC CRISIS ON BIOTECHNOLOGY INDUSTRY

Tatjana Papić- Brankov¹, Ph.D., Koveljko Lovre², Ph.D.

¹ European University, Belgrade, Serbia

² Faculty of Economy, Subotica, Serbia

Abstract

In 2008, like the rest of the global economy, the biotech industry was faced with a world economic crisis and its consequences: dramatic reduction in available capital, the share price fall and reduction of the venture capital, and the closure of a significant number of companies. Despite the difficulties the financial results were more than favorable. The industry last year for the first time in the history of business has achieved overall profitability. Monsanto, the most important agricultural biotechnology company achieved record net profits from the sale. The paper concludes that the financial crisis contributed to the concentration of capital and strengthening the monopoly position of multinational companies.

Key words: biotechnology, GM, industry, agriculture, global crisis

Author's Address:

Dr Tatjana Papić- Brankov
Kestenova 4/2
11000 Beograd
brankov.tatjana@gmail.com

ПОЗНАВАЊЕ КУЛТУРНИХ РАЗЛИЧИТОСТИ КАО ВЕШТИНА ГЛОБАЛНОГ УПРАВЉАЊА ЉУДИМА И ПОСЛОВНИМ ПРОЦЕСИМА

Д. Ђурић¹, Драгана Ђурић¹²

Резиме: Културно разумевање и познавање културних различитости у данашње време постаје критична вештина за управљање људима и пословним процесима у глобалним оквирима. Способност решавања проблема различитости, изградња и вођење глобалних тимова и развијање културних различитости представљају важан део вештина које се захтевају од глобалних лидера и менаџера. У том смислу, анализа поменутих вештина глобалних лидера и менаџера представља једну од најважнијих компоненти савремених истраживања у области менаџмента. Имајући у виду њихов велики значај за функционисање глобалних компанија, у овом раду пажњу усмеравамо ка најважнијим аспектима развоја наведених вештина.

Кључне речи: лидери, менаџери, глобална предузећа, међукултурно окружење.

Увод

Анализа вештина глобалних лидера и менаџера представља једну од најважнијих компоненти савремених истраживања у области менаџмента. Развој глобалног лидерства и менаџмента подразумева не само развијање теорија и ширење ових активности у глобалним компанијама, већ и развој вештина глобалних лидера и менаџера као њихових носиоца.

Под вештинама се подразумевају прецизне активности које траже и учење и праксу да би се у потпуности испуниле. Свака вештина је састављена од најмање три основне компоненте. То су: *индивидуалне особине* - које су

¹ Др Дејан Ђурић, доцент, Висока пословна школа струковних студија Нови Сад

² др Драгана Ђурић, Висока пословна школа струковних студија Блаце.
djdragana@ikomline.net

својствене сваком појединцу понаособ, затим *формално образовање* - које је резултат редовног школовања или накнадног иновирања знања, као и *искуство* - које се стиче временом, путем практичног рада.

Концепт развоја глобалног лидерства и менаџмента обухвата, дакле, компоненту знања, односно познавање одређених теоријских поставки, као и искуство и квалитативне промене на индивидуалном нивоу у смислу унапређења и овладавања потребним вештинама. У том смислу развој вештина глобалних лидера и менаџера и дистрибуција њихових активности кроз глобално предузеће значајно доприносе бољем одлучивању, комуницирању и успешнијем реаговању на изазове глобалног окружења.

У наставку овога рада, пажњу ћемо усмерити, пре свега, ка оним вештинама глобалних лидера и менаџера које се тичу развијања културних различитости и развијања културних профила.

Вештине развијања културних различитости

Способност решавања проблема различитости је посебна вештина која се захтева од данашњих глобалних лидера и менаџера. Свака култура има неке одлике које могу допринети општем успеху компаније. Вредновање разлика подразумева уважавање различитих вештина људи који долазе из различитих средина. У том смислу, менаџер мора да створи климу поштовања сваког радника посебно, као и доприноса који сваки од њих може дати.

Критична вештина за управљање људима и процесима у другим земљама је културно разумевање, односно, познавање културних различитости. Менаџери и лидери често озбиљно занемарују значај културних фактора, тако да се многе грешке које се праве у глобалним операцијама могу приписати недостатку осећаја за културу. Извештаји компанија и менаџерске студије јасно показују да је недостатак културног сензибилитета један од узрока неуспеха глобалних организација.

Културна сензибилност подразумева свесност и искрену бригу о култури друге индивидуе и захтева способност разумевања перспективе људи који живе у другим друштвима (14, стр. 142). Глобални лидер и менаџер може имати пуно користи од разумевања природе, димензија и различитости специфичне културе и начина на који она утиче на рад и организационе процесе. Ова културна свесност даје могућност менаџерима да развију одговарајуће политике и да одреде како да планирају, воде и контролишу посао у специфичном окружењу. Овакав процес прилагођавања окружењу је неопходан за успешну имплементацију стратегије.

Културне различитости настају из јединствених скупова заједничких вредности различитих група људи. Већина различитости између култура потиче из основних вредности система које утичу на то да се људи понашају различито под сличним околностима. Вредности представљају друштвене представе о томе шта је добро или лоше, исправно или погрешно (као што је распрострањено веровање да је крађа неморална и непоштена), и оне одређују како ће појединац вероватно одговорити на дату ситуацију.

Први корак ка сензибилности за другу културу, захтева да глобални менаџер и лидер мора да разуме и туђу и своју културу. Ова свесност му помаже да се сачува од прихватања ограничених или етноцентричких ставова. Ограниченост се дешава када нпр. Француз очекује да они који су дошли из других земаља морају аутоматски да се уклопе у образац понашања који влада у Француској. Етноцентризам описује став оних који раде уз претпоставку да је њихов начин обављања посла најбољи, без обзира где, и под којим условима се дешава. Пошто проучи своју и страну културу, следећи корак менаџера или лидера према успостављању међукултурног односа је развијање културне сензибилности. Глобални лидери и менаџери не само да морају бити свесни културних различитости и њиховог утицаја на понашање људи на радном месту, већ поштовањем културних особености морају изграђивати и развијати конструктивне радне односе на свим светским дестинацијама.

Културне димензије пројекта GLOBE

Истраживања последица културних димензија на функционисање глобалних организација постала су доступна уз помоћ пројекта “ **GLOBE**” (Global Leadership and Organizational Behavior Effectiveness - *Глобално руковођење и последице понашања на организацију*) (7, стр. 289-305). Пројектантски тим се састојао од 170 истраживача, који су седам година сакупљали податке о културним вредностима, пракси и руководењу 18.000 менаџера у 62 државе света. Ови менаџери су потицали из великог броја различитих индустрија и из организација различитих величина из свих делова света. Тим је идентификовао девет културних димензија које разликују једно друштво од другог и које имају различите менаџерске импликације, као што су: поузданост, оријентација ка будућности, оријентација ка обављању посла, оријентација ка људима, разлике међу половима, избегавање несигурних ситуација, удаљеност моћи, институционални колективизам и индивидуализам и колективизам у оквиру групе. У наставку рада пажњу усмеравамо ка наведеним културним димензијама.

Поузданост. Ова културна димензија се односи на питање: колико се од људи у једном друштву очекује да буду снажни, спремни на конфротацију и такмичење, насупрот љубазности и скромности. На пример, у Аустрији и Немачкој се изузетно цени такмичарски дух. За разлику од њих, у Шведској и Јапану више воле топле и кооперативне односе и хармонију, тако да је “ГЛОБЕ” тим закључио да ове државе гаје симпатије према слабима и наглашавају лојалност и солидарност.

Оријентација ка будућности. Ова димензија се односи на степен важности које друштво придаје понашању оријентисаном ка будућности, као што су планирање и инвестирање у будућност. Швајцарска и Сингапур придају велику важност овој димензији и склони су томе да се осигурају за будућност, доносећи одлуке на дужи временски период. Оваква перспектива је супротна оној која постоји у државама као што су Русија и Аргентина, које планирају на краће стазе, и акценат стављају на тренутно задовољење неких потреба.

Оријентисаност ка извођењу посла. Димензија оријентисаности ка извођењу посла мери значај унапређења рада и успеха у друштву и односи се на питање да ли су људи охрабрени да се боре за стални напредак у послу. Сингапур, Хонг Конг и Сједињене Државе високо вреднују ову димензију, што значи да људи желе да предузму иницијативу и да имају осећај поверења приликом обављања посла. Државе попут Русије и Италије имају слабе резултате у овој димензији. Оне изнад ове димензије стављају неке друге приоритете, као што су традиција, оданост, породица и порекло, а такмичење повезују са поразом.

Оријентисаност ка човеку. Димензија оријентисаности ка човеку мери ниво на којем друштво охрабрује и награђује појединце зато што су поштени, алтруистични, великодушни, брижни и љубазни, а њу највише цене државе попут Филипина, Ирске, Малезије и Египта, наглашавајући важност саосећања и подршке слабих. У посматраним друштвима патернализам и патронат су важни, а људи су обично пријатељски настројени, толерантни и вреднују хармонију, док нпр. Шпанија, Француска и бивша Западна Немачка имају слабе резултате у овој димензији. Људи у овим земљама већу важност придају моћи и материјалним добрима, као и самоунапређивању.

Удаљеност моћи. Димензија удаљености моћи представља ниво прихваћености неједнаке расподеле моћи у институцији од стране друштва. На радном месту неједнакост у подели моћи је нормална, али је мера до које подређени прихвата неједнакост моћи друштвено одређена. У државама у којима људи испољавају висок ниво удаљености моћи (као што су Малезија, Филипини и Мексико) запослени прихватају ауторитет својих надређених

једноставним поштовањем формалне позиције појединца у хијерархији, и они ретко заобилазе ланац команде. Овакав модел постоји у централизованим структурама. У државама где људи испољавају низак осећај за удаљеност моћи (као у Немачкој, Аустрији и Израелу) надређени и подређени гледају једни на друге као на равноправне, што као последицу има већу хармонију и међусобну сарадњу.

Избегавање несигурних ситуација. Избегавање несигурних ситуација, као једна од културних димензија, односи се на меру у којој се људи у једном друштву осећају угроженим од стране двосмислених ситуација. Земље са високим степеном ове димензије (попут Јапана, Португала и Грчке) имају строге законе и процедуре којих се њихови грађани морају придржавати, као и изражени национализам. У пословном контексту, ове вредности резултирају у формалним правилима и процедурама које се стварају да обезбеде већу сигурност и стабилност каријере. Менаџери су склони доношењу одлука ниског ризика, запослени испољавају слабу агресивност, а доживотно запослење је уобичајена ствар. У земљама са ниским степеном избегавања несигурности (као што су Данска, Велика Британија и, у мањој мери, САД) национализам је мање изражен, а протести и друге сличне активности се толеришу. Као последица тога, активности компанија су мање структуриране и мање формалне, а менаџери се храбрије суочавају са ризиком и неизвесношћу.

Индивидуализам. Ова димензија вредности се односи на тенденцију људи да се једино брину о себи и својој блиској породици, занемарујући потребе друштва. У државама које цене индивидуализам (као што су САД, Велика Британија и Аустралија), демократија, индивидуална иницијатива и лична достигнућа се високо вреднују. У државама, као што су Пакистан и Панама, у којима преовладава колективизам, односно низак ниво индивидуалности, доминира емотивна зависност и припадање “организацији”, као и снажно веровање у вредности колективног одлучивања. Људи из оваквих земаља, верују у вољу групе, пре него појединца, а колективизам преузима контролу над појединцима кроз друштвени притисак и страх од понижавања. За разлику од друштава која високо вреднују хармонију, у индивидуалистичким земљама акценат се ставља на самопоштовање, аутономију и независност.

Неке студије су откриле да учинак појединачног рада у групи поставља разлике између индивидуалистичких и колективистичких друштава. У Сједињеним Америчким Државама, као друштву високе индивидуалистичке културе, “друштвено дангубљење” је уобичајено, што значи да људи мање раде када су у групи него када раде сами. У упоредној студији о САД и Народној Републици Кини (која је изразито колективистичко друштво)

откривено је да Кинези не показују толику количину друштвеног бесполочења, као што је то случај у Америци. Овај резултат се може приписати кинеским културним вредностима, које подређују личне интересе већим циљевима, односно успеху колектива (15, стр. 124-136).

Разлике меду половима. Ова културна димензија истиче разлике између мушких и женских традиционалних културних вредности. У том смислу, “мушке вредности” се односе на ниво степена традиционалних вредности, као што су: самопоуздање, материјализам и недостак бриге за друге. На супротној страни налази се “женске вредности” које се односе на: бригу за друге, квалитет живота и неговање односа. У друштвима у којима доминирају “мушке вредности” (Јапан и Аустрија, на пример) од жена се углавном очекује да остану код куће и подижу породицу, док у земљама у којима то није случај (Швајцарска и Нови Зеланд) има мање конфликта и стреса на радном месту и има више жена на високим положајима.

Истакнути резултати посматраног истраживања свакако могу бити од користи глобалним лидерима и менаџерима који желе да буду успешани. Познавање културних сличности и разлика омогућава менаџерима и лидерима да ускладе понашање и развију вештине које су им потребне да раде и доносе одлуке на начин који је прикладан локалним друштвеним нормама и очекивањима. Управљање радном снагом из различитих културних поднебља, односно, управљање различитостима, захтева од глобалних лидера и менаџера да разумеју и адекватно вреднују културне разлике у циљу максимизирања потенцијала радне снаге.

Вештине развијања културних профила

Глобални менаџери и лидери могу да прикупе значајне информације о културним разликама из одређених истраживања, личних посматрања и разговора са људима. Из ових извора, менаџери и лидери могу развити *културне профиле* различитих земаља, односно, могу направити слику радног окружења и људских ставова. Дакле, менаџери могу користити ове профиле да наслуте драстичне разлике у нивоу мотивације, комуникације, етике, лојалности и индивидуалне и групне продуктивности, са којима се могу сусрести у датој земљи.

Резултати једне студије, коју су направили Харис и Моран, илустровани су следећим приказом који даје профил америчке културе, односно, основу за поређење са другим културама и предлаже могуће разлике у понашању на радном месту (6).

Поглед на Американце

Оријентисаност на циљеве и постигнућа. Американци мисле да могу постићи скоро све ако имају довољно времена, новца и технологије.

Високо организована и институционализована свест. Американци више воле друштво које је снажно институционално, сигурно, уредно и добро одржавано.

Љубав према слободи и самопоуздање. Американци су дизали револуције и водили ратове да би очували свој концепт демократије, тако да их превише контроле или инфериорност вређа, посебно ако долазе од стране владе или страних сила. Они верују у идеал да су све особе једнаке. Иако не успевају да у потпуности живе са тим идеалом, они се кроз закон боре за промоцију једнаких могућности, и сукобљавају се са сопственим расизмом и предрасудама. Они такође цене самосталне особе које су способне да се издигну из сиромаштва, и које мисле да могу да контролишу и стварају своју будућност. Контрола своје судбине је популарно изражена кроз реченицу “ради своје ствари”. Американци верују да, у већини случајева, уз одлучност и иницијативу, особа може остварити све што је зацртала, и на тај начин може испунити свој лични људски потенцијал.

Ефикасан и пословно оријентисан. Американци поседују снажну радну етику, иако су новије генерације научиле да конструктивно уживају у свом слободном времену. Свесни су времена и значаја ефикасног обављања послова. Они користе технолошке системе и увек траже лакши, ефикаснији и бољи начин за остваривање својих задатака.

Пријатељски и неформални. Американци одбијају традиционалне привилегије племства и класа, али поштују оне који имају утицај и моћ. Они су неформални по питању опхођења и облачења, и одржавају извесну физичку и психичку дистанцу са другима.

Такмичарски и агресивни. И у игри, и у послу, американци желе да буду успешни и да победе. Ово делимично има утемљење у њиховој историји и наслеђу, јер су морали да савладавају дивљиину и непријатељске елементе у свом окружењу.

Вредности у транзицији. Традиционални Американац вреднује лојалност породици, поштује бригу о старијима, брак и породицу, патриотизам, стицање материјалних добара, отвореност и сл.

Великодушност. Иако Американци наглашавају материјалне вредности, они су нација која воли да дели. Они имају програме за помоћ странцима, избеглицама, и веома су спремни да помогну својим комшијама у невољи. Они теже да буду алтуристи, и неки би рекли да су као људи наивни.

Креирање дескриптивних културних профила људи из других земаља није нимало лак задатак, поготово у ситуацији када они који то чине нису живели и радили са тим људима. Медути, менаџери и лидери могу започети тај посао коришћењем доступне литературе и истраживањем на компаративној основи. У наставку рада приказаћемо генерализоване културне профиле одређених држава који су засновани на синтези истраживања. Ови профили илуструју начин на који се креира синтеза информација и стиче осећај за особине једне нације, из чега се могу извући одговори на питање: како да менаџери и лидери успешно раде у одређеном друштву.

Јапан

У Јапану се много пажње посвећује прагматизму, “мушким вредностима” (индекс 95), избегавању несигурности (92) и принципу удаљености моћи (54).¹ У исто време, пуно важности се у овој земљи придаје лојалности, привржености и водењу подређених, тако да се као резултат добија мешавина ауторитатизма и хуманизма на радном месту, што је слично породичном систему. Јапанаци се снажно идентификују са колективом и тиме траже коопрацију у оквиру своје радне групе, док је степен индивидуализма на ниском нивоу (index 46). Акцент је на менаџменту партиципације, решавању проблема концезусом и пажљивом и дуготрајном доношењу одлука. Отворено изражавање својих ставова или отворени сукоби се не охрабрују и јако је важно избећи срамоту која може настати неиспуњавањем својих дужности. Ови елементи радне културе имају за резултат посвећеност послу, колективну одговорност и високи ниво продуктивности запослених.

Ако овај културни профил проширимо тј. повежемо са специфичним понашањем на радном месту, можемо направити поређење са уобичајеним америчким понашањем. Већина елемената културног понашања припадника две посматране нације су међусобно супростављена, што доводи до честих неразумевања или конфликта на радном месту између Американаца и Јапанца. На пример, већина ставова и понашања Јапанца потиче из високог нивоа колективизма у поређењу са високим нивом индивидуализма, који је

---

¹ Најзначајније истраживање утицаја националних култура на пословање и организацију компанија извршио је белгијски аутор Geert Hofstede са групом својих сарадника у периоду од 1967. до 1973. године у 40 земаља. Четири основне димензије националне културе (дистанца моћи, избегавање неизвесности, индивидуализам – колективизам и “мушке“ версус “женске“ вредности) вреднују се помоћу “индексних поена“ на скали од 0 до 100. Подаци о индексним предностима преузети су из: Hofstede G., *Culture,s Consequences*, Sage, London, 1980., стр. 315.

убичајен за Американце (индекс 91). Осим тога, строги друштвени ред Јапанаца резултира у привржености организацијској хијерархији, поштовању надређених и лојалности фирми. Овај однос се разликује од типичног америчког односа према организацији и обавезама, који је базиран на аутономности и једнакости. Као додатак томе, амерички бизнисмени који су отворени и често отворено износе своје ставове, вређају индиректност и осећајност Јапанаца за које је стрпљење основна вредност. Такав културни склоп јапанских држављана узрокује избегавање јавног изношења свог мишљења, што, са друге стране, јако фрустрира припаднике америчке нације. Као резултат тога, јапански бизнисмени мисле да америчка организација нема духовни квалитет и не постоји лојалност запослених, и сматрају американце самопоузданим, отвореним и егоистичним. Њихови сарадници из Америке стичу утисак да бизнисмени из Јапана имају мало искуства и да су тајанствени, арогантни и опрезни (9, стр. 21-38).

Турбулентни услови пословања на глобалном тржишту, у савременим условима могу довести и до значајних промена културног понашања појединаца, о чему сведочи и случај запослених у Јапану. Иако је дуги низ година акценат био на групи, дугогодишње опадање јапанске економије је изгледа узроковало одређено културно реструктуирање појединаца. Фокусирање на групу, доживотно запослење и пензија, уступили су место такмичарском пословном окружењу, у којем више није загарантована пословна сигурност, а плата се добија на основу учинка. Ово је довело до тога да јапански грађани препознају потребу за личном одговорношћу на послу и у свом животу. Корпоративни Јапан се “измешта” из културе консензуса и размишљања у оквиру групе и схвата потребу за “ером личне одговорности” као начином за ревитализацијом своје позиције на глобалном тржишту (12, стр. 29-31).

Немачка

У Немачкој постоји велики број културних различитости, јер је Немачка држава која се граничи са неколико нација. У основи, Немци високо вреднују културну димензију индивидуализма (index 67), иако њихово понашање изгледа мање индивидуалистичко од америчког (91). Они постижу добре резултате у избегавању несигурности (индекс 65), имају висок степен заступљености “мушких вредности” (66) и имају релативно малу потребу за удаљеношћу моћи (35). Ове културне норме одражавају склоност Немаца да врше детаљне процене пословних договора пре него што им се посвете.

Хришћанство у великој мери детерминише већину вредности немачке културе (преко 96 процената Немаца су католици или протестанти). Можда је

ово разлог што Немци воле правила и ред у свом животу и зашто постоји јасно јавно очекивање о поштовању ствари које су прихватљиве и неприхватљиве у друштву, с обзиром да свуда постоје јасни знаци онога што је дозвољено или забрањено. Немци су веома строги када је у питању коришћење њиховог времена, свеједно да ли се ради о послу или слободном времену. Доношење одлука није тако централизовано као што би се могло очекивати, али у организацији постоји строга подела на одељења са централизованим и финалним ауторитетом на нивоу одељења. Немци су конзервативни, цене приватност, љубазност и формалност, обично приликом обраћања користе презимена и титуле, осим ако им особе којима се обраћају нису блиске. Приликом преговора, Немци желе детаљније информације, пре и за време дискусије, која може дуго трајати. Факторима, као што су глас и контрола говора, даје се велика пажња.

Јужна Кореја

Корејанци високо вреднују колективизам и прагматизам, “мушке вредности” су мање изражене, умерени су по питању удаљености моћи и прилично високо рангирају избегавање несигурности. Иако су прилично под утицајем америчке културе, Корејанци и даље пуно полажу на традиционално Конфучијево учење о духовности и колективизму. Кореја и њени становници пролазе кроз велике промене, али поштовање породице, формалности, класе и положаја остаје снажно. Корејанци су прилично агресивни, вредни, пријатељски настројени и гостољубиви. У већини случајева они не вреднују превише партиципативни менаџмент. Породица и лични односи су важни, а посао се заснива на части и поверењу. Иако су достигнућа и такмичење битни за Корејанца, водећа снага у односима је очување друштвене и пословне репутације, тако да преовлађује систем похвала, а искрена критика је ретка.

Наша земља

Слика југословенске националне културе, која је била резултат Хофстедеовог истраживања током седамдесетих година 20. века и која пружа основу за поређење евентуалних промена у односу на садашње стање, указала је на следеће националне културне димензије:

- висока дистанца моћи (77 индексних “поена”),
- висок степен избегавања неизвесности (88),
- низак индивидуализам (27) и
- слабо изражене “мушке вредности“ (22).

Национална култура бивше Југославија се према познатом Хофстедевом истраживању одликовала високом дистанцом моћи, високим избегавањем неизвесности, ниским индивидуализмом и слабо израженим “мушким” вредностима. Посматрано истраживање је потврдило да се наша национална култура у посматраном периоду сврставала у кластер латиноамеричких земаља (Венецуела, Колумбија, Чиле и Мексико).

Основна карактеристика наше националне културе у том периоду је, дакле, везана за висок степен дистанце моћи у коме чланови културне заједнице прихватају чињеницу да је моћ у друштвеној заједници неједнако дистрибуирана. Висока дистанца моћи говори о ауторитаризму, односно о високој спремности чланова заједнице да прихватају ауторитете и да развијају ауторитарну свест. Изражена ауторитарност и висока дистанца моћи у организационој култури имплицирале су висок степен централизације одлучивања, што је искључивало значајније делегирање ауторитета, а од подређених се очекивало да буду апсолутно послушни и лојални својим лидерима.

Социјална структура у којој појединци очекују од заједнице да води рачуна о њима, а они јој за узврат пружају пуну лојалност, је још једна од особина југословенског културног профила која је утврђена посматраним истраживањем. Низак ниво индивидуализма југословенских грађана сведочи о присуству јаких тенденција припадања групи, уз истовремено избегавање става да је свако индивидуално одговоран за сопствену судбину.

Хофстедово истраживање димензија југословенске културе је истакло и низак ниво присуства тзв. “мушких” вредности које подразумевају оријентацију на резултате, стицање материјалних добара и присуство агресивности. Наша национална култура је, према посматраном истраживању, означена као “женска”, односно култура у којој преовладава нижа оријентација на резултат и стицање материјалних добара, а виша усмереност на социјалну повезаност, квалитет живота и слободно време. По овој димензији наша национална култура је је нпр. веома различита од јапанске културе која је врло “мушка”.

Нека новија истраживања културних димензија наше земље су такође потврдила висок степен присуства фактора ауторитарности, али ипак у нешто мањој мери у односу на ранији период. Тако нпр. аутор Б. Кузмановић (7, стр. 294) наводи да су 1997. године око 53% испитаника показали високу склоност ка ауторитарности, сложивши се са тврдњом да “је без вође сваки народ као без главе”, али се знатно мањи проценат испитаника (око 24%) сложио са исказом “треба слушати и следити своје вође и када нам није јасно зашто се нешто захтева, јер они сигурно знају шта треба да се ради”. Такви

результати су показали да наши грађани још увек приписују велики значај лидерима, али да нису више били спремни да исказују апсолутну послушност и безусловно поверење.

Истраживајући димензије националне културе код менаџера и запослених у предузећима у Србији након ратних дешавања и осталих драматичних политичких и економских потреса, аутор Душан Ц. Мојић (10, стр. 105-106) дошао је до неких изненађујућих резултата, везаних за особине домаћих менаџера. Као што је већ истакнуто, Хофстедеово истраживање је показало да се национална култура бивше Југославије одликовала високом дистанцом моћи, високим избегавањем неизвесности, slabим индивидуализмом и доминантним присуством “женских” вредности. Хипотеза аутора је била да ће менаџери исказати оријентацију која је више у складу са захтевима тржишне привреде: мању дистанцу моћи, виши ниво индивидуализма и прихватање бар неких “мушких” вредности у оквиру још увек претежно “женске” оријентације. Међутим, потпуно супротно таквим очекивањима, менаџери у Србији су показали већу дистанцу моћи, веће избегавање неизвесности и јачи колективизам него остали запослени у домаћим предузећима. Дистанца моћи је била (83) за менаџере, а (68) за остале запослене, што значи да се повећала за менаџере у односу на Хофстедеову студију (76), али се смањила за “неменаџере”. У погледу избегавања неизвесности, скор за менаџере (93) је такође већи него раније (88), али је код осталих запослених значајно мањи (62). Једино је четврта димензија следила очекивани образац: присуство “мушких” вредности у преваходно “женској” култури било је израженије међу менаџерима него међу “неменаџерима”, што не значи да је престала доминација “женских” вредности, већ је једина разлика у томе што се показало да је менаџерска подкултура мање “женска”.

Посматрано истраживање је потврдило чињеницу да је колективизам још увек доминантан међу запосленима у Србији и да менаџери исказују још снажнију колективистичку оријентацију него “неменаџери”. Уопште, ови резултати потврђују Хофстедеове налазе о нашој националној култури као изразито колективистичкој, заснованој на доминацији “женских” вредности.

На бази свега реченог о културним варијаблама и на основу поменутих ставова и истраживања, можемо да истакнемо следеће заједничке карактеристике домаћих менаџера и лидера:

- склоност ка ауторитаризму услед велике дистанце моћи као једног од основних обележја националне културе.

- отпори према променама, избегавање ризика и неизвесности. У том погледу домаћи менаџери и лидери су често интерни и спори у одлучивању.
- самоувереност, самопоуздање и вера у сопствене могућности.
- недостатак систематских знања из области менаџмента и неспремност ка иновирању знања.

Закључак

Способност решавања проблема различитости је посебна вештина која се захтева од данашњих глобалних лидера и менаџера. Свака култура има неке одлике које могу допринети општем успеху компаније. Вредновање културних разлика подразумева уважавање различитих вештина људи који долазе из различитих средина.

Менаџери и лидери често озбиљно занемарују значај културних фактора, тако да се многе грешке које се праве у глобалним операцијама могу приписати недостатку осећаја за културу. Извештаји компанија и менаџерске студије јасно показују да је недостатак културног сензибилитета један од узрока неуспеха глобалних организација. У том смислу, способност решавања проблема различитости, изградња и вођење глобалних тимова и развијање културних различитости представљају веома важан део вештина које се захтевају од глобалних лидера и менаџера и неопходну претпоставку успешног управљања глобалним компанијама.

Литература

1. Dessler G. Management: Leading People and Organizations in the 21st Century, Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey, 1998.
2. Deresky H., International Management – Managing Across Borders and Cultures, 4th edition, Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey, 2003.
3. Certo S.C., Modern Management, 8th edition, Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey, 2000.
4. Ерић Д., Увод у менаџмент, Чигоја штампа, Београд, 2000.
5. Hodgetts R.M. and Fred Luthans, “International Management – Culture, Strategy and Behavior”, Fifth edition, McGraw – Hill Irwin, 2003.
6. Harris P.R., and Moran R. T., Managing Cultural Differences 5th ed., Gulf Publishing Company, Houston, TX., 2000.

7. Кузмановић, Б., “Степен и циници ауторитарности“, У: С. Михаковић (уредник), Између оспоравања и подршке: Јавно мњење о легитимитету треће Југославије, Институт друштвених наука, Београд, 1997..
8. Javidan M. and House R.J., Cultural Acumen for the Global Manager: Lessons from Project GLOBE, Organizational Dynamics, Spring 2001.
9. Linowes R.G., The Japanese Manager,s Traumatic Entray in the United States: Understanding the American-Japanese Cultural Divide, Academy of Management Review, 1993.
10. Мојић Ц.Д., Улога вођства у организационом понашању, Магистарска теза, Економски факултет Београд, Београд, 2001.
11. Molnar A., Osnovna prava čoveka i raspad Jugoslavije, Novi Sad, VISIO MUNDI Academic Press, 1994.
12. Ono Y., and Spindle W., Japan,s Long Decline Makes One Thing Rise – Individualism, Wall Street Journal, Dec. 29, 2000.
13. Ratiu I., International Consulting News, in Managing Cultural Differences, 3rd ed., ed. P.R. Harris and R.T. Moran (Houston, TX: Gulf Publishing), 1991.
14. Solomon C., Building Teams Across Borders, Global Workforce, November, 1998.
15. Stewart Black J., and Mendenhall M., “Cross-Cultural Traning Effectiveness: A Review and a Theoretical Framework for Future Research,” Academy of Management Review 15, no. 1, 1990.
16. Weldom E., and Mustari E.L., Felt Dispensability in Groups of Coactors: The Effects of Shared Responsibility on Cognitive Effort, Kellogg Graduate School of Management, Northwestern University.
17. Yukl G. “Leadership in Organizations“, 4th edition, Prentice-Hall International, Inc., Upper Saddle River, New Jersey, 1998.

Примљено: 18.12.2009.

Одобрено: 29.09.2010.

UDC: 65.011.1.511:316.722

**KNOWLEDGE OF CULTURAL DIVERSITY AS A SKILL
FOR GLOBAL MANAGEMENT OF PEOPLE
AND BUSINESS PROCESSES**

Dejan Đurić¹, Ph.D., Dragana Đurić², Ph.D.

¹ Higher School of Professional Business Studies Novi Sad, Serbia

² Higher School of Professional Business Studies, Blace, Serbia

Abstract

Cultural understanding and knowledge about cultural diversity are becoming crucial skills in managing people and business processes within the global framework. The capacity to solve the problem of diversity, to create and lead global teams and to develop cultural diversity present a significant part of the skills required from global leaders and managers. In this sense, analysis of the previously mentioned skills in global leaders and managers presents one of the most important components of modern research in the field of management. Having in mind their great importance for global company functioning, we emphasize the most important aspects of developing these skills in this paper.

Key words: leaders, managers, global enterprises, intercultural environment.

Author's Address:

Dr Dejan Đurić
Visoka škola strukovnih studija
V. Perića Valtera 4
21000 Novi Sad
Srbija

ЕКОНОМСКА ЕФЕКТИВНОСТ УЛАГАЊА У ВИНОГРАДАРСКУ ПРОИЗВОДЊУ У УСЛОВИМА РИЗИКА

П. Гогич¹

Резиме: Управљање ризиком је један од веома значајних проблема код анализе инвестиција, јер се при доношењу инвестиционих одлука са сигурношћу не могу предвидјети будући догађаји. То је нарочито карактеристично за пољопривредну производњу која се налази под великим утицајем природних фактора који могу изазивати различите ризике, па се оцјени инвестиција у условима неизвјесности посвећује посебна пажња. Процјена вјероватноће догађаја у будућности зависи од квалитета расположивих података, стручног искуства и примијењене методологије.

Циљ овог рада је да се на основу сагледавања могућих ризика и начина њиховог превазилажења у виноградарској производњи, коришћењем одговарајуће методологије, изврши анализа економске цјелисходности и избор између различитих модела подизања винограда у условима неизвјесности.

Подаци за формирање модела инвестиционих улагања су коришћени из конкретног инвестиционог пројекта за подизање винограда, као и из веома обимне стручне литературе за пројектовање вишегодишњих засада.

Кључне ријечи: виноградарска производња, инвестиције, динамичке методе за оцјену инвестиција, ризик

1. Увод

Највеће износе инвестиционих улагања у виноградарској производњи чине улагања у подизање винограда. При оцјени ових улагања, као и инвестиција уопште, најчешће се полази од претпоставке да су сви елементи

---

¹ Др Петар Гогич, ред. проф., Пољопривредни факултет, 11080 Београд, Немањина 6
e/mail: petar.gogic@agrif.bg.ac.rs

за оцјену потпуно сигурни. Међутим, пошто се виногради, као и остали вишегодишњи засади, одликују дугим периодима подизања и коришћења, односно они се подижу да би се користили у будућим периодима, веома тешко се са сигурношћу може предвидјети кретање фактора за оцјену инвестиција - токова примања и издавања. Поред тога, дјеловање земљишних и климатских услова, као и биолошки карактер виноградарске производње има велики утицај на износе инвестиционих улагања, утрошке производних фактора у току периода коришћења, приносе итд. Зато се улагања у подизање винограда одликују са великим степеном неизвјесности, па је оцјену ових улагања потребно извршити и за такве услове.

Анализом улагања у условима неизвјесности се оцијењује њихова ризичност на околности које се тешко могу предвидјети.

Узроци неизвјесности могу бити *унутрашњи* и *спољашњи*, и најчешће дјелују истовремено.

Унутрашњи узроци зависе од инвеститора који улажу средства у подизање засада и на које они углавном могу утицати, као што су:

1. динамика и висина инвестиционих улагања,
2. утрошци појединих производних чинилаца,
3. заступљеност појединих сорти винове лозе и сл.

На *спољашне узроке* инвеститор нема већи утицај, а то су:

- природни услови (земљишни и климатски услови, појава болести и штеточина и сл.)
- тржишни услови (пласман грожђа на домаћем и иностраном тржишту, цијене репроматеријала, цијене грожђа и др.),
- финансијски услови (каматне стопе, начин и рокови отплате, лизинг итд.),
- изграђеност капацитета за прераду,
- обезбијеђеност одговарајуће радне снаге,
- економска политика земље (интервенција државе, спољнотрговинска политика земље, обавезе према држави итд.).

Ако су познати главни узроци неизвјесности, односно ризичности улагања у виноградарску производњу, онда се поставља питање шта се може предузети да би се ти утицаји ублажили и смањили.

Начин смањења степена неизвјесности (ризичности) ових улагања зависи од различитих фактора, као што су:

- врста и јачина утицаја фактора ризика,

- економска снага предузећа и газдинства,
- квалификациона и стручна оспособљеност радне снаге,
- могућност избора различитих начина финансирања,
- доступност различитих тржишта за пласман грожђа и набавку чинилаца процеса производње итд.

Ризичност ових улагања се може ублажити или отклонити:

Прво, предузимањем разних мјера, као што су мјере за:

- повећање стабилности приноса грожђа: увођењем наводњавања; бољом заштитом од болести и штеточина; правовременим извођењем појединих радних операција; додавањем недостајућих хранљивих материја; осигурањем засада и рода засада од разних непогода; обезбијеђењем довољног броја средстава меџанизације и друге опреме; обезбијеђењем квалификоване радне снаге итд.,

- смањење ризика услова тржишта: заступљеност сорти за којима се повећава тражња на домаћем и иностраном тржишту; производња грожђа по уговору за унапријед познатог купца и по познатим цијенама; уговорена повезаност произвођача грожђа са предузећима за прераду, дистрибуцију и продају итд.,

- смањење ризика услова финансирања: коришћењем фиксних каматних стопа умјесто варијабилних; коришћењем лизинга умјесто куповине за средства меџанизације и другу опрему; коришћењем субвенционисаних кредита од стране државе намијењених за подстицање подизања вишегодишњих засада и сл.

Друго, претходним упознавањем са прихватљивошћу улагања у подизање винограда при најнеповољнијим условима пословања. Ови услови могу утицати на различите елементе од којих зависе примања и издавања, односно економска ефективност подизања винограда.

Имајући у виду претходно и полазећи од чињенице да се овој проблематици у домаћој литератури поклањало недовољно пажње, циљ овог рада је да се сагледа утицај висине ризика на економску ефективност улагања у виноградарску производњу у условима неизвјесности.

2. Методологија рада и извори података

За оцјену инвестиција у условима неизвјесности у литератури постоји више метода, а њихова примјена зависи прије свега од врсте и карактера инвестиције. Стога је при оцјени инвестиција у виноградарској производњи

потребно примијенити методе које највише одговарају карактеристикама и специфичностима ове производње.

При анализи улагања у виноградарску производњу у условима неизвјесности могу се користити:

- статичке и
- динамичке методе.

Статичке методе се заснивају на примањима и издавањима од винограда из репрезентативне године. Од метода које би се могле користити при оцјени ових улагања, најподеснија је *метода дође тачке покрића трошкова*, која се још назива и *метода прага рентабилности*. Оцјена овом методом се изводи утврђивањем најнижег приноса и најнижих продајних цијена грожђа.

Најниже прихватљиви принос грожђа се утврђује по јединици капацитета, односно по хектару површине засада, а најниже продајне цијене по јединици количине (kg, t).

Поређењем најнижих приноса и најнижих продајних цијена са очекиваним, оцијењује се да ли постоји вјероватноћа да очекивани просјечни приноси и продајне цијене падну на најнижи ниво. Ако се покаже да за то не постоји вјероватноћа онда улагања у подизање винограда нијесу изложена тим ризицима.

Динамичке методе се заснивају на примањима и издавањима из цијелог вијека винограда. На промјену примања и издавања винограда у току подизања и коришћења могу утицати различити фактори, као што су: одступање износа инвестиционих улагања (услијед утрошка материјала, рада, њихових цијена итд.), одступања приноса и цијена грожђа, утрошака и цијена чинилаца процеса производње (материјала и енергије за производњу, радне снаге итд.) и сл., од очекиваних.

Од метода које се могу користити при оцјени улагања у подизање винограда најподесније су:

- метода еквивалента сигурности,
- метода корекције дисконтне стопе ,
- метода анализе осјетљивости (сензитивности) и
- Monte Carlo метода.

У овом раду једино се из техничких разлога неће примјењивати Monte Carlo метода, односно због веома скупог програмског пакета за њено коришћење.

Поред наведених метода за оцјену инвестиција у условима неизвјесности и дефинисање *модела* инвестиционих улагања за оцјену, у истраживању су коришћене и следеће методе:

- *Калкулативне методе* (аналитичка калкулација варијабилних трошкова, утврђивање новчаних токова од засада),

- *Динамичке методе за оцјену инвестиција* (нето садашња вриједност – *Net Present Value*, интерна каматна стопа – *Internal Rate of Return*, рок повраћаја – *Payback Period*),

Коришћене методе су у складу са предметом и циљем истраживања и омогућавају реално сагледавање економске ефективности инвестиција у виноградарску производњу у условима неизвјесности.

Као извори података и овом раду коришћени су техничко-технолошки, организациони и економски подаци из једног инвестиционог пројекта подизања винограда на подручју централне Србије.

3. Резултати истраживања

Истраживање економске ефективности подизања винограда у условима неизвјесности је извршено на основу вриједносних и натуралних показатеља из *калкулације производње винског грожђа за репрезентативну годину и токова примања и издавања модела инвестиционих улагања који су дефинисани према различитим динамикама подизања винограда*.

Калкулација производње грожђа је састављена на нивоу варијабилних трошкова (табела 1).

Виноград се подиже на земљишту на којем је раније био виноград који је искрчен.

Модел инвестиционих улагања се међусобно разликују према динамици подизања винограда, тј:

Модел I – Виноград се подиже истовремено на цјелокупној површини од 15 хектара.

Модел II – Виноград се подиже постепено у три фазе, односно на површинама од 5 ха, започињући подизање сваке наредне године.

За оба модела је претпостављено да су потребни исти износи инвестиционих улагања по хектару за подизање засада, као и за трајна обртна средства.

Примања и издавања винограда су утврђена на основу аналитичких калкулација производње грожђа (табела 2).

Табела 1. Калкулација производње грожђа
Table 1 Calculation of grape production

(EUR /ha)

A. ВРИЈЕДНОСТ ПРОИЗВОДЊЕ	
PRODUCTION VALUE	8.000,0
(12.500 kg · 0,64 EUR /kg)	
B. ВАРИЈАБИЛНИ ТРОШКОВИ	
VARIABLE COSTS	
1. Основни материјал (минерална ђубрива) Basic material (fertilizers)	280,0
2. Помоћни материјал (средства за заштиту и др.) Accessory material (plant protection means etc.)	609,3
3. Погонски трошкови машина (трактор 20 кN) Machinery operative costs (tractor 20 кN)	351,6
4. Трошкови одржавања засада Maintenance costs for vineyard	296,6
5. Трошкови рада (сталних и повремених радника) Labor costs (for full and part time employees)	1.317,0
6. Осигурање производње Insurance of production	521,6
7. Трошкови камата за обртна средства Interest for working assets	180,1
8. Трошкови продаје Costs of sales	27,0
Укупно:	3.583,2
Total:	3.583,2
C. НЕТО ПРИХОД (А- В)	4.416,8
Contribution margin (A – B)	4.416,8

Фиксни трошкови производње грожђа износе:

	Укупно (EUR)	(EUR /ha)
- Општи трошкови	16.980,0	1.132,0
- Амортизација засада	19.281,0	1.285,4
- Фиксни порези и доприноси	225,0	15,0
- Трошкови камата за основна средства	12.660,0	844,0
Укупно:	49.146,0	3.276,4

Табела 2. Очекивани токови примања и издавања Модела I и Модела II
Table 2 Expected flow of revenues and expenses for Model I and Model II
(000 EUR)

Год. Year	Модел I Model I				Модел II Model II					
	Прим. од зас. Revenues	Оста. вријед. зас. Salvage value	Издав. за кор. зас. Expenses for vineyard usage	Инвес. улаг. Invest- ments	Чист. екон. корист Net cash flow	Прим. од зас. Revenues	Оста. вријед. зас. Salvage value	Издав. за кор. зас. Expenses for vineyard usage	Инвес. улаг. Invest- ments	Чист. екон. корист Net cash flow
0				110,8	-110,8				36,9	-36,9
1				36,5	-36,5				49,1	-49,1
2				126,3	-126,3				91,2	-91,2
3				86,4	-86,4				83,1	-83,1
4	87,6		52,0		35,6			17,3	70,9	-59,1
5	119,6		69,9		49,7			40,6	28,8	-0,4
6	129,7		72,9		56,7			64,9		47,3
7	129,7		72,9		56,7			70,9		55,4
8	129,7		72,9		56,7			72,9		56,7
9	129,7		72,9		56,7			72,9		56,7
10	129,7		72,9		56,7			72,9		56,7
11	129,7		72,9		56,7			72,9		56,7
12	129,7		72,9		56,7			72,9		56,7
13	129,7		72,9		56,7			72,9		56,7
14	129,7		72,9		56,7			72,9		56,7
15	129,7		72,9		56,7			72,9		56,7
16	122,6		70,8		51,8			72,2		55,1
17	110,5		67,7		42,8			70,5		50,5
18	96,9	63,3	63,3		96,9	83,1		67,3		125,8
Укупно: Total:	1.833,8	63,3	1.052,8	360,0	484,3	83,1	987,0	360,0	468,4	

а) Статичка оцјена улагања у подизање винограда је извршена на основу утврђивања *прага рентабилности* производње грожђа, тј.:

- *Најниже прихватљивог приноса грожђа*, износи 10.718,12 kg/ha, и
- *Најниже прихватљиве продајне цијене грожђа*, износи 0,55 EUR/ kg.

Поређењем добијених величина са очекиваним за оба модела - принос: 12.400 kg и цијена 0,64 EUR/kg - може се закључити да би принос грожђа и његова цијена у просјеку могли највише да се смање за око 14%, да би се могли покрити сви трошкови производње грожђа.

б) Динамичка оцјена улагања у подизање винограда је извршена према претходно наведеним методама, односно:

3.1. Метода еквивалента сигурности

За примјену ове методе у Моделу I и Моделу II претпоставиће се да се у свим годинама вијека засада износи економских користи једнако смањују сразмјерно одређеној висини ризика (табела 3).

Табела 3. Кориговане чисте економске користи у Моделу I и Моделу II
Table 3 Corrected net cash flow in Model I and Model II

Год. Year	Модел I Model I					Модел II Model II				
	Екон. корист Net cash flow	Инвес. улаг. Investments	Коефицијент сигурности Certainty equivalent			Екон. корист Net cash flow	Инвес. улаг. Investments	Коефицијент сигурности Certainty equivalent		
			0,95	0,85	0,75			0,95	0,85	0,75
0		110,8	-110,8	-110,8	-110,8		36,9	-36,9	-36,9	-36,9
1		36,5	-36,5	-36,5	-36,5		49,1	-49,1	-49,1	-49,1
2		126,3	-126,3	-126,3	-126,3		91,2	-91,2	-91,2	-91,2
3		86,4	-86,4	-86,4	-86,4		83,1	-83,1	-83,1	-83,1
4	35,6		33,8	30,3	26,7	11,9	70,9	-59,6	-60,8	-62,0
5	49,7		47,2	42,2	37,3	28,5	28,8	-1,7	-4,6	-7,4
6	56,7		53,9	48,2	42,5	47,3		44,9	40,2	35,5
7	56,7		53,9	48,2	42,5	55,4		52,6	47,1	41,6
8	56,7		53,9	48,2	42,5	56,7		53,9	48,2	42,5
9	56,7		53,9	48,2	42,5	56,7		53,9	48,2	42,5
10	56,7		53,9	48,2	42,5	56,7		53,9	48,2	42,5
11	56,7		53,9	48,2	42,5	56,7		53,9	48,2	42,5
12	56,7		53,9	48,2	42,5	56,7		53,9	48,2	42,5
13	56,7		53,9	48,2	42,5	56,7		53,9	48,2	42,5
14	56,7		53,9	48,2	42,5	56,7		53,9	48,2	42,5
15	56,7		53,9	48,2	42,5	56,7		53,9	48,2	42,5
16	51,8		49,2	44,0	38,9	55,1		52,3	46,8	41,3
17	42,8		40,7	36,4	32,1	50,5		48,0	42,9	37,9
18	33,6		31,9	28,6	25,2	42,7		40,6	36,3	32,0
	63,3*		63,3*	63,3*	63,3*	83,1*		83,1*	83,1*	83,1*

*) Остатак вриједности инвестиције

Такође је претпостављено да се износи инвестиционих улагања, као и остатак вриједности инвестиције неће мијењати.

Полазећи од ових претпоставки израчунати показатељи економске ефективности инвестиционих улагања у претпостављене моделе подизања засада дати су у табели 4.

Табела 4. Показатељи динамичке оцјене инвестиција у подизање винограда
Table 4 Indicators of dynamical evaluation of investments in vineyard planting

Показатељ економске ефективности Economic effectiveness indicators		Модел I Model I	Модел II Model II
1. Нето садашња вриједност Net present value (000 EUR)*	0,95	30,8 > 0	27,4> 0
	0,85	-4,7 < 0	-4,8< 0
	0,75	-40,2 < 0	-36,9 < 0
2. Интерна каматна стопа Internal rate of return (%)	0,95	9,17 > 8%*	9,13> 8%*
	0,85	7,82 < 8%*	7,80< 8%*
	0,75	6,38 < 8%*	6,38< 8%*
3. Рок повраћаја* (год) Payback period (year)	0,95	16,36 < 18 год.	17,11< 18 год.
	0,85	> 18 год.	> 18 год.
	0,75	> 18 год.	> 18 год.

* при дисконтној стопи 8% (просјечна каматна стопа: позајмљена средства 11,5%, сопствена средства 4,5%; позајмљена средства: сопствена средства= 50%:50%)

На основу утврђених показатеља динамичке оцјене инвестиција се закључује да подизање засада према Модел I може поднијети већи ниво ризика од Модела II. Односно, при подизању засада према Моделу I показатељи динамичке оцјене инвестиција су незадовољавајући када је вриједност коефицијента сигурности мања од **0,835**. С друге стране, улагање у подизање засада према Моделу II је осјетљиво на ризик када је вриједност коефицијента сигурности мања од **0,840**.

3.2. Метода корекције дисконтне стопе за висину ризика

За примјену методе еквивалента сигурности за израчунавање нето садашње вриједности и рока повраћаја коришћена је дисконтна стопа 8%, која је одређена на основу структуре извора средстава и висине каматне стопе (позајмљена средства: 50%, каматна стопа 11,5%; сопствена средства: 50%, каматна стопа 4,5%).

У условима постојања ризика корекција дисконтне стопе се врши субјективном процјеном. Ако би се, на примјер, дисконтна стопа кориговала за 1% (повећање дисконтне стопе за 12,5%), тј. када би износила 9%, анализирани модели подизања засада би били према показатељима динамичке оцјене још увијек економски оправдани. Анализирани модели подизања винограда ће бити економски оправдани све дотле док је коригована дисконтна стопа мања од интерне каматне стопе, односно могуће одступање од претпостављене дисконтне стопе 8%, за Модел I је **1,81%** (9,81% - 8%), а за Модел II **1,78%** (9,78%-8%). Односно дисконтна стопа би се могла повећати за Модел I 22,63%, а за Модел II 23,25%.

3.3. Метода анализе осјетљивости

За потребе ове анализе поћиће се од динамике инвестиционих улагања, издавања за коришћење засада и примања од засада у току планираног вијека засада за Модел I и Модел II (табела 2).

Анализом ће се утврдити колико се мијења економска ефективност улагања у подизање засада на основу показатеља нето садашње вриједности са промјеном критичних фактора, односно:

- када се утврђује утицај појединих фактора (фактор по фактор), при чему се остали фактори не мијењају и
- сценарио анализом, када утицај појединих фактора на економску ефективност није независан, тј, када дјелују истовремено.

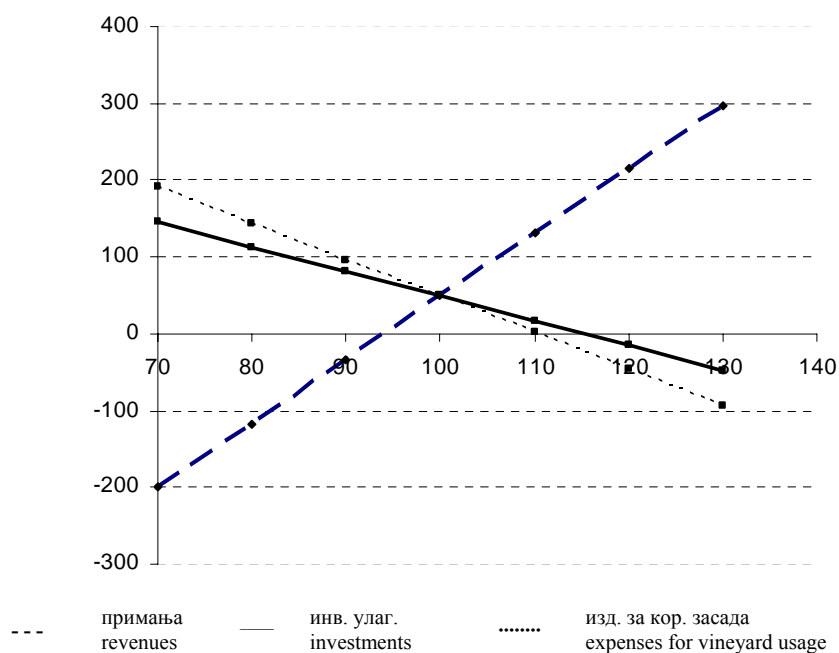
1) Утврђивање утицаја појединих фактора на економску ефективност улагања у подизање винограда извршиће се анализом утицаја појединачне промјене износа инвестиционих улагања, издавања за коришћење засада и примања од засада на нето садашњу вриједност, при чему су остали фактори непромијењени.

Код Модела I динамике подизања засада може се уочити да је нето садашња вриједност највише осјетљива на промјену примања, мање на промјену издавања за коришћење винограда, а најмање на промјену инвестиционих улагања (табела 5 и слика 1).

Табела 5. Промјена нето садашње вриједности са промјеном појединих фактора (**Модел I**)
 Table 5 Net present value change caused by change of certain factors (**Model I**)
 (000 EUR)

Величина која се мијења Factor which changes	Интервал одступања Interval of deviation						
	70,0	80,0	90,0	100,0	110,0	120,0	130,0
1. Примања од винограда Revenues from vineyard	-199,5	-116,7	-33,9	48,9	131,7	214,5	297,3
2. Издавања за кориш. винограда Expenses for vineyard usage	190,9	143,6	96,2	48,9	1,5	-45,8	-93,2
3. Инвестициона улагања Investments	145,3	113,1	81,0	48,9	16,7	-15,4	-47,6

Слика 1. Графички приказ промјене нето садашње вриједности Модела I
 услијед промјене најважнијих фактора
 Figure 1 Graphic representation of net present value changes for Model I due to
 change of the most important factors

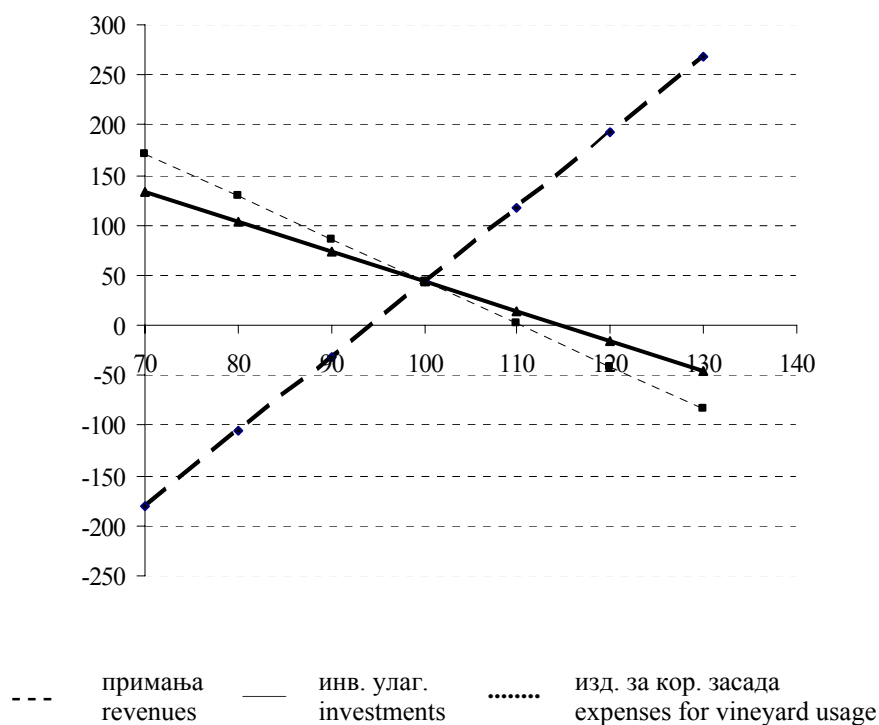

Табела 6. Промјена нето садашње вриједности са промјеном појединих фактора (Модел II)
 Table 6 Net present value change caused by change of certain factors (Model II) (000 EUR)

Величина која се мијења Factor which changes	Интервал одступања Interval of deviation						
	70,0	80,0	90,0	100,0	110,0	120,0	130,0
1. Примања од винограда Revenues from vineyard	-179,8	-105,3	-30,8	43,7	118,3	192,8	267,3
2. Издавања за кориш. винограда Expenses for vineyard usage	171,0	128,6	86,2	43,7	1,3	-41,1	-83,5
3. Инвестициона улагања Investments	133,2	103,4	73,6	43,7	13,9	-15,9	-45,7

Слика 2. Графички приказ промјене нето садашње вриједности Модела II услјед промјене најважнијих фактора

Figure 2 Graphic representation of net present value changes for Model II due to change of the most important factors

Полазећи од израчунатих износа нето садашње вриједности и њиховог графичког представљања може се прецизније утврдити до које границе је дозвољено одступање појединих фактора да би улагање у засад било економски оправдано (табела 7).

Табела 7. Утицај промјене различитих фактора на нето садашњу вриједност улагања у засад **Модела I** и **Модела II**
Table 7 Influence of changes of various factors to net present value changes of investments in vineyard (for **Model I** and **Model II**)

Величина која се мијења Factor which changes	Прихватљиво смањење Acceptable decrease (%)		Прихватљиво повећање Acceptable increase (%)	
	Модел I Model I	Модел II Model II	Модел I Model I	Модел II Model II
	1. Примања од засада Revenues from vineyard	5,91	5,87	-
2. Издавања за кориш. Засада Expenses for vineyard usage	-	-	10,32	10,31
3. Инвестициона улагања Investments	-	-	15,20	14,66

На основу утврђене нето садашње вриједности Модела I и Модела II за различите промјене појединих параметара и граница промјене појединих фактора може се закључити да је подизање винограда према Моделу II више осјетљиво у односу на Модел I.

Односно, да би подизање винограда било економски оправдано:

- у **Моделу I**, принос грожђа би просјечно најмање могао да износи 11.761,25 kg/ha, а цијена 602,2 EUR/t, док би у **Моделу II** принос грожђа најмање могао да износи 11.766,25 kg/ha, а цијена 602,4 EUR/t;

- повећање издавања за коришћење засада, због повећања утрошака појединих чинилаца процеса производње, повећања њихових цијена, промјене пореске политике државе и сл., највише би могло да буде, у **Моделу I** приближно **10,32%**, а у **Моделу II** **10,31%**.

- инвестициона улагања у виноград у **Моделу I** би се могла повећати за приближно **15,2%**, а у **Модел II** за **14,66%**, тј. износила би у Моделу I 414.720 EUR, а у Моделу II 412.776 EUR.

2) При примјени сценарио анализе у претпостављеним моделима подизања винограда поћи ће се од највјероватнијег, оптимистичког и песимистичког тока новчаних примања и издавања.

За утврђивање ових варијанти токова новчаних примања и издавања у оба модела динамике подизања засада поћи ће се од следећих варијанти:

- Највјероватнија варијанта претпостављаће просјечне услове подизања винограда и производње грожђа.

- Код оптимистичке варијанте узеће се да ће примања да се повећају 5% у односу на највјероватније, да су издавања за коришћење засада за 10%, а инвестициона улагања за 15% мања од највјероватнијих.

- Код песимистичке варијанте претпоставиће се да ће се примања смањити 10% од највјероватнијих, издавања за коришћење засада ће се повећати за 15%, а инвестициона улагања за 20% од највјероватнијих.

Извршена сценарио анализа на претпостављеним моделима је приказана у табелама 8 и 9.

Табела 8. Очекивана нето садашња вриједност и показатељи ризика за **Модел I**

Table 8 Expected net present value and risk indicators for **Model I**

Варијанта инвестиционих улагања Variant of investment	Нето садашња вриједност Net present value	Вјероватноћа Probability (%)	Укупно Total (000 EUR)
1. Оптимистичка Optimistic	186,7	25	46,7
2. Највјероватнија The most probable	48,9	50	24,5
3. Песимистичка Pesimistic	-170,7	25	-42,7
I Очекивана нето садашња вриједност Expected net present value			28,5
II Стандардна девијација Standard deviation			128,0
III Коэффициент варијације Coefficient of variation			4,49

Очекивана нето садашња вриједност инвестиција у виноград према оба модела динамике подизања већа је од нуле, тј. улагања у подизање засада су економски оправдана. Код оба модела очекиване нето садашње вриједности су мање од оних у највјероватнијој варијанти.

Табела 9. Очекивана нето садашња вриједност и показатељи
ризика за **Модел II**
Table 9 Expected net present value and risk indicators for **Model II**

Варијанта инвестиционих улагања Variant of investment	Нето садашња вриједност Net present value	Вјероватноћа Probability (%)	Укупно Total (000 EUR)
1. Оптимистичка Optimistic	169,2	25	42,3
2. Највјероватнија The most probable	43,7	50	21,9
3. Песимистичка Pesimistic	-156,1	25	-39,0
I Очекивана нето садашња вриједност Expected net present value			25,2
II Стандардна девијација Standard deviation			116,5
III Коэффициент варијације Coefficient of variation			4,62

Код овог начина утврђивања нето садашње вриједности узима се у обзир вјероватноћа њеног остваривања при оптимистичкој, највјероватнијој и песимистичкој варијанти, а не варијабилност очекиване нето садашње вриједности. Стога ће се као показатељи варијабилности нето садашње вриједности за анализиране моделе утврдити њихова стандардна девијација и коефицијент варијације.

Односно, при избору између претпостављена два модела динамике подизања винограда, који су међусобно искључиви, изабрао би се модел са већом очекиваном нето садашњом вриједности. Према томе, у овом случају **Модел I**. Ако би се избор вршио на основу висине стандардне девијације онда би се изабрала инвестиција која има мању стандардну девијацију, а то је у овом случају **Модел II**. Како се на основу ових показатеља долази до различитих закључака, да би се ово ријешило израчунава се и коефицијент варијације из односа стандардне девијације и очекиваног износа нето садашње вриједности. Пошто се коефицијентом варијације показује ризик по јединици нето садашње вриједности, односно истовремено исказује ризик и економски ефекат инвестиција, он представља погоднији показатељ за оцјену ризика улагања од стандардне девијације.

Зато се на основу овог коефицијента може закључити да је за инвеститора економски ипак **прихватљивији Модел I**, јер је он **1,03** пута мање ризичнији од Модела **II**.

Разлог оваквог закључка је у томе што Модел I има вишу очекивану нето садашњу вриједност, па постоји мања могућност да остварена нето садашња вриједност буде мала или негативна.

Закључак

Виноградарска производња као и остале гране пољопривреде се поред утицаја друштвено-економских фактора налази још и под веома великим утицајем природних услова. Утицај ових фактора се може одражавати негативно на кретање приноса, утрошак чинилаца процеса производње, цијене и сл. На неке факторе инвеститори могу дјеловати, као што су динамика улагања, утрошак појединих чинилаца процеса производње, избор сорте винове лозе и сл. Међутим, на већину природних фактора, тржиште, привредно окружење, економску политику државе и сл., веома је тешко дјеловати, па их је и тешко предвидјети. У циљу превазилажења ових утицаја инвеститори предузимају разне мјере како би се повећао принос, смањио утицај тржишта роба, рада и капитала.

Пошто су за подизање засада винограда потребна веома висока инвестициона улагања, при доношењу инвестиционих одлука неопходно је располагати и информацијама о њиховој прихватљивости и оправданости у најнеповољнијим условима пословања.

С обзиром на карактеристике и особености подизања и коришћења винограда за оцјену прихватљивости и оправданости у условима неизвјесности може се користити: метода прага рентабилности, метода еквивалента сигурности, метода корекције дисконтне стопе, метода анализе осјетљивости и Monte Carlo метода.

Праг рентабилности је статичка метода која се заснива на просјечним величинама за један одређени временски период, најчешће за једну годину. Овом методом се утврђује најниже прихватљиви принос и најниже прихватљиве цијене производа при којима је улагање на граници оправданости. Због једноставности израчунавања и разумљивости добијених показатеља ова метода се најчешће примјењује у пракси.

Оцјена прихватљивости и оправданости инвестирања у условима неизвјесности динамичким методама - методом еквивалента сигурности, методом корекције дисконтне стопе, методом анализе осјетљивости и Monte Carlo методом – се заснива на примањима и издавањима из цијелог вијека трајања инвестиције. Зато се при њиховој примјени користе сложенији рачунски поступци који захтијевају и савремену рачунарску технику, што отежава њихову примјену.

Међутим, динамичким методама се добијају поузданије информације о оцјени инвестиција у условима неизвјесности. Односно, овим методама се утврђује утицај промјене примања, издавања за коришћење инвестиција и износа инвестиционих улагања услед промјене приноса, утрошака чинилаца процеса производње, цијена, динамике инвестиционих улагања, динамике остваривања економских користи, висине дисконтне стопе и сл., на осјетљивост показатеља економске ефективности.

Резултати примјене свих метода у овом раду показују да је улагање у подизање винограда најризичније на промјене примања, односно промјене приноса и цијена грождја, мање на износ улагања и динамику подизања

Литература

1. Engler, N.G. (1978): Business Financial Management. Business Publications Inc. Dalas, Texas, USA.
2. Гогић, П. (1992): Оцјена инвестиција за пољопривредну производњу у условима неизвјесности. Економика пољопривреде, Вол. 39, бр. 9-10, стр. 289-299, Београд.
3. Гогић, П. (1994): Најниже прихватљиви обим производње и продајне цијене при оцјени инвестиција у условима неизвјесности. Економика пољопривреде, Вол. 41, бр. 7-9, стр. 189-201, Београд.
4. Kaplan, S.R., Atkinson, A.A. (1998): Advanced Management Accounting. Third Edition. Prentice Hall, New Jersey.
5. Киш, Ф., Јовановић, М. (2007): Рачунарски модел за оцену економске оправданости производње биодизела. Часопис за процесну технику и енергетику у пољопривреди 11; 3; стр. 109 – 112. Нови Сад.
6. Kay, R.D., Edwards, W.M., Duffy, P.A. (2004): Farm management. Fifth edition. McGraw-Hill.
7. Пауновић,Б и Зиповски Д. (2005): Пословни план. Економски факултет, Београд.

Примљено: 09.09.2009.

Одобрено: 29.09.2010.

**ECONOMIC EFFICIENCY OF INVESTMENTS IN VINEYARD
PRODUCTION IN RISKY CIRCUMSTANCES**

Petar Gogić, Ph.D.
Faculty of Agriculture, Belgrade, Serbia

Abstract

Risk management is one of very important problems concerning investment analysis, because it is impossible to predict future events with certainty at the moment when investment decision has been made. It is especially typical for agricultural production which is significantly influenced by natural's factors. Such factors may cause various risks, thus it is necessary to pay special attention to investment evaluation in risky circumstances. Probability estimation for some future events depends on quality of available data, professional experience and applied methodology.

Having that in mind, the goal of this paper is to comprehend possible risks in vineyard production and ways to deal with the risks. Moreover, objective of the paper is to analyze economic effectiveness of investments (using adequate methodology) as well as to make choice between different vineyard planting models in risky circumstances.

Data needed for formation of investment models originate from concrete investment vineyard planting project as well as comprehensive professional literature on vineyard planting projecting.

Key words: vineyard production, vineyard planting, investments, dynamical methods for investment evaluation, risk

Author's Address:

Dr Petar Gogić
Poljoprivredni fakultet
Nemanjina 6
11080 Beograd-Zemun
Srbija

ЕКОНОМСКОЈ ПОЛОЖАЈ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРЕДУЗЕЋА У ВОЈВОДИНИ (2001-2009)

В. Вукоје¹, В. Зекић¹

Резиме: У раду се анализирају основни показатељи економског положаја пољопривредних предузећа Војводине, у периоду 2001-2009. година. С обзиром на дужину посматраног периода, значајну девалвацију динара (60,6%) и високу стопу инфлације (125,7%), све вредности су исказане у еврима.

Растући ниво пословне активности у посматраном периоду не прате и одговарајући финансијски ефекти. Пољопривредна предузећа су остварила губитак у шест од девет година датог периода, и по том основу умањила сопствени капитал за око 22,3%. Управо су кумулирани губици основни узрок константног кварења финансијске структуре предузећа. Негативна вредност нето обртног фонда у већини година указује на велике проблеме са ликвидношћу. Достигнути ниво задужености од 58,1% може се оценити као врло је висок за пољопривредна предузећа. Позитивне тенденције из 2006. и 2007. године, изгубљене су у последње две године, делимично и под утицајем светске економске кризе.

Кључне речи: пољопривреда, анализа биланса, резултат, финансијски положај.

1. Увод

АП Војводина је изразито пољопривредни регион Републике Србије, са веома повољним природним и другим условима за развој пољопривредне производње. Породична газдинстава су доминанатна, али и пољопривредна предузећа располажу врло значајним ресурсима. У њиховом поседу је око 521 хиљада (29,3%) хектара пољопривредног земљишта Војводине, 19,2% условних грла стоке, 4,8 хиљада трактора итд. У тржишној реализацији пољопривредних производа предузећа учествују са око 57% (*Статистички годишњак, 2009*).

¹ Др Вељко Вукоје, доцент, др Владислав Зекић, доцент, Пољопривредни факултет Нови Сад, тел. +381 21 485 3397, e-mail: vukoje@polj.uns.ac.rs

Пољопривредна предузећа су пре почетка кризе деведесетих година из које наше друштво још није изашло, била врло успешни привредни субјекти. Предњачила су у примени нових знања, техничко-технолошких достигнућа и представљала носиоце развоја домаће пољопривреде.

Посматрани деветогодишњи период (2001-2009) углавном се поклапа са интензивирањем и привођењем крају процеса власничке трансформације. То се јасно огледа у смањењу учешћа друштвеног у сопственом капиталу пољопривредних предузећа, са 85,6% (2000) на 11,5% (2009). Истинска транзиција у нашој земљи закаснила је целу деценију у односу на већину источноевропских земаља. Након друштвених промена 2000. године и јасног одређења наше земље за прикључење ЕУ, отпочео је процес трансформације и усклађивања привредног система. Резултати приватизације, генерално, нису у складу са очекивањима. Позитивни ефекти су видљиви у значајном броју предузећа, али постоје и неуспешни примери, са озбиљним проблемима. Негативни утицаји светске економске кризе додатно су отежали пословање пољопривредних предузећа у 2008. и 2009. години.

Поставља се питање: какво је стање пољопривредних предузећа у овом тренутку, при крају процеса транзиције, какве су њихове производне и финансијске перформансе, и шта треба учинити да опет постану успешни привредни субјекти? Изналажење одговора на претходна питања одражава суштину истраживачких напора у овом раду.

2. Материјал и метод рада

Предмет анализе су пољопривредна предузећа и задруге са подручја АП Војводине (*област 01 - Пољопривреда, лов и услуге*). Користе се подаци из завршних рачуна, односно збирних биланса, за деветогодишњи период (2001-2009), које прикупља и обрађује Народна банка Србије (НБС), односно Агенција за привредне регистре (АПР) од 2009. године. Обухваћена су, дакле, само привредна друштва (предузећа и задруге, у даљем тексту: предузећа), али не и породична газдинства и предузетници.

У раду се превасходно користе основне методе анализе, рашчлањавање и поређење. Деветогодишњи период је довољно дуг и омогућава сагледавање најважнијих тенденција у кретању анализираних индикатора. Просторно се пореде само најважнији параметри пољопривреде са укупном привредом Војводине (*сектори А до Ј*).

Избор одговарајућих референтних величина за просторно и временско поређење изван посматраног периода (2001-2009) у великој мери је сужен и оскудан. Домаћи аутори који су се бавили овом врстом анализе, у периоду пре

1991. године углавном користе податке за целу бившу СФРЈ. Подаци из периода 1991-2000. година нису довољно поуздани због хиперинфлације, нереалних биланса и сл. Разлози квалитета анализе, ипак, налажу поређење и са индикаторима из „нормалног“ периода пословања, пре 1991. године. За то се најчешће користе подаци из радова: *Дувњак (1989)*, *Родић и Вукелић (1990)*, који се односе на бившу СФРЈ, и *Буквић (2003)*, који се односе на Србију.

С обзиром на дужину анализираниог периода, значајну девалвацију динара (60,6%) и инфлацију (125,7%), све вредности из збирних биланса су прерачунате и исказане у еврима. При том је за биланс стања коришћен званични курс евра на крају године, а за биланс успеха просечни курс у току појединих година (*таб. 1*). На овај начин се добијају упоредивији подаци и јаснија слика о вредностима и кретању најзначајнијих економских параметара.

3. Резултати и дискусија

Број пољопривредних предузећа (*таб. 1*) на подручју Војводине повећао се у посматраном периоду за 20,8% (у *привреди*: за 36,4%). Од укупног броја предузећа мала чине 87,2%, средња 11,2%, а велика само 1,6% (2009). Истовремено је број запослених у пољопривреди смањен за 47,5% (*привреда*: за 26,9%). У пољопривреди ради 9,6% (2009) од укупног броја запослених у привреди Војводине, а заједно са радницима из прехранбене индустрије 21,3%.

Пољопривредна предузећа располажу врло значајном имовином, вредном 2.572 милиона евра (*таб. 1*). То чини 11,2% укупне имовине привреде Војводине, односно 25,8% заједно са прехранбеном индустријом. Предузећа су у посматраном периоду увећала своју имовину за 68% (*привреда*: за 109,7%).

У активи збирног биланса појављује се и позиција „губитак изнад висине капитала“, који је у 2008. години износио око 45,6 мил. евра, или 1,8% укупне активе (*привреда*: 984,8 мил. евра, 4,3%)². Значи да међу пољопривредним предузећима има и оних која су изгубила не само сав сопствени капитал, већ и део позајмљеног капитала, односно постала су инсолвентна. Удео ове позиције је у почетним годинама посматраног периода био знатно већи (8-10%), али је углавном „исчишћен“ из активе у процесу приватизације.

² За потребе ове анализе „губитак изнад висине капитала“ је избачен из биланса, тј. приказана је само нето имовина у активи и нето капитал у пасиви.

Табела 1. Имовина пољопривредних предузећа Војводине
Table 1 Assets of agricultural enterprises in Vojvodina

(000,000€)

No	Позиција / Position ³	2001	2003	2005	2006	2007	2008	2009
1	Стална имовина	1084	1099	1121	1288	1461	1408	1423
2	Обртна имовина	446	455	577	766	1165	1304	1149
I	УКУПНА ИМОВИНА (1+2)	1531	1554	1698	2054	2626	2712	2572
3	Курс динара према евр (крај периода)	59,71	68,31	85,5	79,0	79,24	88,6	95,89
4	Курс динара према евр (просек у периоду)	59,78	65,05	82,92	84,16	79,98	81,44	93,95
5	Стопе инфлације (у %)	38,7	7,8	17,7	6,6	11,0	8,6	6,6
6	Број предузећа	1368	1330	1488	1616	1677	1698	1653
7	Број запослених	45027	41128	35224	31460	28863	2657	2363

Извор: НБС и АПР

Значајно повећање учешћа обртне имовине у активи пољопривредних предузећа, са 29,2% (2001) на 44,8% (2009), указује на раст пословне активности (*привреда*: са 42,2% на 48,0%). С друге стране, приметан је значајан пад ове величине у 2009. години у односу на претходну за 3,4%. Нормално је да, због природе делатности, органски састав средстава у пољопривреди буде већи него у другим привредним гранама. У претходном изразито кризном периоду (1990-2000) структура средстава је драстично поремећена у корист фиксне имовине. Обртна имовина је 1990. године чинила 33,8% (*Буквић, 2003*) укупне активе, односно просечно 42,1% у периоду 1980-1983. година (*Дувњак, 1989*). Удео обртних средстава је очигледно премашио уобичајене проценте из ранијег периода. Томе је допринео и спорији раст сталне имовине (31,2%) услед:

- њеног реалнијег исказивања у билансима после приватизације, односно након примене међународних рачуноводствених стандарда од 2004. године;
- недовољног инвестирања у последње две деценије, уз доста изражен процес дезинвестирања након приватизације;

³ Због ограничености простора у табелама нису приказани подаци за 2002. и 2003. год.

- искњижавања државног пољопривредног земљишта из сопствене имовине после приватизације, и премештањем у „ванбилансну активу“.

3.1. Анализа финансијског резултата

Укупан приход (УП) пољопривредних предузећа бележи значајан раст у посматраном периоду од 59,9%. Такође је уочљиво велико смањење УП у последњој години у односу на претходну (за 39%), што је још једна потврда негативних утицаја економске кризе. Истовремено је УП целе привреде Воводине порастао за 76,8%, уз смањење у 2009. години за чак 57%. Пољопривреда учествује са 8,8% у стварању УП привреде Воводине, односно 22,9% заједно са прехранбеном индустријом.

Неуобичајено висок удео „осталих“ (непословних и ванредних) прихода у структури УП (просек: 7,0%), последица је нерегулисаних транзицијских услова пословања, у којима често долази до продаје и расходовања сталне имовине, отписа дугова, наплате раније отписаних потраживања и сл.

Табела 2. Биланс успеха пољопривредних предузећа Воводине

Table 2 Income statement of agricultural enterprises in Vojvodina

(000,000 €)

No	Позиција / Position	2001	2003	2005	2006	2007	2008	2009
1	Пословни приходи	901	807	981	1212	1596	1822	1449
2	Финансијски приходи	7.8	9.1	9.8	27.8	37.0	36.4	37.1
3	Остали приходи	75	79	63	103	119	98	87
4	Укупан приход (1+2+3)	984	895	1053	1343	1752	1957	1573
5	Пословни расходи	872	890	995	1236	1575	1795	1455
6	Финансијски расходи	37	44	45	45	66	98	92
7	Остали расходи	79	63	34	58	67	116	129
8	Укупни расходи (5+6+7)	988	997	1073	1339	1708	2009	1676
9	Бруто резултат (4-8)	-3.8	-10	-20.2	4.5	43.7	-51.5	-102.6
10	Порези из резултата	1.06	0.71	0.98	1.44	1.28	1.62	0.36
11	Нето резултат (9-10)	-4.9	-102.7	-21.2	3.0	42.4	-53.1	-102.9
12	Стопа добити (11/ 4) x100	-0.50	-11.47	-2.01	0.22	2.42	-2.72	-6.54

Извор: Обрачун аутора на бази података НБС и АПР

Пољопривредна предузећа су у просеку трошила 4,3% УП на покриће финансијских расхода, али је, услед убрзаног раста у другој половини посматраног периода, њихово учешће достигло 5,8% (*привреда*: 5,9%). Ово је за пољопривреду превисок и тешко подношљив проценат, који ни у знатно повољнијим условима пословања не би смео да прелази 3,0-3,5%. Просечно учешће финансијских расхода у периоду 1980-1983. година износило је 2,75% (*Дувњак, 1989*), односно 2,80% у 1988. години (*Родић и Вукелић, 1990*). На покриће осталих расхода одлази у просеку врло високих 5,6% УП, што се може објаснити већ поменутиим нестабилним пословним окружењем.

Пољопривредна предузећа Војводине остварила су позитиван нето финансијски резултат само у 2006. и 2007. години, и то са врло скромним стопама добитка (0,22%, односно 2,42%, *таб. 2*). Промени тренда позитивног пословања, и поновни прелазак у зону губитка у 2008. и посебно у 2009. години, значајно је допринео утицај светске економске кризе.

Табела 3. Структура финансијског резултата
Table 3 Structure of financial results

(000,000 €)

No	Позиција / Position	2001	2003	2005	2006	2007	2008	2009
1	Пословни резултат	29.2	-83.1	-14.0	-23.7	20.2	27.7	-6.2
2	Резултат финансирања	-29.7	-35.2	-35.0	-17.3	-28.8	-61.6	-54.7
3	Резултат из редовног пословања (1+2)	-0.43	-118.3	-48.9	-41.1	-8.6	-33.9	-60.8
4	Резултат из осталих прихода и расхода	-3.4	16.3	28.7	45.5	52.3	-17.6	-41.7
5	Бруто резултат (3+4)	-3.8	-102.0	-20.2	4.5	43.7	-51.5	102.6

Извор: Обрачун аутора на бази података НБС и АПР

Пољопривредна предузећа су, по основу негативног финансијског резултата, у датом периоду изгубила укупно 305,5 мил. евра, или око 22,3% сопственог капитала. Постоје, наравно, и успешна предузећа, која исказују добитак у својим билансима. Таквих предузећа је у 2009. години било 882, са укупним оствареним добитком од 58,6 мил. евра, али је укупан губитак неуспешних предузећа био знатно већи (161,5 мил. евра). Привреда бележи позитивне стопе финансијског резултата само у периоду 2005-2008. година (0,20-2,71%), али у 2009. години такође исказује губитак (-2,36%).

Очекивано је да резултат из односа финансијских прихода и расхода буде негативан у пољопривредним предузећима, наравно у прихватљивим границама (*таб. 3*). Није, међутим, нормално да чак у шест од девет година посматраног периода, предузећа искажу негативан пословни резултат. У свим годинама је забележен губитак из редовног пословања, који је веома важан индикатор успешности биланса, нарочито у нестабилним транзицијским условима пословања, када остали приходи и расходи показују велике варијације.

Све ово указује да постоје врло озбиљни проблеми у пословању пољопривредних предузећа, које није могуће решити ни брзо ни лако. Јасно је да се тешко може изаћи из зоне губитка без смањења расхода финансирања, односно задужености. Ипак, суштинске узроке губитка треба тражити првенствено у подбилансу пословних прихода и расхода.

Табела 4. Показатељи распореда пословних прихода
Табле 4 Indicators of business income distribution

(000,000 €)

No	Позиција/Position	2001	2003	2005	2006	2007	2008	2009
1	Пословни приходи ⁴	854	806	946	1209	1558	1800	1454
2	Варијабилни материјални расходи ⁵	626	643	721	961	1260	1462	1202
3	Трошкова рада (%)	9.79	14.22	14.81	13.34	10.33	9.80	10.18
4	Фиксни трошкови (%)	13.51	16.32	10.39	9.12	7.53	7.46	7.56
5	Глобални паритет цена - набавне цене =1 (1 /2)	1.365	1.254	1.311	1.258	1.237	1.231	1.209

Извор: Обрачун аутора на бази података НБС и АПР

Достигнуто учешће трошкова рада (10,8%) и фиксних трошкова (7,56%) у расподели пословних прихода (*таб. 4*) указује да унутар ових категорија реално не постоје значајније резерве за побољшање пословног резултата. Поред тога, релативно ниске нето зараде (око 305 €), и очекивано обнављање опреме, које ће деловати на повећање фиксних трошкова (амортизација, осигурање, камате), додатно ће утицати на раст посматраних

⁴ Обухватају само фактурисану реализацију, тј. без промене вредности залиха учинака.

⁵ Обухватају набавну вредност робе, трошкове материјала, горива, енергије и производних услуга, који су садржани у продатим производима, роби и услугама.

расхода. У периоду 1980-1983. година просечан удео трошкова рада био је 10,51%, а фиксних трошкова 10,82% (*Дувњак, 1989*).

Поред већ поменутих расхода финансирања, главни проблем је у глобалном паритету продајних и набавних цена. Овај индикатор бележи константан и и врло значајан пад, посебно у другој половини посматраног периода (просек у периоду 1980-1983: 1,434, *Дувњак, 1989*). То указује на даље погоршање положаја пољопривреде у примарној расподели, који је, иначе, био неповољан и у много бољим временима. Коефицијента глобалног паритета зависи, наравно, и од односа принос-утрошак, али је у посматраном периоду много значајнији био утицај цена, нарочито продајних.

3.2. Анализа финансијског положаја

Оцена финансијског положаја извршена је на основу анализе нето обртног фонда (НОФ) и задужености (*таб. 5*). Дужина процеса производње, наглашена сезоност производње и продаје, захтеви плодореда и др., условљавају релативно висок ниво просечних залиха у пољопривреди, као и њихову врло изражену варијабилност (сезоност) у току године. Због тога је за пољопривредна предузећа посебно важно да обезбеде стабилност НОФ, на нивоу који омогућава финансирање што већег дела сталних залиха.

Табела 5. Покривеност сталних залиха обртним фондом
Table 5 Coverage of fixed supplies by working capital fund

(000,000 €)

No	Позиција / Position	2001	2003	2005	2006	2007	2008	2009
1	Нето сопствени капитал	1068	964	957	1081	1213	1144	1076
2	Дугорочне обавезе	69	87	141	183	281	290	330
3	Фиксна имовина	1084	1099	1121	1288	1461	1408	1423
4	Нето обртни фонд (1+2-3)	46.8	-59.7	-23.7	-24.3	32.7	26.1	-16.5
5	Залихе сталне	215	216	244	282	408	380	324
6	Покриће залиха обртним фондом (4/5) x100	21.8	-27.6	-9.7	-8.6	8.0	6.9	-5.1
7	Недостајући дугорочни извори (5 - 4)	162	264	268	306	376	354	340
8	Краткорочни зајмови	47	94	113	200	291	310	357

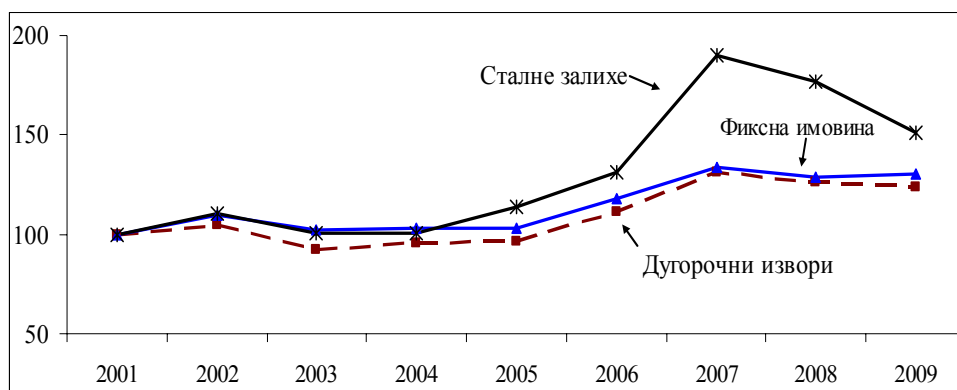
Извор: Обрачун аутора на бази података НБС и АПР

У шест од девет посматраних година НОФ пољопривредних предузећа био је чак негативан, што значи да се из краткорочних обавеза финансирају не само сталне залихе у целини, већ и део фиксне имовине. Јасно је да овако неповољна финансијска структура за последицу има велике проблеме у домену ликвидности. Основне разлоге деформисања финансијске структуре пољопривредних предузећа треба тражити у вишегодишњем пословању с губитком, услед чега се „топи“ сопствени капитал.

Графикон 1 показује уједначен раст фиксне имовине (31,2%) и дугорочних извора (23,7%), док залихе значајно убрзавају пораст од 2005. године. Разлика од 6,8% (69,5 мил. евра), као и укупан раст сталних залиха (50,9%, односно 109,3 мил.евра), финансирани су из краткорочних обавеза. То, наравно, повећава краткорочну задуженост, односно мањак дугорочних извора. Смањење залиха у последње две године указује на пад пословне активности, односно на последице економске кризе.

Граф. 1. Индекси раста имовине, извора и залиха
Graph 1 Indexes of assets, resources and supplies growth

(2001=100)

За пољопривредна предузећа је тешко остварив циљ да се сталне залихе у целости финансирају из дугорочних извора, посебно у годинама повећања пословне активности. Домаћа предузећа нису успевала да се приближе овом „идеалу“ ни у најбољим временима. У периоду 1980-1983. година просечна покривеност залиха НОФ износила је 17,3% (Дувњак, 1989), да би 1988. и 1989. године НОФ био негативан (Родић и Вукелић, 1990). Значајно олакшање за пољопривредна предузећа представљала би могућност да недостајуће дугорочне изворе надоместе повољним краткорочним кредитима, са

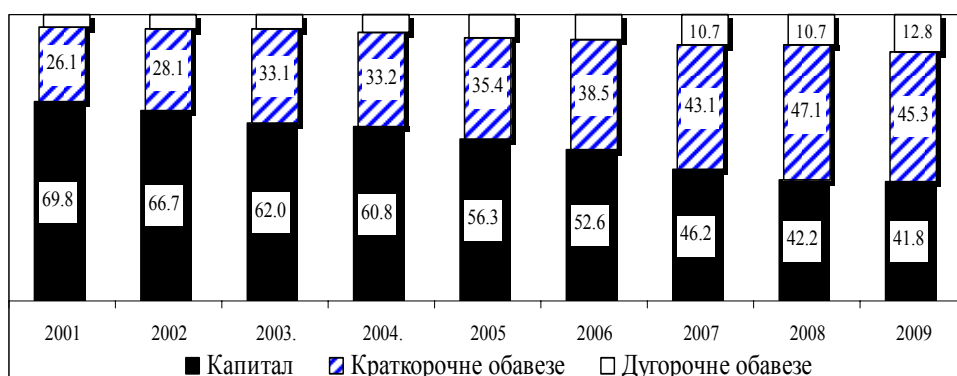
примереном каматном стопом, до 4%. У 2009. години је то и постигнуто, превасходно захваљујући смањењу залиха. Позитивни ефекти су, међутим, под знаком питања, с обзиром да је каматна стопа бишеструко већа од прихватљиве.

Финансијска структура укупне привреде Војводине такође је врло неповољна. Тек се од 2005. године бележе скромни износи позитивног НОФ.

Стопе задужености пољопривредних предузећа показују константну и врло изражену тенденцију раста, са 30,2% на 58,2% (граф. 2) (привреда: са 62,4% на 63,9%). Поред традиционалног правила финансирања, које захтева да однос сопствених и позајмљених извора буде 1:1, неопходно је ценити и друге факторе, пре свега, природу деланости којом се предузећа баве. У пољопривреди је због малог коефицијент обрта и ниске акумулативности, пожељно померање овог односа у корист сопствених извора, најмање 55% : 45%.

Графикон 2. Задуженост пољопривредних предузећа Војводине
Graph 2 Indebtedness of agricultural enterprises

(%)

Нема сумње да су предузећа достигла неприхватљиво висок степен задужености. Процес погоршавања структуре извора почео је много раније. Задуженост пољопривредних предузећа бивше СФРЈ у 1989. години износила је 26,5% (Родић и Вукелић, 1990). Спроведена истраживања у 192 мађарска пољопривредна предузећа показују да стопа задужености у периоду 2002-2006. година није прелазила 50% (Herczeg, 2009).

Посебно је неповољна околност да 77,9% (2009) укупних обавеза чине краткорочне обавезе, услед чега је стопа краткорочне задужености достигла 45,3% (2009). Више од половине краткорочних обавеза су тзв. спонтани

извори финансирања (добављачи и друге текуће обавезе из пословања), чије нелаговремено измирење често повлачи плаћање затезних камата и пенала.

У настојању да изађу из зоне губитка предузећа повећавају улагања у производњу, што у недостатку сопствене акумулације, финансирају углавном из кредита. То за резултат има већи обим и вредност производње, али не и добитак, чему значајно доприносе повећани расходи финансирања. Да би одржала ликвидност предузећа су принуђена да узимају нове кредите, по правилу, под још неповољнијим условима. Задуженост расте, и то углавном краткорочна, што даље квари финансијску структуру, умањује НОФ и повећава расходе финансирања. Временом постаје угрожена и солвентност, о чему говори драстично смањење коефицијента у посматраном периоду са 3,60 на 1,73 (*привреда*: повећање са 1,66 на 1,70). Овакав сплет пословних активности драстично нарушава финансијске перформансе предузећа и неминовно води у стечај.

3. Закључак

Озбиљни проблеми у домену профитабилности и финансијске структуре пољопривредних предузећа Божовине међусобно су испреплетени и повезани, превасходно преко губитка и високих расхода финансирања. Предузећа тешко могу изаћи из зоне губитка без смањења степена задужености, односно расхода финансирања. С друге стране, није могуће постићи и одржавати одговарајућу власничку и рочну структуру извора финансирања, ако се послује са губитком.

Поред повећања ефикасности пословања самих предузећа, неопходно је усвојити и применити сет краткорочних и дугорочних мера из различитих области, чија реализација захтева и значајна новчана средства. На основу претходних аналитичких разматрања могу издвојити два основна правца деловања за излазак из зоне губитка: (1) побољшање глобалног паритета цена и (2) смањење расхода финансирања, односно задужености.

Укључивање пољопривредних предузећа у систем основних субвенција, које се у виду регреса дају по хектару обрађених површина, значајно би утицало на финансијски резултат. Ова мера би Републички буџет оптеретила са око 44,33 мил. € годишње (око 100 €/ха стимулације на просечно обрађених 443.342 ха), што није превелик износ, посебно када се имају у виду повратне користи које би се оствариле кроз повећани ПДВ, царине, порезе и доприносе на добит, зараде и др. Применом ове мере у последњих девет година, уз остале непромењене услове, пољопривредна предузећа би остварила укупну добит од око 93,5 мил. € (уместо губитка 305,5 мил. €). Сопствени капитал на крају 2009. године износио би око 1.465 мил. €.

степен задужености 43% (уместо 58,1%), а покривеност залиха обртним фондом 115% (уместо 5,1%).

Најбољи начин за непосредно поправљање финансијске структуре је докапитализација предузећа, од стране садашњих и/или нових (су)власника. У процесу приватизације је пропуштена прилика да се новим власницима постави ограничење у погледу степена задужености предузећа, укупне и краткорочне. Један од начина државне помоћи у овој ситуацији је да се у сарадњи са банкарским сектором, обезбеде средства из домаћих и/или страних извора, за повољно рефинансирање дела кредита (оних најскупљих), уз истовремено делимично конвертовање краткорочних зајмова у дугорочне.

Литература

1. Буквић, Р. (2003): Финансијски положај и ефикасност пословања пољопривреде Србије у транзицији (1990-2002), Компатибилност аграрне политике СЦГ и заједничке аграрне политике ЕУ, ИЕП, Београд, с.129-156.
2. Вукоје, В. (2007): Анализа основних показатеља успеха пољопривреде и прехрамбене индустрије Војводине, Савремена пољопривреда, вол. 51, бр. 3-4, Нови Сад, стр. 120-126.
3. Ivanova, Nedka, Peneva, Mariya, Mishev, P., Erjavec, E., (2007): Bulgarian Agriculture and EU Accession, Post-Communist Economies, No.3, p. 263-280.
4. Deininger, K. (2002): Agrarian reforms in Eastern European countries: Lessons from international experience, Journal of International Development, No. 14, John Wiley & Sons, p. 987-1003.
5. Obrenović, D, Vukoje, V. (1999): Financing of working capital in primary agricultural production, Financing the agribusiness sector, EAAE, Belgrade, p. 243-252.
6. Ранковић, Ј. (2007): Анализа рентабилитетног и финансијског положаја привреде Србије у 2006. години, Економика предузећа, вол. 55, бр.7-8, стр. 241-262.
7. Родић, Ј, Вукелић, Гордана, Андрић, М. (2007): Теорија, политика и анализа биланса, Пољопривредни факултет, Београд.
8. Родић, Ј, Вукелић, Гордана (1990): Компаративна анализа финансијског резултата и финансијског положаја југословенске пољопривреде и привреде, Рачуноводство, бр. 10, Београд, стр. 689-704.
9. Sarris A. H., Doucha T., Mathijs E. (1999): Agricultural restructuring in Central and eastern Europe, European Review of Agricultural Economics, Vol. 26, No.3, Oxford pres, p. 305-329.

10. Herczeg, A. (2009): Analyse the financing structure og agricultural enterprises i 2002-2006, Apstract, Vol. 3, No. 5-6, Debrecen, p. 91-94.
11. Horngren, C. T, Harison, W. T. (2006): Financial Accounting, Sixt edition, Pearson Education.
12. www.stat.gov.rs
13. www.nbs.rs

Примљено: 12.07.2010.

Одобрено: 29.09.2010.

UDC: 631.16(497.113)

**ECONOMIC POSITION OF AGRICULTURAL ENTERPRISES
IN VOJVODINA (2001-2009)**

Veljko Vukoje, Ph.D., Vladislav Zekić, Ph.D.
Faculty of Agriculture, Novi Sad, Serbia

Abstract

The paper analyses the main indicators of financial position of agricultural enterprises in Vojvodina for the period 2001-2009. Due to the length of the observed period, considerable devaluation of RSD (60.6%) and high inflation rate (125.7%), all the values are expressed in euros.

The growing level of business activities were not accompanied by corresponding financial effects. Agricultural enterprises made losses in six out of nine years of the observed period, thus reducing own assets for around 22.3%. Accumulated losses are the main cause of financial structure deterioration of the enterprises. Net working capital was even negative in the majority of years, indicating serious problems with liquidity. Debts were constantly increasing reaching the level of 58.1%, which is rather high for agricultural enterprises. Certain signs of recovery in 2006 and 2007 were reversed again, partly affected by the world economic crisis.

Key words: agriculture, statement analysis, result, financial position.

Author`s address:

Veljko Vukoje, Ph.D.
Faculty of Agriculture
Trg D. Obradovića 8
21000 Novi Sad, Serbia
e-mail: vukoje@polj.uns.ac.rs

НОВИНЕ У ОБЛАСТИ ПРИЗНАВАЊА И ЗАШТИТЕ СОРТИ ПОЉОПРИВРЕДНОГ БИЉА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Д. Дабовић¹

Резиме. Од средине 2009. године, област признавања и заштите сорти пољопривредног биља у Републици Србији је у великој мери усаглашена са одговарајућом међународном правном регулативом, с обзиром да су донети посебни закони, са пратећим подзаконским актима, о признавању сорти, као и о заштити права оплемењивача. Осим тога, усвојена је основна међународна конвенција у овој области. На тај начин, потпуније и у складу са међународним стандардима су регулисани услови, испитивање и поступак за признавање сорте, упис у Регистар сорти пољопривредног биља, одржавање сорте, као и формирање посебне комисије за признавање сорти. У оквиру заштите права оплемењивача, регулисани су услови, начин и поступак за заштиту права оплемењивача биљних сорти, као и упис у одговарајуће регистре.

Кључне речи: сорта, биље, оплемењивач.

Увод

Област признавања и заштите сорти пољопривредног биља је од средине 2009. године, у Републици Србији претрпела значајне измене. Наиме, ступањем на снагу Закона о признавању сорти пољопривредног биља ("Службени гласник РС", бр. 30/10), у мају 2010. године, престале су да важе одредбе Закона о семену ("Службени гласник РС", бр. 45/05) и Закона о садном материјалу воћака, винове лозе и хмеља ("Службени гласник РС", бр. 18/05), које су се односиле на признавање сорти пољопривредног биља, а ступањем на снагу Закона о заштити права оплемењивача ("Службени гласник РС", бр. 41/09), у јуну 2009. године, престао је да важи Закон о заштити сорти пољопривредног и шумског биља ("Службени лист СРЈ", број

---

¹ Др Душан Дабовић, виши саветник, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде – Управа за заштиту биља, Београд.

28/00 и "Службени гласник РС", број 101/05 - др. закон). Такође, донет је и Закон о потврђивању Међународне конвенције о заштити нових биљних сорти ("Службени гласник РС – Међународни уговори", број 19/10), којим је ова конвенција постала део нашег правног система. Осим тога, на основу нових закона донето је више подзаконских прописа којима се ближе уређују поједина питања признавања и заштите сорти пољопривредног биља. Новим прописима су донете новине у правцу уједначавања ове области са, пре свега, наведеном конвенцијом и одговарајућим прописима Европске уније, али и са другим међународним актима.

Новине у области признавања сорти пољопривредног биља

Законом о признавању сорти пољопривредног биља уређују се услови и поступак за признавање сорти, упис у Регистар сорти пољопривредног биља (у даљем тексту: Регистар), као и одржавање сорти. У погледу услова за признавање сорти у Закону се наводи да се сорта признаје ако се на основу резултата испитивања одређених битних особина сорте утврди да је различита, униформна и стабилна (DUS тест) да има бољу производну и употребну вредност (VCU тест), као и да је име сорте у складу са прописаним захтевима.

Поступак за признавање сорте покреће се на основу захтева за признавање сорте, који власник сорте, односно његов овлашћени заступник подноси министарству надлежном за послове пољопривреде (у даљем тексту: Министарство). Захтев се подноси за сваку сорту посебно и мора да садржи податке о: биљној врсти; изворном материјалу сорте; власнику сорте, односно његовом овлашћеном заступнику. По пријему захтева за признавање сорте Министарство утврђује да ли је тај захтев потпун и да ли је приложена сва потребна документација. Ако се утврди да је захтев непотпун или да не садржи сву потребну документацију, обавестиће се о томе подносилац захтева и затражиће се да у року од 15 дана од дана достављања обавештења отклони утврђене недостатке. Ако подносилац захтева не отклони утврђене недостатке у остављеном року захтев за признавање сорте ће се одбацити као непотпун. Ако се утврди да је захтев за признавање сорте уредан, Министарство обавештава подносиоца захтева да ће сорта бити испитивана, при чему од подносиоца тражи да достави потребну количину семена, односно садног материјала сорте ради испитивања. Ако подносилац захтева не поступи у складу са овим обавештењем, захтев ће бити одбачен.

Испитивањем сорте утврђује се различитост, униформност и стабилност сорте (DUS тест), као и употребна и производна вредност сорте (VCU тест), при чему се за сорте повртарског биља, изузев за сорте кромпира,

приликом испитивања сорте не утврђује употребна и производна вредност сорте. Изузетно, за сорту која је пријављена за испитивање на једно или више додатних својстава у односу на сорту која је уписана у Регистар, испитују се на огледном пољу само додатна својства сорте, уз утврђивање да ли је та сорта задржала исте особине утврђене DUS тестом као сорта која је уписана у Регистар. У том случају, сорта се уписује у Регистар са назнаком присуства додатног својства. Испитивање сорте врши се на огледном пољу и у лабораторији. На огледном пољу, испитивање сорте за ратарско и повртарско биље траје две године, док је за сорте воћака и винове лозе рок за испитивање продужен до шест година (у ранијем закону такође две године), у зависности од биљне врсте.

Испитивање производне и употребне вредности сорте врши се истовремено са једном или више сорти стандарда. Сорта стандард која се користи у току испитивања производне и употребне вредности сорте не може бити замењена другом сортом стандард, све до завршетка испитивања. Као сорта стандард може се одредити само сорта која је уписана у Регистар и која је заступљена у производњи на територији Републике Србије. Изузетно, ако се за поједину врсту пољопривредног биља, тип унутар врсте пољопривредног биља или за одређену намену не може одредити сорта стандард, сорта се испитује без сорте стандард. У погледу извођача огледа новина је да то сада може бити и предузетник, као и да извођач огледа мора да докаже да је власник земљишта, или да има уговор о закупу земљишта закључен на више година. При томе, испуњеност услова за обављање послова испитивања сорте решењем утврђује министар, тако да се уговор о испитивању сорти на огледном пољу, односно у лабораторији може закључити само са извођачем огледа, за кога је решењем утврђено да испуњава услове.

Поред тога, овим законом се регулишу основна питања стручне комисије коју образује министар. Наиме, прописано је да се Комисија образује за поједине врсте биља, односно групу врста биља и састоји се од пет до седам чланова (са мандатом од четири године), који се именују из реда стручњака за врсту биља, односно групу врста биља за коју се образује Комисија. Одређено је да је задатак Комисије да размотри коначне резултате испитивања сорте добијене на огледном пољу, односно у лабораторији, изврши оцену производне и употребне вредности сорте и министру да своје мишљење са предлогом за признавање или одбијање захтева за признавање сорте.

Упис у Регистар регулисан је на битно различит начин него што је то било у ранијем закону. Наиме, прописано је да Министарство води Регистар, који садржи податке о: признатим домаћим и страним сортама ратарског и

повртарског биља и признатим домаћим сортама воћака и винове лозе; страним сортама воћака и винове лозе које су признате од надлежног органа стране државе чланице UPOV²; одомаћеним сортама ратарског и повртарског биља, воћака и винове лозе. У Регистар се може уписати само сорта за коју је претходно донето решење о признавању. Страна сорта воћака и винове лозе уписује се у Регистар на основу захтева, који подноси власник сорте, односно његов овлашћени заступник, ако је призната од надлежног органа стране државе чланице UPOV. При томе се уз захтев доставља доказ о власништву, односно праву коришћења стране сорте. Одомаћене сорте се уписују у Регистар уз назнаку да се ради о одомаћеној сорти, на основу општепознатих података о производној и употребној вредности те сорте.

Као у погледу уписа у Регистар, нови закон доноси новине и у погледу брисања сорти из Регистра. Наиме, сорта за коју је донето решење о признавању сорте, односно страна сорта воћака и винове лозе која је уписана у Регистар брише се из регистра, ако: то затражи подносилац захтева; је истекло десет година (раније 15 година) од дана уписа сорте ратарског и повртарског биља у Регистар; одржавалац сорте не достави узорак семена, односно садног материјала сорте; у току одржавања сорте, сорта није задржала истоветне особине. С друге стране, брисање одомаћене сорте из Регистра је могуће ако одржавалац сорте не обезбеђује одржавање сорте на начин који гарантује очување различитости, униформности и стабилности сорте, ако одржавалац сорте не достави узорак семена, односно садног материјала сорте, ако се за три године од дана ступања на снагу овог закона не утврди одржавалац сорте за одомаћене сорте ратарског и повртарског биља и ако се за пет година од дана ступања на снагу овог закона не утврди одржавалац сорте за одомаћене сорте воћака и винове лозе.

Изузетно, за сорте које су брисане из Регистра, семе и садни материјал тих сорти може да се производи најдуже две године, односно да се увози и ставља у промет најдуже три године од дана брисања из Регистра, осим у случају да је сорта брисана из Регистра из одређених разлога предвиђених овим законом. На захтев власника сорте, односно његовог овлашћеног заступника, сорта која је брисана из Регистра може се поново уписати у Регистар, под условом да је захтев за поновни упис сорте поднет најкасније у року од годину дана од дана брисања сорте из Регистра, као и да је за ту сорту после брисања из Регистра урађен нови DUS тест.

Такође, прописана је обавеза власника сорте, односно његовог овлашћеног заступника да Министарству достави узорак семена, односно садног материјала сорте која је уписана у Регистар, у року од 30 дана од дана

² The International Union for the Protection of New Varieties of Plants (UPOV)

уписа. За одомаћену сорту која је уписана у Регистар, узорке семена и садног материјала сорте је дужан да достави овлашћени одржавалац те сорте, у року од 30 дана од дана достављања решења о одређивању одржаваоца сорте. Ако власник сорте, односно његов овлашћени заступник, односно одржавалац сорте не достави узорак семена, односно садног материјала сорте у остављеном року, сорта се брише из Регистра. Изузетно од одредаба члана 4. овог закона, по којима се семе и садни материјал могу стављати у промет на територији Републике Србије само за признате сорте, може да се одобри увоз одређене количине семена, односно садног материјала сорте која није уписана у Регистар ради: оплемењивања, научноистраживачког рада, вођења поступка признавања сорте, заштите сорте пољопривредног биља, предиспитивања сорте и демонстрационих огледа. При томе, укупна количина семена ратарског и повртарског биља за коју се може одобрити увоз не може бити већа од количине која је потребна за сетву на површини од 1 ха, а укупна количина садног материјала сорти воћака и винове лозе не може бити већа од количине потребне за садњу на површини од 1 а. Осим тога, Министарство може за одређене врсте пољопривредног биља које су важне за пољопривредну производњу у Републици Србији, преко извођача огледа, обавити додатна испитивања производних вредности сорти које су уписане у Регистар у различитим агроколошким условима, ради провере њихове производне вредности на огледном пољу, односно у лабораторији и давања препоруке за њихово гајење.

У погледу одржавања већ признате сорте, Закон прописује да је одржавалац сорте дужан да за време док је сорта уписана у Регистар ту сорту одржава у складу са општепризнатим методама за одржавање сорте, како би се сачувале истоветне особине сорте. При томе се под одржаваоцем сорте подразумева власник сорте или његов овлашћени заступник, изузев за одомаћене сорте чијег одржаваоца одређује министар. Одржавалац сорте је дужан да у року од 15 дана достави узорак семена сорте за ратарско и повртарско биље, односно у року од 90 дана узорак садног материјала сорте воћака и винове лозе, ради провере да ли се сорта одржава тако да јој се не мењају разноликост, униформност и стабилност (DUS тест), као и ради чувања стандардног узорка или његове обнове. Контролу одржавања сорте, тако што се испитивањем узорка сорте узетог од одржаваоца сорте проверава да ли је сорта задржала истоветне особине, врши Министарство, или правно лице које испуњава прописане услове, а са којим Министарство закључује уговор. Ако се на основу резултата извршене контроле одржавања сорте утврди да одржавалац сорте није сорту одржавао на начин који гарантује очување истоветних особина сорте, одржавалац сорте губи право одржавања те сорте. У случају да је одржавалац сорте који је изгубио право одржавања

сорте истовремено једини одржавалац те сорте, та сорта се брише из Регистра сорти.

Новине у области заштите сорти пољопривредног биља

Закон о заштити права оплемењивача биљних сорти (у даљем тексту: Закон), који је заменио Закон о заштити сорти пољопривредног и шумског биља, доноси бројне новине у овој области. Наиме, Законом се уређују услови, начин и поступак за заштиту права оплемењивача биљних сорти. При томе се под оплемењивачем подразумева лице које је створило или открило и развило нову сорту, затим послодавац лица које је у радном односу створило или открило и развило нову сорту, или лице које је по његовом овлашћењу обавило посао, као и лице које је правни следбеник лица које је створило или открило и развило нову сорту или његовог послодавца. Послове заштите права оплемењивача који су одређени овим законом обавља министарство надлежно за послове пољопривреде (у даљем тексту: Министарство), које оснива посебну радну групу - Стручни савет за заштиту права оплемењивача биљних сорти (у даљем тексту: Стручни савет), који прати стање у области заштите права оплемењивача, разматра стручна питања, даје стручна мишљења и предлоге и учествује у реализацији пројектних задатака у области заштите права оплемењивача.

Право оплемењивача додељује се оплемењивачу сорте ако је сорта нова, различита, униформна, стабилна и ако испуњава услове за давање имена сорте, у складу са одредбама овог закона. Поступак за додељивање права оплемењивача биљне сорте покреће се на основу захтева који оплемењивач, односно његов овлашћени заступник подноси Министарству. Уз захтев се мора доставити документација о стварању сорте и предлог имена сорте, а на захтев Министарства и одговарајући узорци репродукционог материјала. При томе, материјал сорте за коју је поднет захтев за додељивање права оплемењивача и приложена документација сматрају се службеном тајном и са њима се поступа као са поверљивим подацима.

По пријему захтева за додељивање права оплемењивача, Министарство утврђује да ли је захтев уредан и да ли испуњава услове прописане овим законом. Ако утврди да захтев није уредан, Министарство ће, уз навођење разлога, позвати оплемењивача, односно његовог овлашћеног заступника да у року од 30 дана од дана пријема обавештења отклони утврђене недостатке. Ако се у одређеном року не отклоне недостаци, захтев ће се одбацити. Захтев за додељивање права оплемењивача за који се утврди да је уредан, уписује се у Регистар захтева за додељивање права оплемењивача биљних сорти, који води Министарство и објављују на својој интернет страници. Оплемењивач

који је уредно поднео захтев за додељивање права оплемењивача код надлежног органа друге чланице UPOV-а има право приоритета на додељивање права оплемењивача у Републици Србији у периоду од 12 месеци од дана подношења првог захтева (с тим што се дан подношења првог захтева не рачуна у овај период). Ако Министарство призна право приоритета на додељивање права оплемењивача, захтев за додељивање права оплемењивача сматра се поднетим на дан подношења првог захтева.

У поступку разматрања захтева за додељивање права оплемењивача врши се испитивање сорте у огледном пољу, лабораторији или друга неопходна испитивања. Осим Министарства, послове испитивања сорте може, на основу уговора са Министарством, обавити правно лице које у погледу кадрова, опреме и уређаја испуњава услове за вршење тих испитивања, или се могу прихватити резултати већ обављених испитивања сорте у огледном пољу, лабораторији или других испитивања. Такође, министарство може користити резултате техничког испитивања сорте обављених у другој чланици UPOV -а. На основу резултата испитивања и предлога Стручног савета министар доноси решење о додељивању права оплемењивача (којим се одобрава име сорте), или одбијању захтева за додељивање права оплемењивача, а у року од 30 дана од дана давања предлога од стране Стручног савета. Додељено право оплемењивача на заштићену сорту траје 25 година, а за кромпир, винову лозу, дрвенасте воћне врсте и остало дрвеће 30 година од дана додељивања права оплемењивача.

Носилац права оплемењивача може своје право оплемењивача у односу на заштићену сорту, да уговором у писменој форми пренесе, у целини или делимично, на друго лице. Овај уговор се уписује у Регистар пренесених права оплемењивача, а у супротном не производи правно дејство према трећим лицима. Осим тога, носилац права оплемењивача може право коришћења заштићене сорте (лиценца), у целини или делимично, да уступи другом лицу, на основу уговора о лиценци, који такође мора бити у писменој форми. Овај уговор о лиценци се уписује у Регистар уговора о лиценци, који води Министарство, а уколико не буде уписан у Регистар уговора о лиценци не производи правно дејство према трећим лицима. Ако носилац права оплемењивача одбије да другим лицима уступи право на коришћење заштићене сорте или им поставља неоправдане услове за такво уступање, на захтев заинтересованог лица министар може, само из разлога националне или друге изузетне потребе (заштита здравља и исхрана становништва, заштита јавног интереса у областима од виталног значаја за друштвено-економски и технолошки развој) дати обавезну лиценцу другом лицу, под условом да носилац права оплемењивача, сам или преко другог лица, не користи или недовољно користи заштићену сорту. Обавезна лиценца се издаје лицу које

докаже да располаже могућностима и капацитетима потребним за коришћење заштићене биљне сорте, при чему је обим и трајање обавезне лиценце ограничено за сврху за коју је дата. Носилац обавезне лиценце дужан је да носиоцу права оплемењивача плаћа накнаду за коришћење заштићене сорте, коју споразумно одређују обе стране. Обавезна лиценца се може одузети или продужити.

Право оплемењивача може престати пре истека рока на основу изјаве носиоца права оплемењивача, као и поништењем или укидањем решења о додељеном праву оплемењивача. На основу изјаве носиоца права оплемењивача, право оплемењивача престаје ако носилац права оплемењивача у писменој форми изјави Министарству да жели престанак права, и то даном наведеним у изјави, односно даном пријема изјаве. Уколико су испуњени законски услови, Министар по службеној дужности, или на захтев заинтересованог лица, оглашава ништавим, или укида решење о додељеном праву оплемењивача, при чему се решење о укидању решења о додељеном праву оплемењивача уписује у Регистар заштићених биљних сорти и објављује у "Службеном гласнику Републике Србије".

На основу Закона о заштити права оплемењивача биљних сорти донети су следећи правилници: Правилник о обрасцу и садржини захтева за додељивање права оплемењивача биљне сорте и документацији која се прилаже уз овај захтев, као и количини и начину достављања узорака репродукционог материјала сорте ("Службени гласник РС", број 82/09); Правилник о садржини и начину вођења Регистра захтева за додељивање права оплемењивача биљних сорти, Регистра заштићених биљних сорти, Регистра пренесених права оплемењивача и Регистра уговора о лиценци ("Службени гласник РС", број 70/09); Правилник о Листи врста пољопривредног биља на које се односе изузеци од права оплемењивача и о елементима за одређивање малих пољопривредних произвођача ("Службени гласник РС", број 38/10).

Међународна конвенција о заштити нових биљних сорти

Доношењем Закона о потврђивању Међународне конвенције о заштити нових биљних сорти ("Службени гласник РС - Међународни уговори", бр. 19/2010 – у даљем тексту: Конвенција), Конвенција, која је донета у Паризу 2. децембра 1961. године, а измењена у Женеви 10. новембра 1972. године, 23. октобра 1978. године и 19. марта 1991. године, постала је део нашег правног система. Према Конвенцији, основна обавеза уговорних страна је додељивање и заштитита права оплемењивача. При томе, држављани уговорне стране, као и физичка лица која имају пребивалиште и правна лица

која имају седиште на територији уговорне стране имају, у погледу додељивања и заштите права оплемењивача, на територији друге уговорне стране, исти третман какав је предвиђен или какав би могао накнадно бити предвиђен законима дате уговорне стране за своје држављане, под условом да наведени држављани (физичка или правна лица), испуњавају услове предвиђене за држављане дате уговорне стране.

Конвенција регулише и услове за додељивање права оплемењивача, односно услове за заштиту права оплемењивача, као и дефиниције нове сорте, различитости, униформности и стабилности сорте. У погледу захтева за заштиту права оплемењивача, Конвенција регулише подношење захтева, право приоритета, поступак разматрања захтева, односно испитивања сорте, као и претходну заштиту, односно заштиту интереса оплемењивача током периода од подношења или објављивања захтева за заштиту права оплемењивача до додељивања тог права. Права оплемењивача су регулисана кроз дефинисање обима права оплемењивача, навођење изузетака од права оплемењивача, исцрпљивање права оплемењивача, ограничења коришћења, као и трајање права оплемењивача. Питање имена сорте је веома значајно, те му је посвећено посебно поглавље. Осим тога, регулисано је и поништавање и укидање права оплемењивача, као и питање оснивања Уније (UPOV) коју чине уговорне чланице. Унија је правно лице чије је седиште у Женеви, а стални органи су Савет и Канцеларија Уније.

Закључак

Од средине 2009. године, у Републици Србији је у области признавања и заштите сорти пољопривредног биља донето неколико кључних закона, као и више подзаконских аката, у правцу усаглашавања ове области са одговарајућом правном регулативом Европске уније, али и са другим међународним актима. Наиме, у јуну 2009. године, ступио је на снагу Закон о заштити права оплемењивача, који је заменио Закон о заштити сорти пољопривредног и шумског биља. Почетком 2010. године, законом је потврђена међународна конвенција у овој области, а ступањем на снагу Закона о признавању сорти пољопривредног биља, маја исте године, престале су да важе одговарајуће одредбе Закона о семену и Закона о садном материјалу воћака, винове лозе и хмеља. У области признавања сорти донет је правилник којим се регулише садржина и образац захтева за признавање сорте пољопривредног биља, као и документација која се уз тај захтев подноси, а у области заштите права оплемењивача донети су правилници којима се регулише образац и садржина захтева за додељивање права оплемењивача, о садржини и начину вођења Регистра захтева за додељивање права оплемењивача биљних сорти, Регистра заштићених биљних сорти,

Регистра пренесених права оплемењивача и Регистра уговора о лиценци, као и о Листи врста пољопривредног биља на које се односе изузеци од права оплемењивача и о елементима за одређивање малих пољопривредних произвођача. Доношењем ових прописа створен је правни оквир у овој области, који је у великој мери усаглашен са одговарајућом европском правном регулативом, као и са захтевима надлежног међународног тела (UPOV).

Литература

1. Закон о признавању сорти пољопривредног биља ("Службени гласник РС", бр. 30/10).
2. Закон о заштити права оплемењивача ("Службени гласник РС ", бр. 41/09).
3. Закон о потврђивању Међународне конвенције о заштити нових биљних сорти ("Службени гласник РС – Међународни уговори", број 19/10).
4. Правилник о садржини и обрасцу захтева за признавање сорте пољопривредног биља, као и документацији која се уз тај захтев подноси ("Службени гласник РС" број 53/10).
5. Правилник о обрасцу и садржини захтева за додељивање права оплемењивача биљне сорте и документацији која се прилаже уз овај захтев, као и количини и начину достављања узорака репродукционог материјала сорте ("Службени гласник РС", број 82/09).
6. Правилник о садржини и начину вођења Регистра захтева за додељивање права оплемењивача биљних сорти, Регистра заштићених биљних сорти, Регистра пренесених права оплемењивача и Регистра уговора о лиценци ("Службени гласник РС", број 70/09).
7. Правилник о Листи врста пољопривредног биља на које се односе изузеци од права оплемењивача и о елементима за одређивање малих пољопривредних произвођача ("Службени гласник РС", број 38/10).

Примљено: 30.08.2010.

Одобрено: 29.09.2010.

UDC: 340.134:631.52(497.11)

NEW SERBIAN LEGISLATION ON RECOGNITION AND PROTECTION OF PLANT VARIETIES

Dusan Dabovic, LLD
Ministry for Agriculture, Forestry and Water Management
– Directorate for Plant Protection

Abstract

From the year 2009, in the Republic of Serbia the legislation on recognition and protection of plant varieties has been largely harmonized with relevant international legislation, especially with the EU legislation. Namely, two laws, the main international conventions in this field, as well as several by-laws were adopted in the period. In this way, conditions, testing and treatment for the recognition of the variety, entry in the register of varieties of agricultural plants, maintenance of the variety, and the establishment of special commission for the recognition of varieties were regulated in accordance with the international standards. Also, in the frame of protection of breeder's rights, the conditions, manner and procedure for the protection of breeder's rights of plant varieties, as well as registration in the appropriate registers, were harmonized with relevant international legislation.

Key words: variety, plant, breeder.

Author's Address:

Dr Dušan Dabović,
Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede
Uprava za zaštitu bilja
11000 Beograd.
Srbija

МОГУЋНОСТИ УНАПРЕЂЕЊА ПОЉОПРИВРЕДНЕ САВЕТОДАВНЕ СЛУЖБЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

С. Костић¹

Резиме: Пољопривредна саветодавна служба представља један од кључних фактора аграрног и руралног развоја. У овом раду приказани су главни проблеми с којима се суочавају рурална подручја и пољопривреда Републике Србије, као и могућности унапређења пољопривредне саветодавне службе, које би резултирале ублажавањем и евентуалним решавањем поменутих проблема. Акцент је стављен на меру децентрализације и примену „bottom-up“ приступа, финансирања рада саветодавних служби, стварање плуралистичког саветодавног система, потребу додатног образовања кадрова, законодавно-правну регулативу, као и на стварање функционалног AKIS-а. Успешна реализација наведених активности изискује велике напоре стручњака из области пољопривреде, као и политичку вољу владајућих структура.

Кључне речи: пољопривредна саветодавна служба, децентрализација, финансирање, плурализам, рурални развој

Увод

Пољопривредна саветодавна служба представља веома важан инструмент аграрног и руралног развоја. То практично значи да добро организована и потребама клијената оријентисана саветодавна служба има итекако важну улогу у подстицању и унапређењу поменутих процеса. Оно што у многоме отежава рад саветодавне службе у Републици Србији, поред њених унутрашњих (организационих, кадровских, финансијских итд.) проблема, је и вишедеценијска неповољна ситуација у аграру и у руралним подручјима. Проблеми у аграрном сектору Србије бројни су и односе се, према (Пејановић, Његован 2009), пре свега, на: неконзистентност мера

---

¹ Мр Стојан Костић, студент докторских студија, Пољопривредни факултет, Нови Сад

аграрне политике (ове мере мењају се са променом министра), низак обим пољопривредне производње (Република Србија до данас није успела да достигне обим производње из периода 1985-1989), постојање дугорочне диспропорције између доприноса пољопривреде стварању бруто друштвеног производа (БДП) Србије и издвајања средстава у аграрни буџет, на штету пољопривреде. Уз ове, **(Јанковић 2007-б)** наводи и следеће проблеме: малу конкурентност пољопривреде, ниску стопу инвестирања у аграрни сектор, неадекватну аграрну политику и непостојање одговарајућих стратегија за развој пољопривреде и регионални рурални развој, проблем институција у пољопривреди (нпр. непостојање удружења фармера, систем образовања и истраживања у пољопривреди који није прилагођен потребама итд.), нерешени проблеми својинске трансформације, лоша поседовна структура и проблеми у земљишној политици, застарела технологија, лоша комуникација и координација међу органима државне управе, веома често недовољна стручност запослених у државним органима у сектору пољопривреде итд.

Имајући у виду класификацију ОЕСД-а² рурална подручја обухватају готово 85% територије Републике Србије и у њима живи чак 55% становништва. Како наводи **(Богданов 2007)**, привредну структуру руралних подручја Србије одликује: доминација традиционалне, мултифункционалне пољопривреде захваљујући чему Србија спада у ред „најаграрнијих“ земаља Европе; чињеница да разноврсност природних потенцијала лоцираних у овим подручјима, приватна својина над земљиштем (као неки од основних предуслова диверзификације и развоја руралне економије) нису довољно искоришћени; високо учешће пољопривреде, прехранбене индустрије, рударства и енергетике, као и ниско учешће терцијарног сектора у оствареном друштвеном производу Републике Србије. Поред ових, **(Јанковић 2007-б)** наводи и следеће проблеме: неразвијеност инфраструктуре руралних подручја, недовољно развијено и нефлексибилно тржиште рада, еколошки проблеми, низак ниво образовања и прихода, проблем друштвене изолованости и изопштености, итд.

Циљ овог рада састоји се у прегледу мера и активности које би, према мишљењу аутора, а у складу са икуствима бројних европских и светских земаља, унапредиле рад пољопривредне саветодавне службе Републике Србије и довеле до успостављања новог модела тзв. *руралне саветодавне службе*³. На избор конкретних мера утицало је, поред осталог, тренутно

² Рурална подручја дефинисана према ОЕСД дефиницији руралности су општине са густином насељености испод 150 становника/км²

³ Она практично настаје еволуцијом пољопривредне саветодавне службе, као последица растућих потреба најсиромашнијег (руралног) дела становништва. Главне функције ове службе су, према **(Rivera, Qamar 2003)**, следеће: *подстицање развоја*

стање пољопривредне саветодавне службе Републике Србије, као и изузетно лоше стање у сектору аграра и у руралним подручјима.

Мере ефикаснијег деловања пољопривредне саветодавне службе Републике Србије

Велики број проблема поменутих у уводном делу рада налази се у „зони деловања“ пољопривредне саветодавне службе. Међутим, нереално би било очекивати да би чак и најбоље организована стручна служба могла да реши тако комплексне проблеме без подршке, на првом месту, државе и релевантних институција (различитих министарстава, образовних и научно-истраживачких институција итд.). Добро организована саветодавна служба својим учешћем може значајно да допринесе решавању бројних проблема. Мере које би пољопривредну саветодавну службу довеле на позицију са које би она значајније могла да партиципира у процесима аграрног и руралног развоја, бројне су и овде ће бити поменуте неке које би, сходно тренутној ситуацији у саветодавству Републике Србије, биле најделотворније:

Децентрализација и примена „bottom-up“ („одоздо - на горе“)
приступа: Децентрализација подразумева трансфер, односно пренос одређених функција и надлежности које има и обавља влада неке државе на ниже (посредничке) органе власти, попут регионалних и локалних институција. Децентрализација представља комплексну појаву која обухвата различите приступе организацији јавне администрације. Иако није у потпуности примењена на пољу пољопривредног истраживања и саветодавства, стратегије децентрализације су од великог значаја за системе пољопривредног знања и информација.

Суштинска децентрализација према (Alex et al. 2000) подразумева комбинацију следеће три реформске стратегије:

1. *Административну децентрализацију* (трансфер надлежности централне на органе регионалне и локалне власти);
2. *Демократску децентрализацију* (могућност да кадрови доносе одлуке на нижим нивоима одлучивања, повратне информације са терена о квалитету саветодавног рада, учешће саветодаваца у јавној дискусији о реформама у саветодавству итд.);

микро-предузетништва, неформално литерарно образовање, (здрава) исхрана становништва, здравље руралне популације итд.

3. *Фискалну децентрализацију* (преношење одговорности управљања финансијским средствима на ниже органе власти).

Саветодавни систем Републике Србије могао би се окарактерисати као класични „официјелни државни модел“ под директном управом Министарства пољопривреде⁴. Основне одлике оваквог модела саветодавства су примена тзв. „top-down“ („одозго - на доле“) приступа и централизација у управљању и одлучивању. Децентрализација саветодавства Србије (у управљању, планирању и доношењу одлука) резултирала би успостављањем службе која би много боље могла да одговори локалним, односно регионалним потребама за саветодавним радом. Ово би, у пракси, значило да би саветодавна служба, сада не само формално, била присутна на терену где би, сходно конкретним проблемима локалног становништва, могла да предузима одговарајуће мере. Уместо досад примењиваног “top-down” примењивао би се тзв. „bottom-up“ приступ. Овај приступ је од суштинског значаја за квалитетнији рад пољопривредне саветодавне службе. Он се остварује *„идентификацијом потреба крајњих корисника нових технологија и саветодавних услуга (фармера / сељака) – `ослушкивањем` повратних информација од стране фармера / сељака и контактом са њима путем мање или више институционализованих и перманентно отворених канала комуникације, затим апликативним истраживањима, уз помоћ партиципативних метода, `feedback`-ом саветодаваца истраживачима, чиме они остварују функцију `везивног ткива` у пољопривредном систему“* (Јанковић 2007-а:62).

Финансирање: Овде се у виду имају два аспекта везана за финансирање саветодавства, а то су: *неужност повећања издвајања за финансирање рада пољопривредне саветодавне службе и успостављање нових (ефикаснијих) финансијских механизма.*

Чињеница је да издаци за саветодавство нису мали чак ни за богатија друштва, односно развијене земље, а камоли за друштва у транзицији (као што је наше) у којима су укупна буџетска средства скромна. Пољопривредне станице у Србији финансирају се највећим делом из републичког буџета (22 станице на подручју Централне Србије у потпуности) и из буџета Покрајине

---

⁴ Ову тезу потврђује и промена правног статуса пољопривредних станица извршена у 2009. години по којој су оне из форме друштвених предузећа прешле у Д.О.О (чији је оснивач Влада Републике Србије) и у којима „главну реч“ има Министарство пољопривреде које на руководећа места у станицама (и даље) именује кадрове најчешће по „партијској линији“.

(13 станица у АПВ, уз извесну партиципацију буџетских средстава РС)⁵. Према подацима МПШВ аграрни буџет Републике Србије за 2010. годину износи око 20 милијарди динара, односно скромних 2,6% укупног националног буџета. У оквиру новог аграрног буџета свега 170 милиона динара (што је за 20 милиона динара више него у 2009. години) или 8,5% чине подстицајна средства намењена *пружању подршке у спровођењу поверених, стручно - едукативних и саветодавних послова у пољопривреди*⁶. Наведена средства довољна су, међутим, само за „преживљавање“ (али не и за оптимално функционисање) саветодавне службе што, посматрано дугорочно, може да доведе (а једним делом је и довело) до нежељених последица, односно до стагнације у њеном развоју, смањења ефикасности у раду, као и до губљења мотивације саветодаваца за бављењем овим послом, односно до одлива кадрова (**Петровић, Јанковић 2010**).

Једна од могућности унапређења саветодавства Србије је и напуштање традиционалног начина финансирања, који очигледно није испунио своју мисију и формулисање новог финансијског механизма. Примарни циљеви формулисања нових финансијских механизма односе се на повећање финансијских средстава која долазе из јавног сектора, давање права корисницима саветодавних услуга да учествују у њиховој расподели, затим омогућавање корисницима да изразе своје потребе и захтеве, а све то у циљу успостављања одрживог тржишта саветодавних услуга (**Alex et al. 2004**). На тај начин (уз остале претпоставке) ствара се потребама оријентисана саветодавна служба која је у потпуности одговорна за квалитет пружене услуге клијентима, који, захваљујући директном приступу финансијским средствима, плаћају за те услуге. Кључна претпоставка успешног функционисања оваквог механизма је транспарентан систем контроле протока средстава. Финансијски механизми који се данас у развијеном свету најчешће користе су: ваучер системи, субвенционисање корисника саветодавних услуга, систем директног плаћања за услуге, финансирање саветодавних услуга путем чланарина итд.

Законодавно-правна регулатива: Доношењем *Закона о обављању саветодавних и стручних послова у области пољопривреде* (Сл. Гласник РС, бр. 30/10 од 7.5.2010.) ван правне снаге је стављен готово две деценије стар

⁵Према новом *Закону о обављању саветодавних и стручних послова у области пољопривреде* (Сл. Гласник, бр. 30/10), чл. 28. „...саветодавни послови у пољопривреди за чије спровођење су обезбеђена средства у буџету једног нивоа власти, не могу се финансирати и из буџета другог нивоа власти“.

⁶ Влада Републике Србије (2009): *Уредба о условима и начину коришћења подстицајних средстава за подршку у спровођењу поверених, стручно – едукативних и саветодавних послова у пољопривреди за 2010. годину*, Београд.

Закон о пољопривредној служби (Сл. Гласник, бр. 61/91). Оно што је позитивно у новом закону је тежња да се реши вишедеценијски проблем у саветодавству Србије, а то је раздвајање саветодаваца од осталих стручњака у стручној служби⁷. Међутим, како наводе **(Петровић, Јанковић 2010)** интересантно је и то да ни у овом закону држава Србија није предложила *закон о саветодавној служби* којим би се дефинисала саветодавна служба *per se*. То, практично значи да на снази „...остаје идеја о постојању Пољопривредне службе која обавља саветодавне и стручне послове“ **(Петровић, Јанковић 2010:122)**. Новина је и та да се стручним лицима која се лиценцирају као саветодавци забрањује обављање стручних послова, што, имајући у виду бројне проблеме ПСС (финансије, менаџмент, изостанак мониторинга и евалуације рада, итд.), може да доведе до тога да саветодавци (зарад опстанка њихових институција на тржишту) крше закон и обављају и друге послове. Усвојени закон представља помак у реформисању српског саветодавства, међутим, конкретни резултати „на терену“ зависиће првенствено од његове доследне примене, као и од спремности државе да обезбеди адекватне изворе финансирања.

Стварање плуралистичког саветодавног система: Остварује се укључивањем већег броја актера у сферу пружања саветодавних услуга, односно стварањем „тржишта саветодавних услуга“. То подразумева сарадњу сва три сектора, јавног (државног), приватног и цивилног, односно невладиног сектора. Веома је важно да актери из сва три сектора буду специјализовани за пружање саветодавних услуга, јер у противном добијамо „сваштарске“ организације које саветодавну функцију обављају као успутну, а не као примарну професионалну делатност за коју су плаћене, а ту од ефикасног и квалитетног саветодавног рада нема ништа. Основне премисе плуралистичког система су квалитетније, ефективније и ефикасније саветодавне услуге и могућност корисника да, у складу са својим потребама и финансијским ресурсима, одаберу саветодавну службу, односно организацију која ће моћи да задовољи њихове захтеве. Чињеница је да у свету, нарочито у његовом неразвијеном делу (на афричком континенту), НВО добијају све значајнију улогу у процесима аграрног и руралног развоја. У питању су организације које захваљујући својој мобилности и флексибилности у раду допиру до најугроженије, односно најсиромашније (руралне) популације. Бројне су и разноврсне улоге НВО **(Van den Ban, Hawkins 1996:226,227)**:

---

⁷ Главни разлог за раздвајање је чињеница што се у саветодавним институцијама, у којима поменуто разграничење формално постоји, оно не поштује у потпуности, па тако имамо ситуацију да саветодавци обављају бројне административне и стручне послове.

- *Едукациона* (организовање састанака и курсева, оснивање и вођење стручних фармерских школа, запошљавање саветодавних агената, организовање различитих клубова за образовање сеоске омладине, објављивање тематских публикација итд.),
- *Комерцијална и организациона* (помоћ у добијању кредита, снабдевање инпутима, маркетинг, пружање услуга вештачке оплодње, агрохемијска контрола земљишта, књиговодствене и правне услуге итд.),
- *Управљање јавним добрима* (иригационим, дренажним, пројектима изградње путева и др.),
- *Заступање колективних интереса чланова* (утицај на владину политику цена, пореску и политику заштите животне средине, утицај на владине агенције у смислу пружања услуга за којима фармери имају потребу итд.) и
- *Остало* (религија, култура, рекреација и др.).

Да би невладине и организације из друга два сектора успешно обављале своје задатке неопходно је успостављање односа поверења на релацији циљна група (фармери, популација у руралним срединама) - извођач саветодавног рада. Генерално гледано, НВО сектор у Србији оптерећен је бројним, углавном политичким проблемима, па је његово присуство и уопште деловање у пољопривредном саветодавству практично занемарљиво. Међутим, упркос томе влада Републике Србије требала би више да се ангажује на промоцији НВО у области саветодавства јер је чињеница да оне у многим земљама представљају круцијалне факторе руралног развоја. Држава је, дакле, кључни фактор успостављања плуралистичког саветодавног система, али је истовремено задужена и да врши координацију односа између свих релевантних актера. Функционалан плуралистички систем подразумева следеће: координацију система, адекватну покривеност руралне популације саветодавним радом, контролу квалитета саветодавног рада и изградњу капацитета његовог извођача.

Додатно образовање кадрова запослених у стручној саветодавној служби: Успешно функционисање саветодавне службе, у значајној мери, условљено је расположивим кадровима, односно бројем стручњака који располажу теоријским и практичним знањем и искуством из области пољопривредних и других наука. Без способних и добро обучених саветодаваца, процес дифузије знања и нових технологија, као и сви други процеси, били би у значајној мери отежани (Петровић, Јанковић 2002). Саветодавци, како наводе (Петровић, Јанковић 2010:154), „представљају једну од кључних веза између научних истраживања у области пољопривреде и

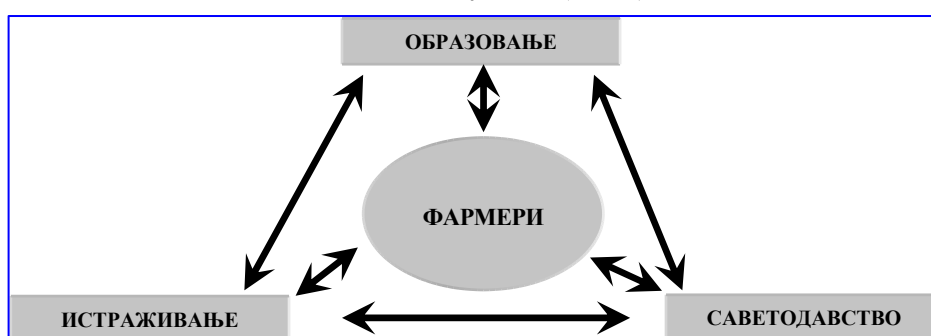
конкретне примене научних решења у пракси". Оно што је саветодавцима неопходно за разумевање суштине проблема на селу и у пољопривреди је интердисциплинаран приступ конкретним проблемима, а он подразумева одговарајући степен знања из области руралне социологије, социјалне психологије, агроекономских наука итд. Будући веома сложен, овај процес се не може „оставити на вољу“ сваком појединачном стручњаку, већ би, у циљу свеобухватнијег дејства, било корисно формирање центара за додатно образовање у којима би се стручњаци информисали и обучавали у складу са најновијим научно-истраживачким достигнућима из појединих области. За развијене земље Европе и света, које имају дугу традицију саветодавних служби, карактеристично је постојање читавог низа институција за додатну едукацију у којима се саветодавцима пружа низ могућности, од учешћа у различитим програмима за додатну едукацију, посећивања семинара, па све до упознавања са резултатима најновијих истраживања спроведених у истраживачким станицама и институтима итд. На основу истраживања спроведеног почетком 2002. године (**Петровић, Јанковић 2002**) у тринаест пољопривредних станица у Војводини, тачније дела који се односи на ставове запослених стручњака о потреби додатног образовања и усавршавања, дошло се до охрабрујућих резултата. Наиме, од 199 испитаних стручњака, чак 94% њих сматра да је потребна додатна едукација као облик усавршавања стручњака у станицама. Додатно образовање запослених у стручној саветодавној служби само је једна из низа кадровских мера чија реализација захтева, најпре успостављање адекватног система образовања. Кључни допринос унапређењу саветодавства Србије, а унутар њега образовању и усавршавању кадрова, могао би се остварити:

Стварањем „Система знања и информација у пољопривреди“ (Agricultural Knowledge and Information System – AKIS): Према дефиницији (**FAO, World Bank 2000:2**) овај систем „повезује људе и институције у циљу промовисања узајамног учења и стварања, размене и примене пољопривредне технологије, знања и информација. Систем интегрише фармере, пољопривредне едукаторе, истраживаче и саветодавце ради што бољег искоришћавања знања и информација из различитих извора у циљу унапређења пољопривреде и подизања квалитета живота“. Суштина интеграције наведених актера⁸ приказана је помоћу тзв. *троугла знања* (Слика 1). Како наводи (**Rivera et al. 2001** према **Eicher 2001**), истраживање, саветодавство и

⁸ Поред поменутих (истраживачи, саветодавци, фармери, едукатори), у новије време, како наводе (**Петровић, Јанковић 2010** према **Nagel 2003/2004**), све значајнију улогу у AKIS-у добијају *потрошачи* прехранбених производа као релевантна друштвена група. Бројност актера у AKIS-у сваког друштва у многоме зависи од конкретног друштвеног контекста.

(високо) пољопривредно образовање, као равноправни и комплементарни елементи (како у погледу инвестирања, тако и у погледу функционисања) представљају носеће „стубове“ AKIS-a.

Слика 1: Пољопривредно саветодавство као део „Система пољопривредног знања и информација“ (AKIS)
Figure 1: Agricultural Extension as a part of an “Agricultural Knowledge and Information System” (AKIS)

Извор: Rivera et al. (2001): „*Agricultural and Rural Extension Worldwide: Options for Institutional Reform in the Developing Countries*“, FAO, Rome, стр. 8.

Везе између кључних актера (институција) за формирање AKIS-a у Србији тренутно су на веома ниском нивоу што додатно отежава рад саветодавне службе. Успостављањем оваквог система, држава Србија би могла да добија одличну повратну информацију о обележјима различитих типова газдинстава и у складу с тим могла би да планира конкретне мере подршке и развоја пољопривреде и руралног развоја (Петровић 2007). Другим речима, модернизација српске пољопривреде могућа је једино ако се успостави одговарајући систем фундаменталних и примењених истраживања, као и модеран систем пољопривредног образовања (Петровић, Јанковић 2010).

Закључак

Све набројано, од децентрализације до стварања функционалног Система знања и информација у пољопривреди (AKIS) води успостављању једне свеобухватније, окренуте потребама руралне популације, службе, тзв.

руралне саветодавне службе која би покрила поље знатно шире од оног које покрива пољопривредна саветодавна служба.

На основу претходног прегледа може се закључити да у постојећем саветодавном систему Србије много тога недостаје и да ће за успешно спровођење наведених активности бити потребни огромни напори стручњака, али и јака политичка воља владајућих структура. Влада Републике Србије, у оквиру *Националне стратегије привредног развоја од 2006. до 2012. године*, нагласак углавном ставља на меру образовања кадрова што представља неопходан, али не и једини услов унапређења стручне саветодавне службе. У стратегији се формално истиче и неопходност стварања функционалне везе између истраживачких, образовних и саветодавних институција, али се не нуди одговарајућа стратегија која би водила њеном стварању.

Проблеми саветодавства Републике Србије изузетно су комплексни и захтевају координирану активност на свим нивоима, од локалног до републичког, као и сарадњу сва три сектора (у Србији засад постоји само јавни сектор). Оно што је сигурно је то да је наведене реформе саветодавства, које су у одређеној форми започете пре неколико година, неопходно наставити и интензивирати. Имајући у виду чињеницу да се ради о дугорочним циљевима, (пример реформе саветодавства Холандије⁹) први резултати (али сигурно не и завршетак), када је реч о српском саветодавству, могу се очекивати тек у наредних неколико деценија.

Литература

1. Alex G, Annor-Frempong C, Bekure S, Budianto J, Byerlee D, Helene-Collion M H, Gapasin D, Gerrard C, Kamara M, Kangasniem J, Kerr G, McMahon M, Moreau D, Nielson D, Ponce E, Williams M and Zijp W (2000): *Decentralizing Agricultural Extension, Lessons and Good Practice*, The World Bank, Washington, D.C.
2. Alex G, Byerlee D, Helene-Collion M, Rivera W (2004): *Extension and Rural Development: Converging Views on Institutional Approaches?* The International Bank for Reconstruction and Development, Washington, D.C.
3. Богданов Наталија (2007): *Мала рурална домаћинства у Србији и рурална непољопривредна економија*, УНДП, Београд.

⁹ Припреме за реформисање холандског саветодавства започеле 1985. године, односно шест година пре званичног почетка процеса приватизације (1991.) који је трајао пуних десет година. Овде је битно напоменути да је 1991. године Холандија била на далеко вишем степену привредног развоја него што је Србија данас, а да је период припрема и трансформације трајао готово две деценије.

4. Van den Ban A, Hawkins H (1996): *Agricultural Extension*, Blackwell Science.
5. Јанковић Д (2007-а): *Организациони модели пољопривредног саветодавства*, *Агроекономика* 36:59-71.
6. Јанковић Д (2007-б): *Значај социјалног капитала у развоју локалних сеоских заједница*, *Зборник Матице српске за друштвене науке* 123:173-190.
7. Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде (2006): *Национална стратегија привредног развоја Републике Србије од 2006. до 2012. године*, Београд.
8. Пејановић Р, Његован З (2009): *Актуелни проблеми пољопривреде и села Републике Србије*, *Индустрија*, вол. 31, 1:87-99.
9. Петровић Ж (ур.) (2007): *Систем информација у пољопривредном саветодавству Војводине*, Пољопривредни факултет Нови Сад.
10. Петровић Ж, Јанковић Д (2002): *Потреба за образовањем стручњака запослених у пољопривредним станицама Војводине*, *Летопис научних радова* 1:118-128.
11. Петровић Ж, Јанковић Д (2010): *Пољопривредно саветодавство Србије – стање, проблеми и могућности реформе*, Пољопривредни факултет Нови Сад.
12. Rivera W, Qamar K (2003): *Agricultural Extension, Rural Development and The Food Security Challenge*, FAO, Rome.
13. Rivera W, Qamar K, Van Crowder L (2001): *Agricultural and Rural Extension Worldwide: Options for Institutional Reform in the Developing Countries*, FAO, Rome.
14. FAO / World Bank (2000): *Agricultural Knowledge and Information Systems for Rural Development (AKIS/RD)*. Strategic Vision and Guiding Principles. FAO and World Bank. Rome.

Примљено: 25.05.2010.

Одобрено: 29.09.2010.

**POSSIBILITIES FOR IMPROVING THE AGRICULTURAL
EXTENSION SERVICE OF REPUBLIC OF SERBIA**

MSc Stojan Kostić, PhD student,
Faculty of Agriculture, Novi Sad

Abstract

Agricultural extension service is one of the key factors of the agricultural and rural development. In this paper the author presents the main problems facing rural areas and agriculture of Serbia, as well as possibilities to improve AES, which would result in the reduction and resolution of these problems. Emphasis is placed on the extent of decentralization and implementation of "bottom-up" approach, funding, the creation of a pluralistic extension system, the need of additional education of staff, legislative and legal framework, as well as creation of a functional AKIS. Successful implementation of these measures and activities requires a great effort of agricultural experts, as well as the political will of the government.

Key words: agricultural extension service, decentralization, funding, pluralism, rural development

Author's Address:

Mr Stojan Kostić
Poljoprivredni fakultet,
Trg Dositeja Obradovića 8,
21000 Novi Sad
tel: 021 485 32 70;
E-mail: stojan22983@yahoo.com
Novi Sad, Srbija

УНУТРАШЊИ ЧИНИОЦИ МОДЕРНИЗАЦИЈЕ РАДА У ПОЉОПРИВРЕДИ НА ОДАБРАНИМ ГАЗДИНСТВИМА У ВОЈВОДИНИ¹

Јована Чикић, Ж. Петровић, Д. Јанковић²

Резиме: Циљна група у раду Пољопривредне саветодавне службе АПВ (даље: ПСС АПВ) јесу одабрана пољопривредна газдинства. Реч је о газдинствима која би требало да располажу како довољним унутрашњим потенцијалима за унапређење производње, тако и да њихови власници (кућедомаћини) и остали чланови показују интерес за сарадњу са саветодавцима у решавању проблема у производњи на газдинству. У раду се анализирају нека од општих обележја одабраних пољопривредних газдинстава у Војводини: општа обележја људског капитала, земљишног поседа и техничке основе рада, као и општа обележја сарадње кућедомаћина и осталих чланова газдинстава са саветодавцима ПСС АПВ, као и њихове вредносне оријентације. Подаци за анализу прикупљени су Картоном одабраног газдинства. Општа обележја одабраних пољопривредних газдинстава посматрају се као унутрашњи потенцијали ових газдинстава за модернизацију процеса рада.

Кључне речи: унутрашњи чиниоци модернизације рада, одабрана пољопривредна газдинства, пољопривредна саветодавна служба, Војводина

Увод

Ако пољопривредно газдинство посматрамо као засебну целину (систем) тада је јасно да његов развој (који би требало да резултира

---

¹ Рад је део истраживања на пројекту „Мултифункционална пољопривреда и рурални развој у функцији укључења Републике Србије у Европску Унију“ (МНТР РС, бр. 149007).

² Мр Јована Чикић, истраживач приправник; др Живојин Петровић, доцент; мр Дејан Јанковић, асистент, Департман за економику пољопривреде и социологију села, Пољопривредни факултет, Нови Сад

унапређењем квалитета живота на самом газдинству) зависи од низа чинилаца. Реч је сложенем детерминистичком сплету који подразумева широк дијапазон услова: од природних (физичко-хемијских и биолошких) чинилаца, техничко-технолошких до „чисто“ економских и социокултурних. Но, макар у аналитичке сврхе, ови би се чиниоци могли класификовати као спољашњи и унутрашњи. При том, у овом раду се анализа фокусира на неке од унутрашњих чинилаца. Под унутрашњим чиниоцима развоја (а тиме, потенцијално, и унапређења квалитета живота чланова газдинства³) подразумевају се све оне карактеристике газдинства које, заправо, чине елементе његовог описа: социодемографске карактеристике људског капитала, поседовна и парцелна структура, техничка опремљеност, опремљеност привредним објектима, економски показатељи производње, као и обележја вредносне оријентације чланова газдинстава.

Унапређење квалитета живота чланова газдинства сложен је руралносоциолошки феномен који, између осталог, зависи и од унапређења економских активности газдинства. Поједностављено, реч је о томе да модернизација рада на пољопривредном газдинству, у смислу његове рационалне организације, омогућава континуитет и стабилност производње чиме се стварају претпоставке за конкуретност на тржишту, а тиме и за остваривање профита. На овај начин, газдинство је у могућности да обезбеди економску основу за задовољење потреба својих чланова (као и газдинства у целини) чиме се иде у прилог остваривању жељеног квалитета живота. С друге стране, сам процес модернизације рада битно је одређен оним чиме газдинство располаже (његовим карактеристикама), као и улогом и положајем газдинства у сеоској економији и у укупној пољопривредној производњи, макроекономским параметрима, циљевима и мерама аграрне политике и политике руралног развоја, односима газдинства са другим актерима који се, на посредан или непосредан начин, баве модернизацијом пољопривреде, доступношћу знања и иновација за модернизацију рада⁴ и сл.

Управо у овом последњем до изражаја долази улога пољопривредне саветодавне службе као друштвено организованог и циљно усмереног „канала“ за дифузију знања и иновација која може и треба да омогући газдинству да реши проблеме у производњи, рационално организује радне

---

³ Под члановима газдинства, у складу са методологијом Пописа становништва, домаћинстава и станова из 2002. године (Попис-Пољопривреда, књига 3, 2004:11) подразумевају се сва лица која заједнички живе у домаћинству које поседује газдинство или троше приход остварен на газдинству ради подмиривања сопствених потреба.

⁴ О чиниоцима од којих зависи процес дифузије и увођења знања и иновација у пољопривредну производњу види у: Петровић, Самарџија, Јанковић (2004:634-641).

процесе, оствари жељени приход и тиме обезбеди финансијске претпоставке за задовољење потреба својих чланова.

На подручју АП Војводине делује Пољопривредна саветодавна служба⁵. Према *Правилнику о организацији и раду ПСС АПВ* (2006), фокус рада саветодавне службе јесу тзв. одабрана пољопривредна газдинства. Реч је о газдинствима која представљају „носиоце производње... и треба да постану узор осталим земљорадничким домаћинствима у региону, у погледу оптималне организације производње, нивоа производње, квалитета производње и економичности производње... Пољопривредна производња је код одабраних пољопривредних газдинстава основна делатност и она је комерцијалног типа, односно, тржишно оријентисана⁶.“ (члан 33 и 34, *Правилник о организацији и раду ПСС АПВ*, 2006).

Метод и узорак за истраживање

Подаци о главним обележјима одабраних газдинстава која сарађују са ПСС АПВ прикупљају се *Системом информација у пољопривредном саветодавству Војводине - Картоном одабраног газдинства*⁷. На основу прегледа попуњености *Картона одабраног газдинства*, анализа њихових општих обележја вршена је за укупно 2.783 газдинства, односно, 87,4% од укупног броја газдинстава који су сарађивали са ПСС АПВ у III кварталу 2009. године⁸.

⁵ ПСС АПВ (под ингеренцијом Покрајинског секретаријата за пољопривреду, водопривреду и шумарство) чини 13 територијално организованих јединица – пет на подручју Бачке, две на подручју Срема и шест на подручју Баната. Према подацима за III квартал 2009. године, у ПСС АПВ је било запослено укупно 75 саветодаваца, стручњака за поједине аспекте пољопривредне производње.

⁶ Са овим газдинствима, ПСС АПВ склапа уговор о сарадњи у периоду од три године током којих саветодавци активно пружају помоћ у решавању проблема везаних за производњу. Актуелни трогодишњи циклус сарадње окончава се средином ове године.

⁷ *Картон одабраног газдинства* је, поред *Типологије саветодавног рада*, интегрални део *Система информација у пољопривредном саветодавству Војводине*. Систем информација је од јула 2007. године званични модел за регистровање и праћење саветодавног рада ПСС АПВ са одабраним и тзв. осталим газдинствима. *Типологијом саветодавног рада* прикупљају се подаци о самом раду саветодаваца, односно, датим саветима (Чикић, Јанковић, Петровић, 2007:44-45), док се *Картоном одабраног газдинства* прикупљају подаци о главним обележјима пољопривредних газдинстава која су од значаја за саветодавни рад (Петровић, Чикић, Јанковић: 2007:30-37).

⁸ Наиме, укупан број одабраних газдинстава која су сарађивала са ПСС АПВ у III кварталу 2009. године износи 3.183. Међутим, из истраживања унутрашњих

Истраживање основних унутрашњих чинилаца који одређују могућност модернизације рада у пољопривреди на газдинствима подразумева анализу: људског капитала (укупне популације на газдинствима, а посебно кућедомаћина и радно ангажованих у пољопривреди на газдинствима), земљишног поседа и техничке опремљеност газдинства⁹. Осим овог, као посебан, али једнако важан чинилац анализирају се и општа обележја сарадње кућедомаћина и осталих чланова одабраних газдинстава са ПСС АПВ, као и њихове вредносне оријентације.

Општа социодемографска обележја људског капитала одабраних пољопривредних газдинстава у Војводини

Према расположивим подацима, на анализираним одабраним пољопривредним газдинствима у Војводини живи укупно 11.474 становника. Подаци о полној структури јасно указују на то да за одабрана газдинства у Војводини не стоји теза о феминизацији рада у пољопривреди. Наиме, мушко становништво чини већину у укупној популацији ових газдинстава (52%), међу радно ангажованим у пољопривреди на газдинствима (54%), а посебно међу кућедомаћинима (чак 94,7%).

У старосној структури укупне популације ових газдинстава (Таб.1.) преовлађује младо становништво (до 29 година старости) – 35,8%. Овај податак веома је важан са аспекта биолошке, али и социоекономске виталности газдинстава. Високо учешће младог становништва позитивна је социодемографска карактеристика. Међутим, ово је тек предуслов за опстанак ових газдинстава, с обзиром на то да је останак младих на селу,

---

чинилица модернизације рада искључено је 400 ових газдинстава, с обзиром на то да у *Картону одабраног газдинства* не постоје забелешке саветодаваца о обележјима која су релевантна за анализу.

⁹ У раду се анализирају два основна социодемографска обележја (старост и образовна структура), два основна обележја земљишног поседа (величина поседа и парцелна структура), као и три основна обележја техничке опремљености (просечна старост, проблеми у одржавању и недостатак механизације уз тешкоће приликом њене набавке). Поред наведених обележја, у оквиру анализе унутрашњих чинилаца који одређују могућност модернизације рада у пољопривреди могло би се говорити и о структури производње на газдинствима, опремљености привредним објектима, економским показатељима производње и сл. *Картоном одабраног газдинства* прикупљају се подаци и о овим обележјима, али су они овом приликом изостављени из анализе.

односно, на газдинству и у пољопривреди знатно сложеније руралносоциолошко питање¹⁰.

Табела 1. Старосна структура укупне популације и кућедомаћина одабраних пољопривредних газдинстава у Војводини
Table No. 1. Total population and householders' age structure on selected agricultural households in Vojvodina

<i>Старосни контингент</i>	<i>Укупна популација (%)</i>	<i>Кућедомаћини (%)</i>
1. Младо становништво (до 29 година)	35,8	5,1
2. Млађе средовечно становништво (30-44 година)	22,4	36,0
3. Старије средовечно становништво (45-64 године)	29,7	52,7
4. Старо становништво (65 и више година)	10,8	4,9
5. Непознатно	1,3	1,1
Укупно	100,0	100,0
Просечна старост	39	47

Међутим, старосна структура кућедомаћина (власника одабраних газдинстава) показује значајно неповољнија обележја – нешто више од половине кућедомаћина (52,7%) припада контингенту старијег средовечног становништва (45 – 64 године). Реч је о популацији која улази у завршну фазу свог радног циклуса, тако да се на значајном делу ових пољопривредних газдинстава у наредних неколико година може очекивати смена генерација или њихово гашење. У овом контексту, питање наследника на газдинству је од изузетне важности.

Са аспекта модернизације рада на газдинству, важан социодемографски фактор је и образовна структура. Наиме, савремени произвођач, уколико жели успешно да се бави пољопривредом, мора да располаже стручним и специјализованим знањима и умећима из области технологије производње, њене организације, планирања, пласирања производа на тржишту и сл. Међутим, код нас пољопривреда као занимање, у највећем броју случајева, није жељени избор што показују и подаци о образовној структури кућедомаћина и чланова газдинстава који су радно ангажовани у

¹⁰ У опште чиниоце одлуке о останку младих у селу могу да се уброје обележја њихових потреба, тежњи и вредносних оријентација, али и њихових социјалних шанси на основу којих се процењује пожељност и рационалност избора села, газдинства и пољопривреде као начина за задовољење потреба и постављених циљева.

пољопривреди на газдинству¹¹. Свега 19,3% кућедомаћина газдинстава, односно, 11,1% свих чланова који су радно ангажовани у пољопривреди на газдинству има примарно образовање у пољопривреди (које се стиче кроз различите нивое система образовања). Ако се овоме дода податак да 23,5% кућедомаћина, као и 35,1% свих радно ангажованих у производњи на газдинству има само непотпуну или завршену основну школу, онда је јасна улога и значај пољопривредне саветодавне службе и важност процеса дифузије знања и иновација и оспособљавања произвођача за бављење модерном пољопривредом.

Општа обележја земљишног поседа одабраних пољопривредних газдинстава у Војводини

Без обзира на техничку опремљеност газдинства, као и на модерну организацију рада у пољопривреди, земљиште је и даље незаобилазан фактор у организовању саме производње, као и важан потенцијал за модернизацију рада на газдинству. Аграрносоциолошке и економске анализе наших пољопривредних газдинстава несумњиво указују на наслеђену неповољну поседовно-парцелну структуру што је значајан ограничавајући фактор модернизације рада у пољопривреди (Божић, Мунћан, Богданов, 2004; Самарџија, 2005). Када је реч о одабраним газдинствима у Војводини, расположиви подаци указују на две главне карактеристике земљишног поседа:

- поседовна структура се, за наше услове, може сматрати повољном, с обзиром на просечну величину укупно коришћеног земљишта,
- земљиште у власништву ових газдинстава одликује се неповољном парцелном структуром.

Просечна величина укупног земљишног поседа којим располаже одабрано газдинство у Војводини износи 36,4 ха, од чега је 17,0 ха у власништву, док је 19,4 ха земљиште у закупу. Реч је о газдинствима која својом величином далеко премашују покрајински просек¹², што и одговара

¹¹ Према расположивим подацима, укупно 48,4% чланова одабраних пољопривредних газдинстава није у сталном радном односу (без пензионера и оних чије је школовање у току). Претпоставка је да су ови чланови радно ангажовани на својим газдинствима у пољопривредној производњи.

¹² Према подацима Пописа становништва из 2002. године, просечна величина укупно коришћеног обрадивог земљишта војвођанског газдинства износи 3,52 ха, од чега је 3,25 ха у својини. (Попис – Пољопривреда, књига 1: 20). У структури војвођанских газдинстава према величини поседа доминирају газдинства са малим поседом (92,5%,

њиховој главној карактеристици – то су наглашено комерцијална газдинства. У структури газдинстава према величини укупног земљишног поседа који се користи, преовлађују она са поседом средње величине (Таб. 2.).

Табела 2. Структура одабраних пољопривредних газдинстава у Војводини према величини земљишног поседа у власништву и закупу, као и укупном земљишном поседу који се користи

Table 2. Owned agricultural land, agricultural land in lease and total used agricultural land of the selected agricultural households in Vojvodina

Величина (ха)	Зем. посед у власништву (% од ук. броја одаб. газдинстава)	Зем. посед у закупу (% од ук. броја одаб. газдинстава)	Ук. зем. посед који се користи (% од ук. броја одаб. газдинстава)
1. до 5 ха (изразито мали посед)	18,3	45,1	8,3
2. 5.01 – 10.00 (мали посед)	24,3	15,0	12,7
3. 10.01 - 25.00 (посед средње величине)	39,9	19,6	36,7
4. 25.01 – 50.00 (већи посед)	13,5	12,1	22,9
5. 50.01 и више ха (велики посед)	4,0	8,2	19,4
Укупно	100,0	100,0	100,0

За разлику од поседовне структуре, парцелна структура земљишног поседа у власништву одабраних газдинстава је веома неповољна. Овај проблем је већ традиционалан и дубоко укорењен у нашој пољопривреди. За разлику од поседовне структуре, где узимањем земљишта у закуп, кућедомаћини газдинстава донекле могу самостално да реше проблем недостатка земљишта за производњу, „поправљање“ парцелне структуре је сложенији задатак, с обзиром да захтева примену планских мера за уређивање пољопривредног земљишта¹³. Према расположивим подацима, у просеку, посед у власништву једног одабраног газдинства у Војводини подељен је на чак осам делова, при чему је просечна парцела величине 2,1

од чега су 83% газдинства са поседом величине до 5,0 ха). Газдинства са већим (25,01 до 50,0 ха) и великим поседом (50,01 и више ха) заступљена су са свега 1,6% (Попис – Пољопривреда, књига 1: 20).

¹³ Фармери, донекле, могу самостално да реше проблем укрупњавања поседа тако што ће, тамо где је то могуће узимати, земљу у закуп која се налази у непосредној близини парцела које су у њиховом власништву.

ха¹⁴. Од укупног броја одабраних газдинстава, код чак 56% је посед у власништву уситњен на шест и више парцела. Иако је реч о сразмерно великим парцелама за наше услове, јасно је да оваква уситњеност поседа никако није повољна са аспекта модернизације рада, посебно примене савремене крупне пољопривредне механизације, увођења система наводњавања, као и рационалног коришћења времена потребног за рад. Од укупног броја газдинстава, 85% кућедомаћина истиче да има намеру да увећава посед куповином земље како би унапредили и боље организовали производњу.

Општа обележја техничке опремљености одабраних пољопривредних газдинства у Војводини

Опште је познато да је техничка опремљеност важан чинилац рационалне организације рада на газдинству, као и предуслов модернизације рада у пољопривреди. Примена адекватне механизације, уз остале услове, омогућава стабилну производњу на газдинству. У противном, ако је механизација недовољна и лошег квалитета (дотрајала, без потребних компоненти), немогуће је на време применити све потребне агротехничке мере. Такође, применом неадекватне механизације значајно се деградирају и природни ресурси који се користе у пољопривреди чиме се дугорочно утиче на смањење не само приноса, већ и квалитета пољопривредних производа¹⁵.

Ако се анализира структура укупне пољопривредне механизације којом располажу одабрана газдинства у Војводини, као и неке њене главне карактеристике, уочава се да према броју функционалних комада, преовлађују машине и уређаји у производњи¹⁶ (32.434 комада или 48% од укупног броја комада - Таб. 3.). Као што је и очекивано, у њиховој структури

¹⁴ С обзиром на број парцела, одабрана газдинства имају неповољнију парцелну структуру у односу на укупна војвођанска газдинства: за разлику од осам одвојених делова земљишта одабраних газдинстава, посед просечног војвођанског газдинства састоји се из три парцеле. Међутим, у односу на укупна војвођанска газдинства, одабрана газдинства имају знатно већу просечну површину парцеле: 2,10 ха према 1,25 ха (Попис – Пољопривреда, књига 1: 84).

¹⁵ О значају механизације у производњи хране види више у: Николић и сарадници (2002: 9-10)

¹⁶ Реч је о широкој групи која обухвата машине и уређаје који се користе у сточарској производњи, као и за спремање сена и силаже, у ратарско-повртарској производњи (машине и уређаји за сетву и садњу, убирање шећерне репе и повртарских култура, жетву и бербу зрнастих култура), у воћарско-виноградарској производњи (машине и уређаји за резидбу и убирање), за негу и заштиту биља, за дораду и складиштење производа (процесна техника), као и уређаји који се користе за наводњавање.

преовлађују машине и уређаји у сточарској (48,3% од укупног броја функционалних комада у овој групи) и ратарско-повртарској производњи (30,4% од укупног броја функционалних комада у овој групи), што одговара и структури производње на овим газдинствима.

Табела 3. Структура укупне пољопривредне технике и механизација на одабраним газдинствима у Војводини, према броју комада
Table No. 3. Agricultural machinery on selected agricultural households in Vojvodina, by number of pieces

Група пољопривредне технике и механизације	Број комада	Просек по газдинству	Просечна старост (год)
1. Вучно-погонске јединице	7.708	1	20
2. Транспортна средства	6.172	1	28
3. Оруђа у производњи	18.162	2	24
4. Опрема у производњи	3.124	2	23
5. Машине и уређаји у производњи	32.434	3	22
Укупно	67.600	-	23

Просечна старост укупне механизације које се користи на одабраним газдинствима је висока (око 23 године) те стога није необично што 30% кућедомаћина газдинстава истиче да има значајних проблема у њеном одржавању. Као основне проблеме у одржавању механизације, кућедомаћини наводе: недостатак финансијских средстава за ремонт, лош квалитет резервних делова и нестручност мајстора, високе цене резервних делова, недостатак потребних резервних делова на тржишту и сл. Скоро 90% кућедомаћина одабраних газдинстава истиче потребу и намеру да набави механизацију која недостаје, али наводи да ће набавка бити одложена услед недостатка, пре свега, финансијских средстава.

Општа обележја сарадње са ПСС АПВ и вредносне оријентације кућедомаћина одабраних пољопривредних газдинстава у Војводини

Претходно анализирани унутрашњи чиниоци јесу важни и нужни за унапређење пољопривредне производње на газдинству. Међутим, прави потенцијал наведених чинилаца долази до изражаја тек ако се посматра у синергији са вредносном оријентацијом кућедомаћина ових газдинства, односно, обележјима њихове сарадње са саветодавном службом у решавању проблема на газдинству и настојању да се рад у пољопривреди модернизује и унапреди. Претпоставка је да кућедомаћини (као и остали чланови)

газдинства које располаже значајним потенцијалима за модернизацију рада виде свој интерес у сарадњи са саветодавном службом. У овом односу, чланови газдинстава и саветодавна служба су равноправни партнери који заједнички доносе одлуке и доприносе решавању проблема везаних за рационализацију радних процеса.

С обзиром на обележја сарадње са саветодавцима ПСС АПВ, могу се издвојити три основне групе одабраних газдинстава:

- газдинства чији су кућедомаћини отворени за сарадњу са саветодавцима и прихватају савете,
- газдинства, односно, кућедомаћини код којих се саветодавни процес тешко и споро одвија услед недостатка склоности ка иновирању производње и
- газдинства, односно, кућедомаћини код којих саветодавни процес због објективних околности наилази на тешкоће.

Као што је и очекивано, а на основу мишљења саветодаваца ПСС АПВ о општим обележјима сарадње са кућедомаћинима, највећи део одабраних газдинстава припада првој групи. Саветодавци истичу да је сарадња са кућедомаћинима и осталим члановима ових газдинстава добра и интензивна. То значи да фармери разумеју дате савете, као и да их успешно прихватају и примењују. Такви фармери су склони иновирању производње и сами иницирају саветодавни процес. Поред овог, међу фармерима из ове групе газдинстава постоји формирана свест о значају саветодавне службе у процесу модернизације рада, као и план о будућем развоју газдинства¹⁷.

Мањи број кућедомаћина газдинстава, како истичу саветодавци, тешко прихвата савете и не показује склоност ка иновирању производног процеса¹⁸.

Трећу групу газдинстава, према обележјима сарадње кућедомаћина са ПСС АПВ, чине она код којих саветодавни процес наилази на тешкоће

¹⁷ Пример позитивног мишљења саветодаваца ПСС АПВ о општим обележјима саветодавног процеса у раду са одабрним газдинствима Војводине: „фармер плански улаже у газдинство и унапређује га. Зна шта жели да постигне у наредном периоду. Активно сарађује са саветодавцем, користи стручну литературу, стручне часописе, посећује зимска предавања. Показује вољу за усавршавањем и учењем.“ (саветодавац, заштита биља).

¹⁸ Пример одабраног газдинства код којег се саветодавни процес тешко и споро одвија услед недостатка склоности фармера ка иновирању производње: „пример лоше вођеног газдинства и пример како уверење да знате све о неком послу без прихватања сугестија може лоше да се одрази. И поред бројних савета, држао се доста круто по питању било какве иновације.“ (саветодавац, сточарство)

узроковане тзв. спољашњим чиниоцима. Реч је о оним газдинствима код чијих кућедомаћина (као и осталих чланова) постоји интерес за сарадњу са саветодавцима, као и жеља да се процес рада модернизује применом одговарајућих знања и иновација, али, најчешће, њихова примена је онемогућена услед недостатка финансијских средстава¹⁹.

Закључак

Општа је оцена да су унутрашњи чиниоци модернизације рада у пољопривреди на одабраним газдинствима у Војводини оптерећени бројним проблемима. У оцени људског капитала, то су старосна структура кућедомаћина и њихова образовна структура, као и образовна структура радноангажованих у пољопривреди на газдинствима. У оцени земљишног поседа, то је недостатак земље у власништву, као и велика распрчаност поседа. У оцени техничке опремљености, то су висока просечна старост укупне механизације, проблеми у њеном одржавању, као и недостатак потребне механизације уз потешкоће у њеној набавци.

Узимајући у обзир све наведено, теоријско је, а још више практично питање како онда максимално искористити позитивна, односно, редуковати дејство негативних обележја унутрашњих чинилаца модернизације рада? Јасно је да фармери и њихова газдинства, с обзиром на садашњу позицију, не могу сами да се изборе са својим проблемима и потребама. Уколико оставимо по страни макро аспекте (нпр. значај релативно стабилне и адекватне аграрне политике и питање потребе нужне реконструкције функционисања целокупног система знања и информација у Србији, као и тренутне улоге фармера у овом систему), могао би да се издвоји један синтетичан закључак да је, дугорочно посматрано, улога и значај саветодавне службе у дифузији технологија (знања и иновација) и оспособљавању фармера за успешно управљање газдинствима и постизање конкурентности на тржишту од изузетног значаја. Овај став често се истиче у анализама и расправама о саветодавној служби, међутим, системска подршка саветодавној служби (а тиме и фармерима и њиховим газдинствима) реално је недовољна с обзиром на значај пољопривреде за развој руралних подручја, а тиме и друштва и његове економије у целини.

¹⁹ Примери одабраних газдинстава код којих се саветодавни процес тешко и споро одвија услед недостатка финансијских средстава: „фармер добро схвата значај савета који му се пружају, али због недовољним новчаних средстава их не испуњава.“ (саветодавац, ратарство); „разуме и проблем и савете и начин примене. Савете радо прихвата. Савете не примењује само ако недостају финансије.“ (саветодавац, ратарство).

Литература

1. Божић, Д., Мунђан, П., Богданов, Н. (2004), Промене у поседовној структури земљорадничких газдинстава Србије, *Економика пољопривреде*, год. LI, бр. 3-4, Институт за економику пољопривреде, Београд, стр. 323-333.
2. Николић Р., Фурман, Т., Малиновић, Н., Бркић, М., Поткоњак, В., Глигорић, Р., Савин, Ј., Томић, М. (2002), Стратегија опремања пољопривреде механизацијом (2002-2010), *Трактори и погонске машине*, Vol. 7, бр. 5, Научно друштво за погонске машине, тракторе и одржавање; Пољопривредни факултет – Институт за пољопривредну технику, Нови Сад, стр. 7-19.
3. Пољопривреда (књига 1), Пољопривредни фондови – подаци по општинама (2003), *Попис становништва, домаћинства и станова у 2002.*, Републички завод за статистику, Београд.
4. Пољопривреда (књига 3), Чланови газдинства према старости, школској спреми и станови – подаци по општинама (2004), *Попис становништва, домаћинства и станова у 2002.*, Републички завод за статистику, Београд.
5. Петровић Ж., Самарџија, Ј., Јанковић, Д. (2004), Проблеми дифузије и увођења иновација, знања и технологија у сељачкој пољопривреди Србије, *Acta Agriculturae Serbica*, Vol. IX, 17 (посебно издање), Агрномски факултет, Чачак, стр. 633-643.
6. Петровић, Ж., Чикић, Ј., Јанковић, Д. (2007), Методолошки оквири за прикупљање информација о пољопривредним газдинствима, у: Петровић, Ж. (2007), *Систем информација у пољопривредном саветодавству Војводине*, Пољопривредни факултет, Нови Сад, стр. 21-37.
7. Правилник о организацији и раду Пољопривредне саветодавне службе АП Војводине, Сл. гласник АПВ, 2006.
8. Самарџија, Ј. (2005), Становиштво и земљишни фонд пољопривредних газдинстава Војводине, *Анализа коначних резултата пописа становништва, домаћинства и станова, 2002.*, Републички завод за статистику, Београд, електронско издање.
9. Чикић, Ј., Јанковић, Д., Петровић, Ж. (2007), Типологија саветодавног рада, у: Петровић, Ж. (2007), *Систем информација у пољопривредном саветодавству Војводине*, Пољопривредни факултет, Нови Сад, стр. 38-56.

Примљено: 07.02.2010.

Одобрено: 29.09.2010.

UDC: 631.115.1:005.591.6(497.113)

INTERNAL FACTORS OF AGRICULTURAL MODERNIZATION ON SELECTED FARMS IN VOJVODINA

Jovana Čikić, MSc, Živojin Petrović, Ph.D., Dejan Janković, MSc.
Faculty of Agriculture, Novi Sad, Serbia

Abstract

Focus groups in the work of Agricultural extension service of Vojvodina are selected farms. Such farms have significant internal potentials for production improvement and their owners and other members show interest in cooperation with extension agents who provide help and савете in resolving problems on the household. Paper is focused on the analysis some of the general characteristics of the selected farms in Vojvodina: human capital, land use and technical base for production. Analysis is based on data collected in the Chart of selected farm as an integral part of System of information in agricultural extension of Vojvodina. General characteristics of the selected farms are regarded as determinating factors of internal potentials for modernization of work.

Key words: internal factors of work modernization, selected farms, agricultural extension service, Vojvodina

Author's Address:

Mr Jovana Čikić
Poljoprivredni fakultet
Trg Dositeja Obradovića 8
21000 Novi Sad
mail: cikicj@polj.uns.ac.rs

МЕНАЏМЕНТ РАЗВОЈА ВИНСКОГ ТУРИЗМА У СРБИЈИ КАО ОСНОВА РАЗВОЈА ЛОКАЛНИХ ЗАЈЕДНИЦА

С. Деђански¹, Г. Пузић¹

Резиме. Последњих петнаестак година, светски туризам, с обзиром на интерес корисника, укључио је у понуду вински сегмент, који се показао веома успешним. Вински туризам присутан је у најпознатијим светским виноградарским регијама у Италији, Француској, Немачкој, Аустрији... Вински туризам је у Европи веома уносан посао. Већина земаља у нашем окружењу успела је да у својој средини успешно реши, стимулише и организује такозвани "вински туризам" стварањем "винских путева" што су Винске цесте у Словенији и Хрватској, у Немачкој и Аустрији итд. Вински пут представља посебан облик продаје вина, угоститељских, туристичких и пољопривредних производа једног винарског краја. Њега чине природне лепоте, специфичности околине кроз коју пут води, културно-историјске знаменитости, традиција и посебност виноградарског подручја.

Република Србија има шта да понуди иностраном и домаћем тржишту, али потребно је претходно испунити све стандарде неопходне за развој овог вида туризма по угледу на винарске развијене земље Европе. Отварање "винских путева" или "винских стаза" представља добар ресурс и стимулацију за произвођаче вина.

Кључне речи: Вински туризам, вински путеви, умрежавање

Увод

У савременим светским тржишним токовима 89 % светске привреде засновано је на трговини и услугама. Посебна пажња посвећује се туризму, посебно руралном. Влада Републике Србије у сарадњи са ресорним министарствима посебно подстиче развој туризма у руралним подручјима.

---

¹ Др Стевица Деђански, доцент, др Горан Пузић, доцент, Мегатренд Универзитет, Факултет за пословне студије, Вршац

Користе се у већини случајева искуства других земаља попут Француске, Италије, Аустрије или Словеније. Следећи искуства наведених земаља лакше ћемо успети да правозиђемо недостатке и прилагодимо развој овог вида туризма специфичностима нашег подручја. Република Србија има велике потенцијале за развој винског туризма, али да сада држава није довољно стимулисала развој овог вида туризма.

Винском туризму у свету се придаје велика пажња јер се у пракси показало да туристи који иду у обиласке винских путева јесу потрошачи који вишеструко помажу винском региону и то директно кроз потрошњу не само вина већ и хране која је специфична за одређени регион. На овај начин подстиче се развој и других привредних грана и делатности, јер је неопходно туристичку понуду обогатити и другим актуелним садржајима везаним за регион који се посећује. Тиме би се омогућило укључење и активније пословање локалних предузетника, било да су у питању хотели, ресторани, остали произвођачи, а посебно мала домаћинства и газдинства, у пласману услуга и производа на тржиште.

Европска унија, вински туризам и умрежавање

Према Европском Савету винских путева, путеви вина су "најбољи систем за кооперативни посао између владе, приватних предузећа и удружења, туристичке индустрије, вина и локалног савета" за подстицање регионалног развоја и покретање посла.

У оквирима Европске уније (ЕУ) сектор туризма заузима 5,5% од укупног домаћег прихода за једну годину у односу на друге привредне гране. Европски парламент прилично споро је реаговао у политици развоја туризма у односу на друге економске, друштвене послове и бригу о природној околини, али и поред инертности све више се поклања пажња у Европској унији развоју туризма. Туризам треба да постане значајан привредни ресурс на просторима Европске уније из више разлога: [4]

- међународни карактер неких од туристичких послова довео је до неопходности развоја свеевропске политике система;
- културни утицај туризма покренуо је занимање за очување културног идентитета;
- покренуто је занимање за ону димензију туризма која се тиче природне околине; и
- занимање за социјалне димензије сиромаштва и незапослености, нарочито у руралним регионима који су у неповољном положају и решавање тих проблема путем туризма.

Постоји велики број пројеката Европске уније који су осмишљени да помогну винским подручјима и винском туризму. Пример једног пројекта развоја винског туризма који је подржан од стране ЕУ, Европског регионалног развојног фонда (ERDF – European Regional Development Fund) је WINTRANET, а примењује се у појединим регијама Грчке, Италије, Португала и Немачке. Циљ пројекта је да се сачува традиција производње вина као важног дела европске културе, а пре свега културе оних земаља које су познате као произвођачи вина. Према ERDF–у „производња вина је важна привредна делатност која даје јединствени идентитет регионима у којима преовлађује. На овај начин превазилазе се културне разлике између земаља и региона у тим земљама где се становништво бави узгојем грожђа и производњом вина. Јединствена винска култура може се користити за јачање локалног, регионалног, државног и европског идентитета. Примена пројекта обухвата следеће активности:

- постављање мреже, укључујући организацију банке података;
- селекцију и реновирање традиционалних винарија да би се у фокус ставио "живи музеј" производње вина;
- организовање европског фестивала као плод традиционалне производње вина у свим земљама чланицама у време бербе;
- увођење различитих иновација, нпр. организација семинара о дегустацији вина и процени квалитета, изложбама, винским турама итд.; и
- стимулисање економских активности усмерених на производњу вина, промовисање маркетиншких активности кроз мрежу водича за разумевање вина, регионалне изложбе вина, семинаре и конференције.

Постоје три кључна нивоа организовања винског туризма: [2]

1. Европски савет за винске регионе (Assemblia das Regioes Europeias Vitcolas);
2. RECEVIN, мрежа градова произвођача вина чији је циљ побољшање животног стандарда резидената у тим градовима путем промоције винске културе и развоја винског туризма; и
3. Дионисијева мултимедијална мрежа винских произвођача и Европским регионима.

Вински туризам у Европи се највише развија кроз форме винских путева или винских рута. На пример, неколико региона у Француској, као што су Лангедок–Русијон, имају оформљене винске руте као везу атракција региона и винских произвођача. Многи вински путеви и руте у Европи су на

почетку имали подршку Европског савета за винске путеве, са седиштем у Бордоу. Савет чини више од 60 винских региона. Европски савет за винске путеве има пет кључева развоја подручја, а то су:

- руковођење пописивањем постојећих винских путева и рута у Европи;
- развој стандардизације путоказа винских путева кроз земље и регионе;
- развој стандарда винских путева тражењем акредитација;
- олакшавање будућег развоја винских путева и рута; и
- маркетинг винског туризма (вински водичи, развој интернет презентације...).

Развој винске мреже је важан део европске и аустралијске иницијативе предузетника винског туризма.

Савет је организација која је саставни део Европског савета за винске области (Assemblia das Regioes Europeias Viticolas (AREV)) који је оформљен у оквиру Dionis мултимедијалне мреже Европских области које производе вина. Мрежа је основана 1992. уз подршку Европске уније и сада обухвата више од 60 европских винских области. [2] Уз то, из перспективе индивидуалних произвођача, "прилика постоји за узгајивача вина да успостави корисне контакте и стратешки битне начине за добијање трговине са висококвалитетним производима, што подстиче развој директних продаја и нивоа знања, и консолидује имиџ производа, а у исто време ствара лојално потрошачко тржиште".

Умрежавање је изузетно важно за винску индустрију, нпр. винске кооперације или регионална винска удружења могу имати колективну експертизу или опрему или се могу укључити у заједничке рекламне активности. Формирање мрежа може бити тешко у областима где постоје недовољне информације о уоченим користима таквих спајања, као што је случај у области винског туризма.

Вински туризам је важна компонента за винску индустрију и за туризам. За туристичку индустрију, вино је важна компонента атрактивности дестинације и може бити главни мотивациони фактор за посетиоце. За винску индустрију, вински туризам је веома важан пут за успостављање веза са потрошачима који желе да из прве руке доживе причу о грождју, док за многе мале винарије, директна продаја посетиоцима у винским подрумима је основ њиховог пословног успеха.

Специфичност туризма посвећеног вину показује се и у томе да он пружа потпуно осећајно искуство. Искуство би се могло описати кроз пет чула:

- чуло укуса: вина локалних укуса, свежег грожђа, поврћа произведеног у домаћинствима, итд;
- чуло мириса: грожђа, ферментације вина, свежег сеоског ваздуха;
- чуло вида: најпре боја вина, пространи виногради, архитектура насеља, бојама богати фестивали вина;
- чуло додира: манифестује се кроз практични доживљај производње, дизајн флаше, брање грожђа; и
- чуло слуха: пуњење вина у боце, музика која иде уз вино.

Искуство винског туризма у Републици Србији

Универзалне дефиниције винског туризма не постоје. У случају наше земље вински туризам би се могао најпре дефинисати као посета винаријама и винским манифестацијама са основним мотивом – дегустација вина и уживање у домаће произведеној храни и специјалитетима. Ту се постављају два кључна питања. Прво: Шта све обухвата вински туризам? и друго: Које су користи економске и социјалне од винског туризма?

На прво питање одговор би био следећи:

Вински туризам укључује широк спектар доживљаја посетилаца винарије и винског региона, као што су:

- дегустација вина;
- вино и храна;
- уживање у окружењу;
- дневна или вишедневна рекреација; и
- мноштво комплементарних културних, природних и других активности које су доступне у винском региону.
- На друго питање одговор би био следећи:
  - повећан број посетилаца (домаћих и страних) и поновне посете;
  - продужена дужина боравка и већа потрошња посетилаца;
  - веће задовољство посетилаца због повећане предузимљивости према туристима, и
  - повећана тражња за продају вина "из подрума".

Вински туризам се помиње у контексту винских путева који имају за циљ представљање региона са изразитом винском производњом, заштићеним и специфичним сортама винове лозе, као и понудом која омогућује приказивање и дегустацију вина.

Они туристи који учествују у винском туризму, као део доживљаја са одмора, чешће ће од других путника учествовати у следећим врстама активности:

- испробати ресторане, различиту храну и вино;
- упознавати и мешати се са другим људима;
- посетити уметничке галерије, музеје;
- посетити историјска места

Док се примарна мотивација за винске туристе доводи у везу са вином, као што је дегустација или куповина вина, број секундарних или периферних мотива се интегришу и чине тотално винско искуство. Они укључују:

- пробање, куповину, квалитет вина;
- фестивале или разне друге догађаје посвећене вину;
- дружење са пријатељима/уживање у једном дану напољу;
- уживање у сеоској средини и виноградима;
- упознавање са произвођачем вина;
- учење о вину/производњи вина;
- дегустацију у винском ресторану (храна и вино);
- обилазак винарије;
- посету или доживљавање других атракција и активности; и
- одмор.

Такозвани „вински“ туристи се могу поделити у три категорије:

- Случајни или радознали вински туристи којима је потребно да се осете пријатно на улазу у винарију, не уплашено.
- Заинтересовани вински туристи којима је потребно да пронађу вина и информације које не могу добити у локалним продавницама пића и желе да открију нешто ново и да покажу својим пријатељима.
- Посвећени вински туристи који желе још више информација и желе прилику да развију своју интелектуалну склоност још више, да буду признати као добри познаваоци и да пробају/купе најновија или веома ретка вина.

Вински туризам може бити суштински посао за многе мале винаре, посебно за све оне који бирају производњу вина као начин живота. За остале винаре, вински туризам може бити секундаран посао.

Велики број недавно основаних малих винара продаје већину свог вина на "подрумским вратима".

Предности и недостаци винског туризма за винаре: [1]

Предности:

- Повећана изложеност потрошача производима и повећане могућности пробања производа; вина
- Информисаност и приврженост марки стварају везе између произвођача и потрошача, куповина маркиране робе;вина
- Повећана добит од директне продаје вина потрошачима, изостављени су трошкови дистрибутера;
- Маркетиншка обавештеност о производима. Произвођачи вина могу брзо да профитирају и да добију на лицу места реакцију потрошача о њиховим производима
- Маркетиншка обавештеност потрошача. Посетиоци винарија могу се контактирати меил листом и могу да развијају потрошачку базу података; и
- Могућност едукације. Посетиоци винарија помажу у информисаности и разумевању вина и винске индустрије, а познавање и интересовање доводе и до повећања добити.

Недостаци:

- Повећање цена. Раст цена не сме да смањи квалитет дегустације, хране и других услуга; и
- Потребан капитал. Винарија мора бити атрактивна, отворена не само за дегустацију вина, већ у понуди треба да има и храну, сувенире, могућност смештаја у непосредној близини .
- Корист од винског туризма за локалне заједнице је много већа од видљивог економског учинка:
- Ефекат мултипликатора. Посетиоци који обилазе одређену винску област купују робу и услуге. Та потрошња убризгава новац у локалну економију.
- Могућности запослења. Вински туризам ствара могућност отварања нових радних места нарочито за младе људе који су на тај начин охрабрени да остану у локалним заједницама.

- Промене. Вински туризам неминовно доводи до јачање локалне економије. То је нарочито важно за руралне заједнице.
- Побољшани објекти за мештани. Развој винског туризма подстаћиће државу и локалну самоуправу да активније улаже у побољшање инфраструктуре, услуга и објеката који користе мештанима.
- Прилике за посао. Вински туризам ствара прилике - услове да се успоставе нови производни програми, потребни објекти и пружање услуга, и прошире постојећи послови који иначе не би били одрживи када би се ослањали само на локалну популацију.

У склопу остваривања свега до сада наведеног потребно је формирати и развити Вински пут који представља посебан облик продаје вина, угоститељских, туристичких и пољопривредних производа једног винарског краја. Њега чине природне лепоте, специфичности околине кроз коју пут води, културно–историјске знаменитости, традиција и посебност виноградарског подручја

Формирањем и развојем винских путева постижу се многоструке користи:

- обogaћујемо туристичку понуду
- остварују се предуслови да сезона добије јасне контуре у вансезони (пролеће, јесен), јер би се створили услови да туристи посећују подручје током целе године
- доприноси потпунијој ангажованости људи са руралних простора за очување и обнову изворног амбијента, традиционалног наслеђа у складу са одрживим развојем туризма;
- омогућује сваком винару продају вина и својих производа из куће, односно подрума и на тај начин стекне финансијску добит након дугогодишњег марљивог рада;
- омогућује врло брзо стварање верног и сталног госта на основу тек неколико непосредних дегустација;
- увелико подиже туристички имиџ поједине регије; и
- ревитализација села и повратак квалитетнијег живота у рурални простор.

Развојем винских путева, повећава се директна продаја вина, а предности такве продаје су:

- већи приход;
- редовна и сигурна наплата;

- олакшана продаја;
- боље упознавање вина и произвођача; и
- додатна запосленост чланова породице ван сезоне радова у винограду и подруму.

У Србији постоје тек неколико винских путева од којих је сигурно најпознатији и најбоље организован у „Вршачком виногорју“ где има тренутно око 25 подрума који су опремљени и спремни да прихвате туристе уз могућност обиласка и других знаменитости града. Већи део тих подрума на путу вина налази се у етно селу Гудурица које има најбогатију традицију прављења вина на нашим просторима. У самом граду постоји добро организована Туристичка организација а у селу постоји удружење винара „Винско село“, који обједињују виноградаре, винаре и туристичке објекте који су заинтересовани за развој ове области и за одрживи развој.

Закључак

Развој одрживог туризма би требало да донесе са собом дугорочну перспективу употребе средстава у туристичкој производњи као што је случај у европским земљама попут Италије, Грчке, Португалије, Немачке. У Србији је потребан развој таквог облика туризма који ће доприносити стварању једнакости и економске и социјалне помоћи локалној заједници, па и ширем окружењу, уз пажљиво коришћење природних и културних предуслова и изграђеног окружења, обезбеђујући при томе све услове за развој одрживог туризма.

У основи, да би туризам опстао и просперирао, средства на којима се заснива туристички производ морају бити заштићена. У случају винског туризма, увођење одрживих регионалних развојних смерница је пресудно за његов дугорочни успех.

Усвајање таквих смерница захтева планирање, управљање, и обавезу. Што је најважније, оно такође захтева разумевање потреба локалног становништва и посвећеност побољшању економске добробити, дозвољавајући им да имају корист од туризма и да се одупру нежељеним променама. Заиста, разумевање ставова и жеља винских туриста, туристичких оператора, владе, и локалног становништва у оквиру дестинације винске области, требало би да буде један од првих корака у планирању и управљању винским туризмом. [3]

Успешно планирање винске дестинације и развој, такође захтева познавање носивости природног и културног окружења. Често је испитивање носивости винског региона ограничено на дистрибуцију

профита или визуелни квалитет прихватљив од стране туриста. Носивост има економске, друштвено–културне, естетске квалитете и квалитете животне средине. То је више од питања максималног броја туриста које локалитет може да смести. Носивост туристичког места је достигнута када број туриста и њихове активности почињу да деградирају природну животну средину, квалитет живота који жели локална популација и визуелни квалитет локалитета.

На жалост за сада се велики број акција заснива на приватним иницијативама или иницијативама локалних самоуправа. За бољи, бржи и већи успех потребно је веће учешће државе кроз организовање и стимулисање.

Литература

1. Dood and Bigotte, 1995, and Day, 1996, преузето Hall, C.M., Sharples, L., Cambourne, B. & Macionis, N. (2000): *Wine Tourism Around the World-Development, management and markets*, Butterworth Heinemann, England.
2. Hall, C.M. & Macionis, N. (1998): *Wine tourism in Australia and New Zealand*, Tourism and Recreation in Rural Areas, John Wiley & Sons, стр. 267-298.
3. Hall, C.M., Sharples, L., Cambourne, B. & Macionis, N. (2000): *Wine Tourism Around the World-Development, management and markets*, Butterworth Heinemann, England.
4. Jenkins, J., Hall, C.M., & Troughton, M. (1998): *The restructuring of rural economies: rural tourism and recreation as a government response*, Tourism and Recreation in Rural Areas, John Wiley, стр.43-68.
5. <http://www.vinogradarstvo.com/>
6. <http://www.interfest.org.rs/interfest/index.php/sve-o-vinu-2>
7. <http://casopisvino.co.rs/>
8. <http://www.winestyle.rs/vinarstvo4.php>
9. <http://gastrolog.blogger.hr/post/novo-vinarstvo-srbije--vinske-regije-vojvodine/1256872.aspx>
10. http://www.tisakmedia.hr/izdavaci/profil/publicistika/knjige_o_vinu/velika_knjiga_o_vinu

Примљено: 16.08.2010.

Одобрено: 29.09.2010.

UDC: 338.48-6:641/642

**DEVELOPMENT MANAGEMENT OF WINE TOURISM
IN SERBIA AS A BASIS FOR DEVELOPMENT
OF LOCAL COMMUNITIES**

Stevica Dedanski, Ph.D., Goran Puzić, Ph.D.
Megatrend University, Belgrade, Serbia

Abstract

In the last fifteen years, world tourism, considering the interest of users, included wine segment in the offer, which proved to be very successful. Wine tourism is present in world's most famous viticulture regions in Italy, France, Germany, Austria... Wine tourism is very lucrative business in Europe. Most countries in our region have managed to fully resolve, stimulate and organize the so-called "wine tourism" by making "wine routes" in their own area like Wine roads in Slovenia and Croatia, Germany and Austria etc. Wine route is a special form of selling wine, catering, tourism and agricultural products of a vineyard area. It consists of natural beauties, the specifics of the environment through which the road leads, cultural and historical heritage, tradition and special quality of vineyard area.

Republic of Serbia has many things to offer to foreign and domestic visitors, but first of all certain standards has to be meet for this type of tourism as it is practiced in wine developed countries of Europe. Opening of "wine routes" or "wine roads" is an effective form of stimulation for wine producers.

Key words: wine tourism, wine roads, networking

Author's Address:

Dr Stevica Dedanski
Topovski put 5
26300 Vršac
013-837-178
sdedjanski@megatrend.edu.rs

РУРАЛНИ ТУРИЗАМ КАО ФАКТОР РЕВИТАЛИЗАЦИЈЕ СЕЛА У ВОЈВОДИНИ – ИЗАЗОВИ И ПРАВЦИ РАЗВОЈА

Б. Мухи¹

Резиме: Рурални туризам је значајна компонента интегралног и одрживог развоја села, као и важан фактор у подстицању развоја локалне пољопривредне и непољопривредне делатности на селу, а такође представља и посебан подстицај запошљавању. У великом броју земаља Европске уније у стратегије развоја регија и руралних подручја увршћен је и рурални туризам, која помаже у задржавању становништва у месту, ствара нова радна места и доприноси друштвено-економском напретку неразвијених и заосталих подручја.

У Војводини скоро половина становника живи у селима и регија располаже изузетним природним и антропогеним ресурсима за развој свих облика руралног туризма. Развој туризма у руралним областима може да одигра битну улогу и у повећању разноликости туристичке понуде у Војводини. У овом раду се указује на значај руралног туризма у функцији ревитализације села, фокусирајући се при том на изазове из окружења и могуће правце развоја у контексту креирања једног препознатљивог туристичког производа и брэнда руралног туризма Војводине, који би се могао афирмисати како на домаћем тако и на међународном тржишту.

Кључне речи: рурални туризам, Војводина, ревитализација, маркетинг

Увод

Рурални туризам је у исто време и стара и нова појава. Интересовање за рекреацију у сеоским пределима почело је да расте већ у XIX веку, као реакција на притисак растуће урбанизације и индустријализације. Термин „сеоски“, односно „рурални“ туризам усвојен је од стране Европске комисије

¹ Мр Бела Мухи, асистент, Универзитет Едуконс, Факултет пословне економије, Војводе Путника бб, 21 202 Сремска Каменица, Србија

за туризам у жељи да се опишу и објасне све туристичке активности у сеоским-руралним подручјима.

Србија, па тако и Војводина има велике потенцијале за развој руралног туризма. Природне лепоте у комбинацији са културом, традицијом, гастрономским специјалитетима и музиком, могу постати препознатљив туристички бренд, који би допринео значајном девизном приходу и поправио имиџ земље.

Међутим тренутно достигнути ниво конкурентности Србије, па тако и Војводине у сфери руралног туризма није нарочито добар, независно од чињенице да за његов развој постоје сви природни, културни и социјални предуслови (природни потенцијали, значајно пољопривредно земљиште, значајан број пољопривредно активног становништва, традиционални приступ пољопривреди, незагађеност тла хемијским супстанцама и могућност производње „здраве хране“, добар потенцијал за развој комплементарних активности као што су шетње, рекреација, лов, риболов, јахање, учествовање у свакодневним пословима сеоских домаћинстава, традиционални локални гастрономски специјалитети и сл.).

Туризам као фактор ревитализације села

Светска Туристичка Организација (*World Tourism Organization - WTO*) на основу детаљних анализа констатује да масовни туризам и рекреационе навике грађана све мање се оријентишу на „туризам под сунцем“, а расте заинтересованост према нетакнутој природи, све више се преферирају природна богатства и културна наслеђа сеоских предела, области изван урбаних средина.

Иако изгледа једноставно дефинисати рурални, односно сеоски туризам као „туризам који се одвија у руралном (сеоском) простору“, ова дефиниција не укључује сложеност активности и различите облике и значења који су развијени у различитим земљама. Према широј дефиницији: „Рурални туризам укључује широк опсег активности, услуга и задовољстава обезбеђених од стране пољопривредника и сељака да би привукли туристе у њихову област у циљу стварања додатног прихода“. Слична дефиниција би била и следећа: „Рурални туризам подразумева и укључује спектар активности, услуга и додатних садржаја које организује сеоско становништво на породичним газдинствима и имањима у циљу привлачења туриста и стварање додатног прихода, поштујући принципе одрживог развоја и очувања природних ресурса.“ (Штетић, 2007)

Основни циљ руралног туризма је, да на основу туристичке потражње сеоском становништву обезбеди додатну зараду и тиме побољша њихов животни стандард и смањи одлажење, пре свега младих из сеоских средина. Циљ примене туристичке политике која се односи на рурални туризам треба да се огледа у поспешивању раста животног стандарда становништва у регионима атрактивним за туристички промет, толико да бар за почетак задовољи њихове основне потребе. Локално становништво треба да буде повезано са туристичким активностима и учествује у правичној расподели економских, друштвених и културних користи које оне стварају, а нарочито у директном и индиректном запошљавању које из њих произлази.

Рурални туризам је реални адут ревитализације многобројних мањих и већих сеоских просторних целина, ако не сасвим замрлих, онда веома успаваних. Развој туризма у овим подручјима може зауставити одлазак младих, јер развој туризма данас значи стварање елементарних услова за један општи, знатно виши заједнички комфор сеоских насеља. У таквим околностима млади људи могу наћи не само економске, него и социо-културне мотиве да наставе живот на породичним огњиштима у средини у којој се општи квалитет живота стварно приближава оном нивоу који се данас у свету сматра неопходним. (Вратуша, 2002)

Србија је земља руралног карактера и спада у ред најаграрнијих земаља Европе. Рурални развој, као једна од области регионалне политике, кључан је инструмент за реструктурирање пољопривредног сектора и требало би да има задатак да усмери и стратешки искористи потенцијал туристички атрактивних села. Имајући у виду изражене економске и друге функције туризма, као и разнолике и високовредне потенцијале просторним планом Републике Србије и њеном економском политиком дата је могућност и одговарајући значај развоју ове делатности. Поред тога, Стратегијом развоја туризма у Србији утврђен је селективни приступ, при чему се рурални туризам третира као приоритетан у оквиру оних видова туризма који су везани за посебна интересовања.

Изазови и могући правци развоја руралног туризма у Србији и Војводини

Појавом урбанизације и индустријализације, а самим тим исцрпљујућег рада, буке, разних загађења, све је више туриста који жуде за подручјима очуване природе, чистог ваздуха, здраве хране. Идеална склоништа за овакве туристе су управо рурална, сеоска предела и салаши - оазе мира, који су раније у Војводини били симболи богатства, плодности и престижа.

Србија, односно Војводина имају изузетно повољне услове за развој туризма на селу. Пре свега, то су посебно повољни услови очуване природе, уз благу климу, чист ваздух, још увек незагађене реке и језера, богату флору и фауну. Боравак у природи пружа туристима могућност за шетње, рекреацију, бављење спортом, могућност лова и риболова, јахања, планинарења, брање шумских плодова и лековитог биља и друге рекреативно-забавне активности у природи. Туристи који за то покажу интересовање могу се укључити и у обављање пољопривредних радова.

Развој туризма у селима Србије, као организована активност, започео је пре нешто више од четврт века. Сами зачеци развоја туризма на селу везани су за спонтани покрет туриста, који су желели да, макар на кратко, побегну из градске, еколошки нарушене средине, и одређено време проведу у природи. У почетку су се овим видом туризма бавила само поједина домаћинства. Временом, подстакнут од стране туристичких организација, односно других државних органа туризам на селу је добио масовнији карактер. У циљу развоја туризма на селу почела су, претежно у брдско-планинским селима, да се оснивају туристичка друштва (Девихи, Бранковина, Студеница), туристички савези општина (Косјерић, Ивањица, Кнић), а у ову активност укључиле су се и земљорадничке задруге и угоститељско-туристичка привреда. Према информацијама из архива туристичких савеза, крајем осамдесетих година прошлог века, туризмом се у Србији бавило 50 села са близу 3.000 лежаја у 800 домаћинстава.

Развој туристичке делатности у селима Војводине нема дугу традицију, јер се организованији промет туриста на овим просторима почео одвијати од краја 70-их година. Досадашњи развој сеоске туристичке понуде Војводине обележен је некоординираним и несинхронизованим развојем компонената понуде, без усклађивања са другим субјектима. Такав развој формирао је некомплетну и недовољно диференцирану понуду руралног туризма у Покрајини. (Храбовски-Томић, 2004)

Војводина има добар географски положај. Њеном територијом се пружа источноевропски туристички правац, представљен аутопутем Е-75, а трасиране су и друге прометне друмске саобраћајнице, железничке пруге, а пружају се и коридори авионских линија, те се на 70 км од Новог Сада налази и главни аеродром у Србији. Велики значај у Војводини имају и три пловне реке Дунав, Сава и Тиса, а нешто мањи значај Тамиш и Бегеј, као и бројни пловни канали у систему Дунав-Тиса-Дунав, који до сада нису коришћени у туристичке сврхе, али остају као значајан ресурс воденог саобраћаја. Природно-географске карактеристике Војводине су разноврсне и пружају могућности за коришћење ресурса и формирање селективних облика туризма, који су тражени на туристичком тржишту, као што су заштићена природна

добра, пловне путеве, ловне терене, као и аутохтона села која имају остатке традиционалности. Значајна природна занимљивост Војводине је Панонска равница, из које се издижу две планине - Фрушка гора, која је проглашена националним парком и Вршачки брег. Не мање занимљива је и Делиблатска пешчара коју многи зову и „Европска Сахара”. Њен живи песак је умирен пошумљавањем тако да сада постоје услови за формирање рекреативних зона са пријатним амбијентом за одмор.

Један од најважнијих задатака у развоју руралног туризма је едукација сеоских домаћина за бављење овом активношћу. Најпре је потребно, кроз стручну обраду домаћих и страних позитивних искустава у бављењу туризмом на селу, указати сеоским домаћинима на економску оправданост бављења овом делатношћу. Уз то применом агресивног маркетинга и тржишног наступа, пропаганде и информација може да се постави циљ да се јавност наше земље, односно домаћи и страни туристи упознају са изузетним лепотама и могућностима које нуди рурални туризам.

Стратегије развоја руралног туризма и њена реализација нужно мора да се одвија кроз сарадњу не само на нивоу локалних заједница већ и кроз регионалну кооперацију и интеграцију у шире интернационалне програме. Повезивање са националним и међународним асоцијацијама, чија је делатност везана не само за развој руралног туризма већ и за интегрални и одрживи развој у целини, поред тога што омогућава размену информација, искустава и усвајање методологија доприноси ефикаснијем маркетингу. Да би стекао значајну промоцију у региону рурални туризам, треба да примени професионални маркетинг приступ, који би предузеле локалне самоуправе, туристичке организације, невладине организације, приватни сектор итд.

Интересовање за рурални туризам у Војводини – анкетно испитивање

Да би се искористио пун потенцијал руралног туризма и да би се створио одрживи, конкурентни туристички производ руралног туризма неопходно је спровести истраживање тржишта, односно потреба, мотива и преференција потрошача (туриста). На основу ових информација и имајући у виду расположиве ресурсе, рурални туризам се може развијати на одговарајући начин.

Препознавање различитих категорија потенцијалних посетилаца (нпр. породице, старији људи, омладина, активни туристи, туристи са посебним интересовањима итд.) игра кључну улогу у формирању адекватне понуде. Свака од ових категорија посетилаца има различите преференције, интересовања и захтеве, тако да је потребно за сваки од ових сегмената формирати различиту понуду и услуге у оквиру руралног туризма.

Сходно овим констатацијама у даљем тексту се наводи део резултата анкетног испитивања грађана (случајних пролазника у центру Новог Сада). Анкетирано је укупно 80 особа, 44 жена (55%) и 36 мушкараца (45%). Иако се резултати не могу сматрати репрезентативним за целу Покрајину (мали број испитаника и само једна локација) могу се ипак добити квалитативни закључци.

На прво питање у спроведеној анкети - *Да ли бисте отишли на одмор у рурално окружење (село, салаш)?*, које је имало за циљ да укаже да ли би наши суграђани уопште отишли на одмор на село и какво интересовање за овај вид туризма код нас постоји, одговори су били следећи:

- Свакако, редовно – 30 особа (37,5%)
- Можда, повремено – 46 особа (57,5%)
- Никако, не интересује ме – 4 особе (5%)

Податак да би 37,5% испитаника редовно одлазио на одмор у рурално окружење, а чак 57,5% повремено, указује на то да постоји реални потенцијал у тражњи и интересовање за даље развијање овог вида туризма. Из овог се може закључити да су људи свесни значаја и могућности и да су отворени према туристичким садржајима које пружа сеоско окружење.

Табела 1: Табеларни приказ одговора испитаника по питању заинтересованости за одмор на селу
Table 1: Respondents answer on the issue of interest in countryside holiday

	Одговори	У процентима
Свакако, редовно	30	37,5%
Можда, повремено	46	57,5%
Никако, не интересује ме	4	5%
Укупно	80	100%

Фактор мотивације је од изузетне важности при одабиру туристичке дестинације. Свака особа има посебне мотиве, па тако и жеље и захтеве, али то је немогуће евидентирати, стога је одређено шест категорија на основу којих се могло одлучити за једну групу главних мотива. Тако су на питање - *Који би био Ваш главни мотив да се определите за рурални туризам (само један)?*, анкетирани грађани одговорили на следећи начин:

- одмор, тишина, мир – 16 одговора (20%)

- релативно ниске цене – 11 одговора (13,8%)
- физичке активности – 10 одговора (12,5%)
- здрава храна и свеж ваздух – 29 одговора (25%)
- блискост природе, пољопривредних култура и домаћих животиња – 17 одговора (21,3%)
- емотивни разлози, сећања – 6 одговора (7,5%)

Највећи број испитаника се определило за здраву храна и свеж ваздух као главни мотив, што показује да би људи који живе углавном у урбаним срединама радо провели неколико дана у сеоском окружењу, на свежем ваздуху, уз здраву домаћу храну.

Табела 2. Табеларни приказ мотива испитаника у опредељењу за одмором на селу
Table 2 Respondents commitment motive for a holiday in the countryside

	Одговори	У процентима
Одмор, тишина, мир	16	20%
Релативно ниске цене	11	13,8%
Физичке активности	10	12,5%
Здрава храна и свеж ваздух	29	25%
Блискост природе, пољопривредних култура и домаћих животиња	17	21,3%
Емотивни разлози, сећања	6	7,5%
<i>Укупно</i>	<i>80</i>	<i>100%</i>

У спроведеној анкети анализирано је и мишљење испитаника, како процењују природне, културне и друге потенцијале наше регије везане за развој руралног туризма и како гледају на могућности наше средине као руралне туристичке дестинације. Добијени одговори (подаци) указују на то да су анкетирани грађани углавном упознати са овим видом туризма, и то је испољено на следећи начин:

- Не знам, нисам упознат са детаљима – 15 одговора (18,8%)
- Потенцијали су добри – 44 одговора (55%)
- Потенцијали су скромни – 21 одговор (26,3%)

На основу добијених одговора може се закључити да испитаници углавном сматрају да Војводина поседује добре природне, културне и друге ресурсе за развој руралног туризма.

Табела 3: Табеларни приказ мишљења испитаника по питању потенцијала Војводине за развој руралног туризма
 Table 3: Opinion of respondents about the potential of Vojvodina for the development of rural tourism

	Одговори	У процентима
Не знам, нисам упознат са детаљима	15	18,8%
Потенцијали су добри	44	55%
Потенцијали су скромни	21	26,3%
<i>Укупно</i>	<i>80</i>	<i>100%</i>

На питање - *Сматрате ли да постоји шанса да рурални туризам привуче не само домаће него и иностране туристе?*, структура добијених одговора изгледа:

- Да, вероватно – 53 одговора (66,3%)
- Мале су шансе – 22 одговора (27,6%)
- Не – 5 одговора (6,3%)

Резултати указују на чињеницу да су испитаници свесни значаја овог вида туризма у нашем региону и с разлогом сматрају да имамо потенцијала да привучемо интересовање како домаће тако и иностране тражње.

Табела 4: Табеларни приказ мишљења испитаника по питању привлачности руралног туризма Војводине за иностране туристе
 Table 4: Opinion of respondents about the attractiveness of rural tourism for foreign tourists in Vojvodina

	Одговори	У процентима
Да, вероватно	53	66,3%
Мале су шансе	22	27,6%
Не	5	6,3%
<i>Укупно</i>	<i>80</i>	<i>100%</i>

Циљ овог анкетног истраживања је био да се прикаже да ли су и у којој мери испитаници заинтересовани за рурални туризам, као један релативно нови туристички тренд, који је у експанзији у свету, а има предиспозиција за ефикасан развој (па се очекује да ће имати популарност) и код нас. Иако се резултати не могу сматрати потпуно репрезентативним због малог узорка,

могу указати на квалитативане закључке, јер се и на основу малог узорка може закључити да се већи број грађана позитивно односи према руралном туризму и радо би провео одмор у руралном окружењу под условом да су испуњени сви неопходни услови за боравак и смештај. Грађани у руралном туризму виде велики туристички потенцијал Војводине и заинтересовани су за туристичке садржаје у оквиру руралног туризма.

Закључак

У моменту појачане урбанизације и глобализације специфична и аутохтона насеља, која верно осликавају дух и традицију прошлих времена, све више добијају одређени културни значај и атрактивност. Војводина има добре услове за развој руралног туризма захваљујући географском положају, разноликом пејзажу погодном за разне видове рекреације, гастрономији, фолклору, богатој културној баштини. Рурални туризам у Војводини требало би да допринесе очувању сеоске средине и културне баштине, али и да економски мотивише локално становништво да остане на селу. Овакав вид туризма могао би значајно да допринесе заштити природе, али и да омогући средства за опстанак и развој села.

Упркос препознавању важности руралног туризма као могућег средства у развоју руралних простора, али и могућег брэнда на међународном туристичком тржишту, Војводина се налази у почетној фази развоја. Рурални туризам у Војводини логично треба да припада приоритетним тржишним усмерењима. То би требало да буде постављено у само језгро пословања и промотивних и тржишних активности свих туристичких субјеката у Војводини.

Литература

1. Бакић О. (2008): *Маркетинг у туризму*, Факултет за услужни бизнис, Сремска Каменица
2. Disez N. (1999): *Agritourisme: logiques d'acteurs ou logiques de territoires*, Economie rurale, SFER, Paris
3. Храбовски-Томић Е. (2004): *How to achieve sustainable development of rural tourism in Vojvodina?*, 17th Biennial International Congress: Tourism and Hospitality Industry, Оpatija
4. Храбовски-Томић Е. (2008): *Селективни облици туризма*, Факултет за услужни бизнис, Сремска Каменица

5. Ивановић Ј., Пантић М. (2008): *Специфичности села у Србији у контексту туристичког потенцијала*, Институт за архитектуру и урбанизам Србије
6. Јелинчић Д. (2007): *Агротуризам у Европском контексту*, Институт за међународне односе, Загреб
7. Лазић Ј. (2007): *Туризам и рурална подручја*, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад
8. *Маркетинг стратегија туризма Војводине*, Универзитет Едуцонс, Сремска Каменица, 2009.
9. Мухи Б. (2009): *Примена маркетинга у сеоском туризму Војводине*, Универзитет Едуконс, Факултет Пословне економије, Сремска Каменица
10. Мухи Б. (2009): *Маркетиншки аспекти брендинг стратегије сеоског туризма Војводине*, часопис Туристичко пословање, Висока туристичка школа Београд, број 4.
11. Muhi B. (2010): *Falusi turizmus és vidékfejlesztés – A falusi turizmus szerepe az Európai Unió és hazánk vidékfejlesztési politikájában*, Árgus, Újvidék
12. Ромелић Ј. (2007): *Улога локалне заједнице у руралном туризму*, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад
13. *Rural tourism - Special Length Focus*, Mintel - Europe, august 2003.
14. Ружић П. (2005): *Рурални туризам*, Институт за пољопривреду и туризам, Пореч
15. *Стратегија развоја туризма Републике Србије*, први фазни извештај, Хорват Консалтинг Загреб, Економски Факултет, Београд, 2005.
16. *Стратегија развоја туризма Републике Србије*, други фазни извештај - Стратешки маркетинг план - Хорват Консалтинг Загреб, Економски Факултет Београд, 2006.
17. Штетић С. (2007): *Посебни облици туризма*, Форма Б, Београд
18. Вратуша В., Анастасијевић Н. (2002): *Одрживи развој, уређивање простора и сеоски туризам у Србији на почетку 21. века*, Часопис Департмана за географију, туризам и хотелијерство, Нови Сад, Туризам 6/2002.
19. <http://www.eurogites.com> - Европска федерација за сеоски туризам
20. <http://www.world-tourism.org> - World Tourism Organization - Светска туристичка организација

Примљено: 07.06.2010.

Одобрено: 29.09.2010.

UDC: 338.48-44(1-22)497.113)

**RURAL TOURISM AS A FACTOR OF REVITALIZATION OF
VILLAGE IN VOIVODINA - CHALLENGES AND POSSIBLE
DIRECTIONS OF DEVELOPMENT**

Mr Bela Muhi, teaching assistant,
Faculty of Business Economics, Sremska Kamenica, Serbia

Abstract

Rural tourism is an important component of integrated and sustainable development and revitalization of villages, as well as an important factor in encouraging the development of local agricultural and non-farmer activities in rural areas, and also a special incentive to employment.

In many countries of the European Union rural tourism is included in the development strategies of regions and rural areas. Rural tourism helps maintaining the population in place, creates new jobs, and contributes to socio-economic progress of outstanding areas.

In Voivodina nearly half of the population lives in villages and the region has numerous resources for rural tourism development. Rural tourism can also play an important role in increasing the diversity of the tourist offer in Voivodina.

This work highlights the importance of rural tourism in the function of the revitalization of the village, focusing on the challenges of the environment and the possible directions of development in the context of creating a recognizable tourist product and brand of rural tourism in Voivodina, which could target both domestic and international market.

Key words: rural tourism, Voivodina, revitalization, marketing

Author's Address:

Мр Бела Мухи
Универзитет Едуцонс
Факултет пословне економије
Војводе Путника бб
21202 Сремска Каменица
Србија
е-маил: muhi.bela@gmail.com

ТУРИСТИЧКО-ПОЉОПРИВРЕДНИ КЛАСТЕРИ У ФУНКЦИЈИ РАЗВОЈА ТУРИЗМА

Ева Храбовски-Томић¹

Резиме: У овом раду, због интерактивности између туризма и пољопривреде и прехранбене индустрије, указује се на потребу јачања ефикасности ових делатности које уједно чине и елементе туристичког производа, како би он, по свом квалитету и цени, био конкурентан за иностране и домаће туристичке потрошаче. У складу са тим, туризам Србије би могао постати окосница стратегије извозне експанзије због предности које се стичу извозом хране кроз туризам, али би то подразумевало и увођење одговарајућих мера економске политике. На тај начин би се ојачао економски положај туризма и агрокомплекса Србије, а кроз мултипликацијски ефект и осталих привредних грана које чине агрегат туризма. Као једна од могућих мера која би могла у томе да помогне и повећа конкурентност је формирање туристичко-пољопривредних кластера. Да би се оформио такав кластер неопходна би била, међусобно повезана истраживања потреба, жеља и захтева иностраних и домаћих туристичких потрошача, нарочито у погледу хране, као и истраживање маркетинг стратегије и активности везаних за политику производа хране, као елемента туристичких производа.

Кључне речи: туризам, агрокомплекс, храна, кластери,

Увод

Интеграција економија појединих земаља у светску економију и укључивање земаља на туристичко тржиште утицали су на раст међународног туризма, али и на појачану конкуренцију међу дестинацијама. Процес глобализације тиме подстиче кооперацију, иновацију производа,

---

¹ Др Ева Храбовски-Томић, ванред. проф., Универзитет Едуонс, Факултет пословне економије, Ср. Каменица, Војводе Путника бб.

специјализацију, стварање одређених марки производа као и већи квалитет услуга.

Економски развој заснован на кластеру скренуо је на себе значајну пажњу после објављивања Портерове књиге "Конкурентска предност нација" (*The Competitive Advantage of Nations*) 1990 године. Портер кластере дефинише као «...географске концентрације међусобно повезаних компанија и институција на одређеном (привредном) подручју, а везује их оно што им је заједничко и што их допуњује.²

Пошто се концепт кластера може наћи у разним контекстима, где има различита значења, лако долази до забуне. *Anders Malmberg*,³ шведски научник, покушао је да среди збрку око овог концепта. Он прави разлику између три главна међусобно повезана подручја. Прво подручје је *функционална* димензија кластера, и оно је усмерено на сродне фирме и индустрије које су често спојене мрежом или производним системом. Друга димензија се тиче развоја кластера као *просторне* појаве. Она је усмерена на слична и сродна предузећа која образују концентрације (агломерате) на ограниченом географском подручју. Трећа димензија се бави развојем кластера као *стратегијом развоја*, и има облик програма политике који унапређује кластере.

Кратко речено, кластере (тзв. „гроздове“) формирају различити стејкхолдери који се на тај начин повезију због најопштијих циљева удруживања у кластер. Ти циљеви би се могли сублимирати у следећем:

- Развој мреже, успостављање комуникација, развој базе података.
- Развој пословне сарадње међу чланицама.
- Лобирање и утицај на креирање политике релевантне за Кластер.
- Развој и примена нових технологија.
- Увлачење у Кластер нових играча.
- Развој Кластера и у квантитативном (број играча у мрежи) и квалитативном (вредност и компетентност играча) смислу.
- Формално и посебно неформално образовање (обука и развој кадрова).

Обзиром на мултипликацијске ефекте - инвестицијску активност, ниво директне и индиректне запослености, а поготово ефекте остварене кроз тзв.

---

² Porter, M.E. (1998): "Clusters and the New Economics of Competition", Harvard Business Review, Vol. 76, Issue 6, Nov/Dec, p. 77

³ Malmberg, A. (2003): "Lokal miljö, kluster och industriell konkurrenskraft", Lecture Notes, Course in Economic Geography.

"невидљиви" извоз, битно је да се туризам Србије што боље позиционира на међународном тржити.

1. Кластери у туризму

Туризам не само да је, у оквиру своје дестинације, конгломерат активности и установа које, према *Smith*-у⁴, стварају производ дестинације, већ се све више и више ове различите компоненте сједињују у асоцијације на дестинацији и партнерском маркетингу. Портер⁵, као пример описује туристички кластер користећи при том свој опис "калифорнијског винског кластера", који укључује компоненте туризма и производњу хране. Он илуструје свој став са неколико туристичких кластера као што су Лас Вегас и Лос Анђелес у Америци, и на неколико дестинација у Португалу и на Азорима.

Према класичној економској теорији о конкурентним предностима, конкурентност неке државе или региона се практично објашњава богатством у основним факторима производње као што су земља, радна снага, капитал, природни и културни ресурси. То су услови на основу којих се фирме такмиче. Без услова везаних за ове факторе, а поготово без атракција, нема туристичке активности.⁶ Међутим, *Crist Inman et al.*⁷ питају, ако се конкурентност објашњава само богатством у основним факторима, откуд то да је Холандија водећа земља у производњи цвећа? Објашњење лежи у чињеници да за достизање конкурентне предности основни фактори често нису најважнији, већ су то специјализовани фактори. *Crist Inman et al.* кажу да "се ови специјализовани чиниоци не наслеђују, већ их ствара свака држава; они проистичу из посебних вештина које се црепе из образовног система, ексклузивног завештања у технолошком знању (*know-how*), специјализоване инфраструктуре итд.; и они су одговор на посебне потребе привредне делатности... Специјализовани фактори јачају конкурентну предност неке државе, јер су јединствени и тешко их је копирати или им приступити од стране конкурената из других региона."⁸

⁴ Smith, S.L.J.(1994): "The tourism product", *Annals of Tourism Research*, Vol.21, No,3, pp.582-595.

⁵ Porter, M.E. (1998) :isto

⁶ Храбовски Томић, Е. (2005): *Clusters as a possible health tourism destination development strategy*, други међународни конгрес ХОТЕЛПЛАН 2005, Београд, 2005. зборник радова "Хотеллинк", Виша хотелијерска школа, Београд часопис за теорију и праксу хотелијерства.

⁷ Inman, C. et al. "Tourism in Costa Rica, The Challenge of Competitiveness," Working Paper, March 2002, p.32

⁸ исто

Једна од особина Протерових туристичких кластера је и да они често укључују едукационе институције као чланове кластера који дају допринос у виду курсева из области туризма и гостопримства, што онда доприноси временском и функционалном флексибилитету, у погледу интегрисане радне снаге која је сачињена од образованих и тренираних студената способних да раде за време школских празника који се генерално поклапају са туристичким сезонама. Осим тога, већина кластера у туризму има снажне везе са другим сродним привредним гранама и пратећим кластерима, као што су, дизајн, храна и пиће, итд.

Кластери у туризму се, најчешће, формирају према *географском обухвату* или према *опредељујућој (тј. доминантној) активности*. Кластер по *географском критеријуму* је логичан онда када дестинација располаже уникатним и високовредним атрактивним фактором (посебно ако је у питању природна и културно-историјска атрактивност, а онда се ту додаје и антропогена атрактивност). По овом основу примери код нас су нпр: Кластер *Истар21-* удружење субјеката туристичке привреде и институција/организација заинтересованих за развој туризма на подручју Подунавља, као и туристички кластер „*Срем*“ основан са намером да се кроз подршку развоју етно, еко, сеоског, ловног, манифестационог и свих других облика рецептивног туризма у Срему подстакне формирање и развој туристичког производа Срема и обезбеде услови за прихват домаћих и страних туриста.

Код туристичких кластера који су формиран на бази *активности* акценат је на сегменту тражње и преовлађујућим потребама и мотивима као и на адекватном садржају расположивог туристичког производа да се те потребе задовоље.⁹ У овом контексту, домаћи пример из праксе је *Кластер здравственог туризма Војводине*, који представља удружење субјеката туристичке привреде и институција/организација заинтересованих за развој здравственог туризма на подручју Војводине. *Асоцијација за развој пословног, МIСЕ и манифестационог туризма* који представља удружење субјеката туристичке привреде, малих и средњих предузећа и институција и организација заинтересованих за развој пословног и манифестационог туризма на подручју Војводине. Затим *Асоцијација за развој сеоског туризма* чије би активности у сарадњи са разним структурама у облику партнерства требало да донесу конкретан резултат. *Удружење салашара* постоји на нивоу Туристичке организације Војводине. Имајући у виду бројне слабости у развоју руралног туризма у Србији, а по узору на асоцијације у земљама са развијеним свим облицима руралног туризма, основана је *Асоцијација*

⁹ Бакић, О.; Храбовски Томић, Е. (2010): Промене у поимању здравственог туризма у Србији, Пословна економија, часопис за пословну економију, предузетништво и финансије, Факултет за услужни бизнис, Сремска Каменица, год.IV-бр.1, стр. 12

Експерата у Еко-Руралном Туризму (AEERT) чији је циљ је промоција руралног туризма у оквиру интегралног и одрживог руралног развоја.

2. Кластери у агрокомплексу Србије

У време, када је код нас деловао привредни систем заснован на социјалистичким односима и друштвеној својини, у аграрној политици примат је био дат на развоју пољопривредних предузећа (комбината), као носилаца укупног развоја, па и развоја пољопривреде и индустрије која се заснива на њој, а у знатној мери је био запостављен приватни сектор, односно породична газдинства. Данас, када смо земља у транзицији и окрећемо се тржишној економији, смањује се улога и подршка државе пољопривредним предузећима, долази до промене власништва у њима, губитак ранијих тржишта и друге неповољне чињенице, многим дотадашњим носиоцима пољопривредне делатности донели су знатне тешкоће. Аграрна политика коју сада води држава окреће се развоју пољопривреде на породичним газдинствима, која постепено треба да постану носиоци пољопривредне производње у Србији тј. да постану робни произвођачи, који гарантују квантитет, континуитет испорука, захтевани квалитет и да буду конкурентни.

Један од начина да се подстакне развој и квалитет локалне средине и национала конкурентност у Србији – је оснивање **кластера**, као одговарајућих асоцијација пољопривредних произвођача, ради смањивања појединачних трошкова и постизања веће ефикасности при освајању тржишта, наводи се и у *Стратегији развоја Пољопривреде града Београда до 2015*¹⁰. Први кластер у области агропривреде у Србији декларативно је био основан 2002. године, а у питању је био *пилот програм - кластер воћа*. Овај кластер укључивао је произвођаче воћа, хладњаче, прерађиваче воћа, произвођаче сокова, разне асоцијације, истраживачке институте, универзитете, извознике, агенције за стандардизацију и сертификацију.¹¹

Тако нпр. Кластер *асоцијација «Фруит Ланд», Суботица* основан је 2008. године коју чини десет задруга, као и бројне институције које имају саветодавну, едукативну и подржавајућу улогу. Регионални центар за развој МСП и предузетништва Београд је су оснивач три кластера: Агротрговачког кластера Раковица, Екокластера у Лазаревцу и Агротрговачког кластера у Обреновцу. *«Раковица агро кластер»* чини осам правних лица, без учешћа индивидуалних пољопривредних произвођача са територије општине Раковица. Међутим,

¹⁰ Институт за економику пољопривреде Београд (2009): Стратегије развоја пољопривреде града Београда до 2015..

¹¹ Дучић, Ј.; Матић, Ј (2003): Improving Competitiveness Through Cluster Work - Serbian experience, зборник Конкурентност и транзиција, Савез економиста СиЦГ, стр. 46.

иако је првобитно планирано да чланови кластера буду и регистровани индивидуални пољопривредни произвођачи, годину дана након оснивања, Кластер још увек не функционише, а посебан проблем је и око 200 ха земљишта које је у поседу општине Раковица, а чије је власништво још увек недефинисано (предмет је судског спора).¹² *Агрокластер „Обреновац”*, чини 13 међусобно повезаних регистрованих пољопривредних газдинстава, привредних друштава, предузетника, задруга и удружења, као и локална самоуправа и Регионални центар за развој МСП „Београд”, који ће убудуће заједно деловати у области агробизниса, производње хране и пратећих делатности.

Са аспекта туризма посебно је интересантна органска пољопривредна производња хране за коју Србија има све услове па у том контексту је битно споменути Центар за органску производњу формиран у Селенчи те да је предложено да се цео њен простор прогласи за подручје без генетски модификованих производа, односно за регион где је развијена органска пољопривреда и где се производи здравствено безбедна храна, док је у Привредној комори Србије формирана и Групација за органску производњу.

Међутим и поред набројаних кластера, како у туризму, тако и у пољопривреди, чињеница је да је оснивање кластера и њихов развој у Србији још у повоју. Но, не треба заборавити да у “економски развијеним земљама стварање кластера настаје као спонтан и економском логиком вођен процес, као и да је за потпуни развој кластера потребно много времена, док је генерално, у земљама у развоју и транзиционим економијама економска политика централизована на националном нивоу и обично је мало политичке подршке у односу на потребан ниво за развој кластера...и да је овом виду удруживања дато мало законске, инфраструктурне и финансијске подршке.”¹³

Такође, потребно је скренути пажњу да Портерове теорије нису само хваљене, већ су и критиковане. Постоје три основна подручја критике.¹⁴ Прво, под знак питања су стављене Портерове теорије о конкурентности, одреднице модела дијаманта конкурентности и важност локалног окружења. Као пример, *Stopford* и *Strange* указују да он није уважио улогу владе коју чини група партија са различитим интересима. Даље, *Martin* и *Sunley* закључују да

¹² Институт за економику пољопривреде Београд (2009): Стратегије развоја пољопривреде града Београда до 2015. стр. 107.

¹³ Ketels, Christian H.M., Göran Lindqvist, and Örjan Sölvell (2006): "Cluster Initiatives in Developing and Transition Economies." Report, Ivory Tower AB, Stockholm, page 5;

¹⁴ Приказ критика Портера и његовог концепта кластера видети, нпр код: Martin, R. and Sunley, P. "Deconstructing clusters: chaotic concept or policy panacea?" London 21. новембар 2001; Storper, M.: Regional World, territorial development in a global economy (New York and London: The Guilford Press, 1997); Davis, H. and Ellis, P. "Porter's Competitive Advantage of Nations: time for the final judgement?", Journal of Management Studies, 37, 2000, p. 1189-1213.

је "Портеров приступ конкуренцији и конкурентној стратегији далеко од опште привхаћеног у економији пословања, индустријској организацији и студијама о менаџменту", и наводе да је неколико аутора критиковало Портерову конкурентну стратегију као вештачку, којој недостаје специфичност, коју је тешко измерити и која нема универзалну примену као што се мисли. Друго, тврди се да је концепт кластера прилично дифузан и непотпуно дефинисан. Пошто су његове дефиниције нејасне, креатори политике и аналитичари су тумачили њихово значење онако како њима одговара. Треће, постоји и општа критика методологије, која указује на сложену природу кластера и тешкоћу да се он разграничи географски, али и према секторима. *Martin* и *Sunley* тврде да "у пракси, вероватно има мало предузећа која немају одређене вертикалне и хоризонталне везе (како кооперативне тако и конкурентске) са другим лабаво дефинисаним 'географски најближим' предузећима" и питају да ли то значи да дословно свако предузеће може да се сматра као део 'потенцијалног' кластера. Истину говорећи, тешко је поставити универзалну теорију формирања кластера која би одговарала свим приступима и ситуацијама, а често постоји и јаз између теорије и праксе. Питање је и начин на који се концепт кластера користи као кључна алатка политике ради достизања убрзаног економског раста и колико су јаки докази да кластери заиста повећавају конкурентност, продуктивност, профит и иновације. Међутим, Портеров рад на кластерима и конкурентности је далеко најутицајнији и његов концепт, мада не и савршен, у развијеним земљама је већ одавно постао пракса.

3. Формирање пољопривредно-туристичког кластера

Формирањем кластера од стране понуђача производа хране, поготово ако је заснована на еколошкој производњи пољопривредних и прехранбених производа, створила би се објективна основа за дугорочно чврсто повезивање произвођача хране и њихових великих потрошача у туризму. Јер, битно је нагласити да „Кластер негује специфичности предузећа и омогућава да предузеће изабере ниво и врсту сарадње у кластеру, као и да дефинише којим делом производног програма улази у кластер, а са којим функционише као “слободни стрелац”. На основу њихове локације и заједничких потреба, они могу увидети који је њихов бенефит као члана кластер асоцијација.“¹⁵

Да би се оформио такав један заједничког кластер потребно је установити просторне концентрације привредних субјеката из области производње хране и њихових веза са осталим, комплементарним привредним

¹⁵ *Стратегија успостављања и развоја кластера у АП Војводини*, Покрајински секретаријат за привреду, Центар за конкурентност и развој кластера, стр 11.<http://www.region.vojvodina.gov.rs/>

субјектима који могу бити у функцији туризма. Исто тако, неопходна би била, у најгрубљим цртама, следећа, међусобно повезана, истраживања:

- Истраживање садашњих и будућих потреба, жеља и захтева иностраних и домаћих туристичких потрошача, нарочито у погледу хране као елемента туристичких производа и на основу тога установити квантитативни и квалитативни обима производа хране као и осталих појединачних структурално одређених улагања у туризам.
- Истраживање техничко-технолошких могућности економичне производње здраве и квалитетне хране у пољопривредним, али и у конкретним туристичким подручјима као својеврсном комплементу, уз истодобно истраживање иностране конкуренције.
- Истраживање савремених техничко-технолошких процеса припремања квалитетне хране у објектима туристичке понуде и могућности њихове брзе и ефикаснее примене.
- Истраживање маркетиншке стратегије и маркетиншких активности везаних за политику производа хране као елемента туристичких производа (марка, имиџ, амбалажа, обележавање и опремање производа; промоција производа итд.)

Осим тога, за успешан процес развоја кластера, потребно би било договорити се и усагласити око неких основних питања што би био почетни преговарчки оквир у чијој изради би требали да учествују сви интересни субјекти из туризма у појединој дестинацији и пољопривредни произвођачи, јер сви учесници у формирању кластера имају неки став и визију, али најчешће не постоји заједнички став и заједничка визија. Након усаглашавања интереса свих учесника, потребно је дефинисати развојни модел којим се утврђују циљеви, стратегије, ограничења и брзина развоја, а у складу са потенцијалним могућностима сваког кластера. Коначни резултат би био дефинисање стратегије и позиционирања на тржишту за сваки пољопривредно-туристички кластер. Потребно је да пољопривредно-туристички кластери у Србији што мање конкуришу један другом, односно да сваки од њих покуша на туристичком тржишту да дефинише свој тржишни сегмент, односно тип госта којем се обраћа.

Закључак

Осим што пољопривредни и прехрамбени производи имају штратешко значење у привреди сваке земље, њихова улога је битна и у успостављању квантитативно и квалитативно задовољавајуће туристичке понуде. Због тога, приоритетни стратешки правци привредног развоја Србије требало би да

буду туризам и пољопривреда, јер осим потенцијалних постоје и све друге претпоставке да ове две привредне гране могу допринети привредној ревитализацији, с обзиром да су међусобно уско повезане, а кроз њихов се интегритет и пласман њихових оутпута - туристичких производа, могу остварити већи учинци него што је случај у класичном извозу пољопривредних и прехранбених производа. Међутим, како би се у томе успело, потребно је да туристички производ Србије буде препознатљив, конкурентан и јасно позициониран на све захтевнијем међународном туристичком тржишту. Такође, треба истаћи како производња и прерада хране у Србији може да оствари (одрживу) конкурентску предност захваљујући чињеници што има готово све предуслове да њен оутпут буде толико тражена здрава храна. Слично томе, туризам Србије може да оствари (одрживу) конкурентску предност захваљујући чињеници што има готово све предуслове за еколошки здрав туризам. Као једна од могућих и потребних мера јесте имплементација концепције туристичко-пољопривредних кластера којом би могла да се повећа конкурентност Србије као туристичке дестинације, али и пољопривредних производа на иностраном тржишту.

Литература

1. Бакић, О.; Храбовски Томић, Е. (2010): *Промене у поимању здравственог туризма у Србији*, Пословна економија, часопис за пословну економију, предузетништво и финансије, Факултет за услужни бизнис, Сремска Каменица, год.ИВ-бр.1,2010.
2. Davis, H. and Ellis, P. (2000): "*Porter's Competitive Advantage of Nations: time for the final judgement?*", *Journal of Management Studies*, 37, pp. 1189-1213.
3. Дучић, Ј.; Матић, Ј (2003): *Improving Competitiveness Through Cluster Work - Serbian experience*, зборник Конкурентност и транзиција, Савез економиста СиЦГ.
4. Inman, C. et al. (2002): "*Tourism in Costa Rica, The Challenge of Competitiveness*," Working Paper, March.
5. Институт за економику пољопривреде Београд (2009): *Стратегије развоја пољопривреде града Београда до 2015.*
6. Институт за економику пољопривреде Београд (2009): *Стратегије развоја пољопривреде града Београда до 2015.*
7. Ketels, Christian H.M., Göran Lindqvist, and Örjan Sölvell (2006): "*Cluster Initiatives in Developing and Transition Economies*." Report, Ivory Tower AB, Stockholm.

8. Malmberg, A. (2003): "*Lokal miljo, kluster och industriell konkurrenskraft*", Lecture Notes, Course in Economic Geography.
9. Porter, M.E. (1998): "*Clusters and the New Economics of Competition*", Harvard Business Review, Vol. 76, Issue 6, Nov/Dec.
10. Smith, S.L.J.(1994): "*The tourism product*", Annals of Tourism Research, Vol.21, No,3, pp.582-595.
11. Храбовски Томић, Е. (2005): *Clusters as a possible health tourism destination development strategy*, други међународни конгрес ХОТЕЛПЛАН 2005, Београд, 2005. зборник радова "Хотеллинк", Виша хотелијерска школа, Београд часопис за теорију и праксу хотелијерства, вол. 6.
12. *Стратегија успостављања и развоја кластера у АП Војводини*, Покрајински секретаријат за привреду, Центар за конкурентност и развој кластера, <http://www.region.vojvodina.gov.rs/22.06.2010>.

Примљено: 03.07.2010.

Одобрено: 29.09.2010.

UDC: 338.48-53:63

AGRI BUSINESS AND FOOD PROCESSING INDUSTRY IN THE FUNCTION OF TOURISM INDUSTRY'S DEVELOPMENT

Eva Hrabovski Tomić, Ph.D.

Educons University, Faculty of business economy, Sr. Kamenica, Serbia

Abstract

Due to the interactivity between tourism, on one side, and agricultural complexes on the other, this paper will point out the need to strengthen the efficiency of these endeavours that also make the elements of tourism product, in order for it to be competitive to foreign and national consumers in both quality and price aspect. Hence, tourism of Serbia could become a framework for export strategy expansion due to the advantages that food export brings to tourism. However, this would also mean that the certain measures of economic politics must be applied. That way, economic positioning of both tourism and agricultural complex of Serbia would be strengthened, and thru a multiplication effect of other economic branches comprising a tourism industry aggregate. As one of the possible measures that could help with this, and raise the competitiveness is forming of the agricultural-tourism clusters. To form this kind of cluster, mutually interconnected researches must be done, that would show the wishes and demands of international and national tourism consumers, especially food-wise, as well as the research of marketing strategy and activities regarding the food production as element of tourism product.

Keywords: tourism, agricultural complex, food, clusters

Author's Address:

Dr Eva Hrabovski Tomić
Fakultet poslovne ekonomije
Vojvode Putnika bb
21208 Sremska Kamenica/Novi Sad
E-mail: 021.eva@gmail.com

УДРУЖЕЊА И ПОВРАТАК НА ИМАЊА¹

Х. Пејчић²

Резиме. У раду се истражује ангажовање једне србијанске невладине организације на решавању егзистенцијалних питања "интерно расељених лица и избеглица" које су привремено настањене на делу територије Србије. Узгред је донекле осветљено и садејство других субјеката у случају активности те организације. У оквиру ограничавајућих услова за истраживање, поред монографија, коришћени су и електронски извори података. На основу индуктивног метода је сазнаван један вид утицаја удружења на повратак изгнаника на своја имања и у њихове крајеве уопште. Учињени је предлог за могуће ангажовање.

Кључне речи: удружења, Србија, имања.

Увод

Ратна дејства на подручју Југославије у последњој деценији су донела до спонтане сеобе становништва, нарочито ка делу територије Србије где је било веће сигурности за људске животе. Након тога су се државни органи Србије ангажовали на привремено и трајно решавање положаја исељеног односно расељеног становништва. Али ангажовале су се и "невладине организације". Трајно решавање статуса пресељених лица због невоља услед насиља у ратним и поратним приликама је важно питање политике дугорочног размештаја становништва, укључујући и пољопривредног. Шта то желе да учине поједине невладине организације односно они под чијим су оне патронатом? Зар то није актуелна тема за истраживачке напоре? Ако је рад удружења јаван зар анализа њиховог рада треба да буде "табу-тема"? Ако се постоји истраживачка слобода када су у питању оваква тема, настојаћу у овом чланку да бар донекле осветлим рад једне такве домаће организације.

¹ Рад је у оквиру Пројекта 149 058 Министарства за науку Републике Србије

² Др Христивоје Пејчић, ред. проф., Пољопривредни факултет, Косовска Митровица

Удружење са великим циљем и помагачи

Један од субјеката који раде на решавању питања статуса прогнаних Србијанаца из југозападне Србије (Косова и Метохије) јесте Хуманитарна организација "Дивац" (ХОД). Њу је 2007. године основала Снежана Дивац и она је њен председник. Према саопштењу те организације такође је њен оснивач Владе Дивац. Значи, по свему судећи, значајну улогу у њој има њен супруг, србијански кошаркаш Владе Дивац. Касније је познат и "Фонд Ана и Владе Дивац – ХОД". Директор тог фонда је Ана Коешалл. Питање личности директора је значајно са становишта српског утицаја на политику Фонда. Тај утицај је легитиман будући да су Срби претежне жртве и изгнаници [Видојевић, 3, 2005, с. 202–203]. Под чијим кључним утицајем је био рад Фонда моћи ћемо бар донекле да просуђујемо касније када будемо видели ко је се све уплитао и помагао односно усмеравао рад ове организације. У даљем тексту за ову организациону творевину користићу, у складу са законом, прикладнији назив – Удружење "Дивац".

Циљ Удружења "Дивац" је "да се обезбеде финансијски, материјални и други ресурси за задовољење физичких, психичких, социјалних и других потреба избеглих, интерно расељених и небринутих лица". Пажња Удружења "Дивац" у Србији је усмерена на лица која су прогоњена из југозападне Србије и српских земаља у којима је вођен рат деведесетих година 20. века Српски народ је изгоњен различитим истребљивачким методама, од психолошког притиска до насртајама на живот, а што је у југозападној Србији добро описано у књизи Зорана Анђелковића, Дани терора [Анђелковић, 3, 2000, с. 19–263] и у другим публикацијама. Зато за њих користим реч "изгнаници" уместо речи "избеглице" и "азиланти" којима се неправедно запостављају узроци њихових невоља. У ствари, стриктно гледано, у Србији избеглице и не постоје јер је у питању унутрашња сеоба држављана у оквиру државе чије држављанство они поседују или су га поседовали у тренутку пресељавања под притиском насиља.

Након оснивања поменутог дружења Владе Дивац је још 2007. године изразио жељу да допринесе како би се збрињавањем изгнанника затворили сви смештајни објекти за изгнанике ("избеглички кампови", "колективни центри"). У овом случају реч је о помагању да се изгнаници не врате на своја имања или другде где постоје услови у југозападној Србији односно у српским земљама из којих су они изгнани него да се населе у Србију али не и у њену југозападну покрајину.

Да би се оствариле намере Удружења "Дивац" у оваквом помагању изгнаницима, осмишљен је пројекат "Можеш и ти". Према овом пројекту изгнаничка породица би добила бесповратну помоћ од 7.000 евра за куповину сеоске куће и 1.000 евра за њену поправку и доградњу. Породице укључене у

тај програм могле су да додају 3.500 евра на поменути износ. Власници домаћинства постају изгнаници, али без права да продају тако стечене куће у наредних пет година а било је и најаве да опште "неће моћи да их продају и отуђују".

Удружење "Дивац" се ангажовало и на остваривању пројекта "Подршка изласка избеглих и интерно расељених лица смештеним у колективним центрима путем обезбеђивања помоћи за достојанствена стамбена решења" у сарадњи са Министарством рада и социјалне политике владе Србије и Службом Организације уједињених народа за избеглице ("Високим комесаријатом УН за избеглице – УНHCR-ом"), који је финансиран од стране тог министарства. Овај пројекат је обухватио куповину и адаптацију преко 50 сеоских домаћинства за изгнана лица која бораве у "колективним центрима".

Посебан пројекат је оствариван у сарадањи са општином Инђија, која је Удружењу "Дивац" обезбедила "донацију од 100.000 евра за куповину и адаптацију сеоских кућа за избеглице и расељене особе на територији те општине". Овде је занимљиво како је општина Инђија обезбедила страну валуту будући да су њени буџетски приходи динарски, па би неко могао да се пита чија су то средства, а тиме и чији се утицај остварује у овом случају.

Половином јануара 2009. започет је рад на пројекту "RAISE" који има за циљ пуну друштвену и економску интеграцију лица чије је стамбено питање решено кроз акцију "Можеш и ти", чиме би била заокружена идеја читавог пројекта збрињавања изгнанника.

Изгнаницима је обећано да ће моћи сами да бирају куће и да ће им у одабраним сеоским домаћинствима бити омогућено бављење пољопривредом, уз нормалне услове за живот. Најављивано је да би Удружење "Дивац" обезбедило милион и по евра за куповину напуштених сеоских имања за "сиромашне и интерно расељене са Косова". Априла 2010. године је од стране Удружења најављено "лобирање" према влади Србије а упућен је и позив исељеницима да помогну намеру збрињавања изгнанника.

У тражењу и налажењу наследника власника напуштених сеоских кућа и имања су осим Удружења "Дивац" учествовале и неке општинске власти. У томе се ангажовала на пример општина Краљево. Из ове општине се јавило преко 300 понуђача за продају сеоских кућа и имања, а с друге стране за добијање имања пријавило се више од 200 изгнаничких породица.

У објектима за смештај изгнанника Удружење "Дивац" је обавештавало изгнанике о условима за добијање новца за куповину имања. Када заинтересовани конкуришу и новац им се одобри, онда су могли да трагају и врше избор куће са имањем. Затим су стручњаци Удружења "Дивац" помагали да се намера куповине непокретности оствари у целини.

Неоспорно је да је сама породица Дивац уложила сопствена средства. Својим учешћем у материјалном помоћи и на други начин намеру Удружења "Дивац" у виду пројекта "Можеш и Ти" помагале су бројне установе, привредне и друге организације, као и бројни појединци, и то:

- Влада Републике Србије којој се руководилац Службе "Организације уједињених народа" за избеглице, Lennart Kotsalainen, захвалио на помоћи;
- министарства Владе Србије и то: Министарство рада и социјалне политике, Министарство омладине и спорта и Министарство финансија;
- Управа за изгнанике Републике Србије ("Комесаријат за избеглице");
- Фонд за избеглице северне Србије (Војводине);
- "народне канцеларије" Председника Републике Србије које су "прикупљале податке о напуштеним сеоским имањима и претендентима за њихов откуп";
- стране установе и "невладине организације": Служба Уједињених народа за избеглице, немачке, шведске, данске и друге невладине организације, као што су, Фондација Unidea, Друштво Медитерана, италијанска INTERSOS и друге;
- организације из области "индустрије свести": Телевизија Србије, Direct Media Драгана Ђиласа, часопис "Наша радња" и друге;
- општине: Кикинда (ослобађањем од пореза), Инђија, Краљево, град Нови Сад, односно њихови председници;
- предузећа и банке: Телеком Србија, Теленор Србија, АИК Банка а.д. Ниш, Апатинска пивара, Галеника, Ласта, Озринг – Звечан, Универзал Холдинг, Фриком а.д, Винарија Чока, Гранд Пром, Машинац, Вода Врњци. Гранд кафа, Делта Холдинг, Беохемија, Делта Спорт, Трудбеник а.д, ЈАТ Airways, Invej Delta Holding, Jaffa, Strategic Point, Božen Cosmetics, Cesmecon, Coloseum –Краљево, Associaton Mediterranee, East Point Holdings, Eurobank EFG Штедионица, Fashion Company, Gemax, Marbo Product, Messer, Misid, МК Group, МРС Holding, Nelt, New Moment, Serbiancafe, Sportsadd, Sterling, Toyota Србија, Unicredit Bank Србија, Marfin банка, Univerzal Holding, Verano Motors, VIP Mobile, Fashion Company и друге;

- приватне високошколске установе: Мегатренд универзитет;
- спортисти: Владимир Радмановић, Жарко Паспаљ, Крис Вебер, Скот Полард, Предраг Даниловић, Саша Ђорђевић, Сава Милошевић, Дејан Бодирога, Зоран Савић, Пеђа Стојаковић, Чак Питерсон и други;
- корисници услуга телефонских предузећа Телеком и Теленор односно купци поштанских марака³;
- утицајне јавне личности, политичари и државни званичници су дали пре свега моралну подршку и то: Престолонаследник Карађорђевића и принцеза Катарина, Војислав Коштуница, Борис Тадић, Драган Ђилас, Расим Љајић, калифорнијски посланик Стајнберг и други.

У пројекат "Мојеш и ти" укључило се око 50.000 људи – процењено је у Удружењу "Дивац" 21. јануара 2010. Пропагандну подршку Удружењу пружила је Телевизија Србије на првом каналу, у бољем временском распореду, док с друге стране није било такве подршке ученим људима који би износили идеје за остваривање праведног и одрживог повратка изгнаника из југозападне Србије.

Средства и резултати

На основу електронских извора података добија се такође изванстан увид у обезбеђена средства за намеравани подухват Удружења "Дивац". До апсолутно прецизних и сумарних података нисам могао да дођем али и цифре које следе помажу стварању бар извесне представе о појави о којој је реч.

До 03. 10. 2007. преко мрежа Телеком и Теленор је послато око 100.000 СМС порука. Укупан приход од СМС порука износио је око 10 милиона динара.⁴ Држављани Србије, њих око 100.000, помогли су пројекат "Мојеш и Ти" слањем СМС порука на 0626312 и 0636312 и 0646412 и 0656412.

Продајом поштанских маркица у оквиру акције "Мојеш и Ти" крајем 2007. године прикупљено је 8.650.300 динара.

³ Одштампана је доплатна поштанска марка са слоганом на хрватској латиници – "Мојеш и ти" у тиражу 1 000.000 од 24. до 29. децембра 2007.

⁴ <http://divac.org.rs/ser/vesti/sakupljeno-100-miliona-dinara-od-sms-poruka> Сакупљено 10 милиона динара од SMS порука

Удружење "Дивац" је, у сарадњи са Управом за изгнанике Републике Србије и Службом "Организације уједињених народа" за избеглице у оквиру подухвата „Можеш и Ти“ до 19. 08. 2008. је обезбедило 1.047.127,00 евра.

Учешће средстава Министарства рада и социјалне политике у 2008. години је износило 40 милиона динара. У појединим електронским изворима овај износ се приказује као заједничка средства овог министарства и Министарства финансија.

За остваривање пројекта "RAISE" фондација Uni credit групе Unidea одобрила је Удружењу "Дивац", средства у износу од 390.000 евра.

Владимир Радмановић, који је уплатио 100.000 долара на рачун Удружења "Дивац", највећи је појединачни помагач у остваривању подухвата "Можеш и ти".

Изгнане породице су показале интересовање претежно за приградска села, што је изненадило појединце из Удружења "Дивац" које је у 2009. години стамбено обезбедило 102 породице. Куће са имањима изгнаничке породице из југозападне Србије су добиле на подручју општина Краљево, Алексинац, Прокупље, Инђија, Смедерево, Кладово и у другим општинама. У случају општине Алексинац куће су добиле и неке циганске породице из југозападне Србије које су претходно биле смештене у Бору. Куће су највише куповане у северној Србији и "на југу Србије" како појединци називају југоисточну Србију.

Неке породице којима су обезбеђене куће добиле су око 2.000 евра помоћи да започну самостално приређивање ("бизнис"). Истраживањем нисам могао да нађем податке који би потврдили да је Удружење "Дивац" обезбедило куће и имања у југозападној Србији за изгнанике из тог дела Србије. Упутио сам писмо тој организацији за податке о размештају удомљених изгнаничких породица али нисам добио одговор. Ово Удружење је збринуло и део изгнаника из других српских земаља. Али непобитна је чињеница да је оно заједно са помагачима и туторима допринело да се део изгнаника не врати у југозападну Србију и српске земље и да се тиме смањи број Срба и других Србијанаца који су тамо живели пре изгона 1999. и 2004. године.

Осврт

Удружење "Дивац" је предузело подухват солидарности са изгнаним становништвом из југозападне Србије и српских земаља. Оно је истовремено само себи дали право утврђивања и спровођења јавне политике размештаја становништва у Србији, што је иначе надлежност њених државних органа.

Тиме се практично даје допринос смањивању српског становништва на територијама одакле је оно изгнано. Такво поступање што се тиче Срба и других Србијанаца из југозападне Србије је у супротности са Резолуцијом број 1.244 (1999) Савета безбедности на основу које главна одговорност страног "цивилног присуства" укључује "осигурање безбедног и неометаног повратка избеглица и расељених лица у њихове домове на Косову" [Јовановић, Ж, 2006, с. 281].

Државни органи и званичници Србије на различитим нивоима су дали подршку Удружењу "Дивац" у удомљењу изгнанника невраћањем у своје крајеве, што, поред осталог, значи допринос смањивању српског народа на Косову и Метохији, као и у западним српским земљама. Подршка невраћању изгнаних је уследила након престанка насиља и поред постојања слободе у појединим крајевима југозападне Србије. Чак шта више ово удружење је најавило упорност у помагању настањивања изгнанника ван својих домова и крајева.

Домаћа подршка је такође уследила и од стране привредних и непривредних организација, као и физичких лица. Истовремено подршку Удружењу "Дивац" су пружиле стране фондације и "стране невладине организације", политичари и друга физичка лица са простора западњачке али не из држава словенскоправославне цивилизације. Огроман број домаћих и страних организација, јавних личности и других појединаца је помогао стварању услова да се изгнаном српском народу помогне на начин како се он не би вратио у своје крајеве.

Служба "Организације уједињених народа" за избеглице је утицала на размештај становништва у Србији у којој, као делу Југославије, није било избеглица из других држава.

Јавни подаци о раду на планираним и извршеним пословима се односе на материјална средства и број објеката а не и на просторни размештај удомљавања изгнанника. Овим истраживањем није могло да се дође до података да је Удружење удомило изгнаннике на подручју југозападне Србије одакле су они изгнани.

Овде није посебно истраживано да ли је Удружење "Дивац" самостално у свом раду. Међутим, могло би да се претпостави да је под западњачким утицајем и контролом у мери којом располаже новцем са Запада. "Сви смо ми заправо на истом послу, на истом задатку: да вама помогнемо" – рекла је изгнаницима Снежана Дивац у Матарушкој Бањи. Тиме је посведочено да Удружење "има задатак". Да ли је задатак да што мање Срба буде у југозападној Србији и српским земљама?

Колико је Удружење са помагачима допринело да се део изгнаника настани на делу Србије ван Косова и Метохије толико је помогло да се они не врате у југозападну Србију и тиме смањи број Срба и других Србијанаца који су тамо живели пре изгона 1999. и 2004. године. Таква помоћ може да подстакне даље исељавање преосталог потискиваног српског народа са своје свете земље, будући да може олако да добије кућу и имање у другим крајевима Србије.

Научна јавност и научна политика није усмерена на последице оваквог деловања. Размештај становништва није изазов за научно трагање за дугорочним одговорима у циљу стабилности Србије, а самим тим и овог дела Европе. Идеологија потчињавања кроз Западначкoeвропски савез има примат у односу на ово питање.

Предлози

Сва слава Владета Дивца потамнеће од чињења којим он у суштини, одмаже повратак српског народа у југозападну Србију и српске земље, бар у крајеве где постоји слобода. А такви крајеви у овом делу Србије и у тим земљама постоје. Велику славу оствариће породица Дивац и други који помогну да се приближно онолико прогнаних породица врати у југозападну Србију колико је из ње изгнано. Другим речима, породица Дивац за народно и државно добро, као и за славу свог имена, треба да престане да ради на одвраћању изгнаника да се врате у југозападну Србију и српске земаља из којих су изгнани подстицањем настањивања у Србији, ван Косова и Метохије. Зато је целисходно да се изменом уговора омогући продаја добивених кућа и имања уз помоћ Удружења у циљу повратка изгнаника у своје крајеве и другде у југозападну Србију и српске земље, као и стварање услова за њихово привређивање након повратка. Значи, ако жели да помогне изгнаницима Удружење треба да се приклони одговорности цивилног присуства из Резолуције Савета безбедности број 1244 за повратак расељених изгнаника уместо да одмаже том повратку. Слоган под којом ради Удружење "Дивац" – "Можеш и ти" у пракси значи "Можеш и ти да се не вратиш у свој крај". Корисније је ако се овај слоган промени тако да гласи "Можеш и ти у свој крај", што значи да се у овом смислу претходно редефинише циљ односно преусмери рад овог удружења.

Уколико би се Удружење "Дивац" одлучило да помогне враћању изгнаника у југозападну Србију и српске земље, целисходно је да поради на успостави добрих међукомшијских и међунационалних односа у југозападној Србији и српским земљама између српског народа и националних мањина, као и између православних, покатоличених и поисламљених Срба између

којих је дошло и долази до завађивања, па чак и до непотребних оружаних сукоба и проливања крви. Такви складни односи су део "европских вредности" па би Удружење "Дивац", пошто декларативно има добротинске мотиве, могло да поради на уважавању и ширењу тих вредности. Владе Дивац би своје искуство у области "међународне сарадње" могао да искористи да стране утицајне чиниоце подстакне да делују у складу са тим вредностима и да помажу повратак српског народа на своја огњишта и у своје крајеве исто онако како су Србијанцима албанијанског порекла, Шиптарима, помогли да се врате у југозападну Србију [Пејчић, Х, Косово – зашто нема повратка на имања, 2007, с. 177].

Државни органи Србије не остварују успешну дугорочну политику ако следе деловање страних "невладиних организација" или досадашње деловање Удружења "Дивац" на размештај становништва у Србији. Напротив, они треба да се захвале овом удружењу и тим организацијама на учешће у политици просторног размештаја становништва и уплитање у надлежности владе Србије.

Исполза

1. Анђелковић, Зоран, Дани терора, Центар за мир и толеранцију и АС медиа, Београд, 2000.
2. Видојевић, Зоран, Куда води глобализација, Институт друштвених наука, Београд, 2005.
3. Јовановић, Живорад, Косовско огледало, Београдски форум за свет равноправних, Београд, 2006.
4. Митровић, Љубиша, Нови светски поредак, СКЦ, Ниш, 2000.
5. Пејчић, Христивоје, Косово – зашто нема повратка на имања, Народна библиотека, "Свети Сава", Лепосавић, 2007.
6. <http://www.divac.com/ser/index.html> /20. 02.2010
7. <http://divac.org.rs/ser/vesti/nastavak-uspesne-saradnje-2/28/01/2009>
8. http://divac.org.rs/ser/vesti/divac-lepse-nego-u-snu/12_04_2009Vlade
9. www.standardmagazin.com/tema.php?ID=1536

Примљено: 27.05.2010.

Одобрено: 29.09.2010.

ASSOCIATIONS AND RETURN TO THE FARMS

Hristivoje Pejčić, Ph.D.
Faculty of Agriculture, Zubin Potok, Serbia

Abstract

This paper explores the involvement of a Serbian non-government organization in solving the existential problems of "internally displaced persons and refugees" that are temporarily residing in Serbian territory. To some extent, the participation of other entities in the activities of this organization has been explained. Based on the obtained information, an analysis of this engagement has been made. Suggestions were made regarding such activities, taking into account maintenance of the previous territorial placement of the population

Key words: associations, Serbia, farms

Author's Address:

Dr Hristivoje Pejčić
Poljoprivredni fakultet
Kosovska Mitrovica
028 461 108
Srbija

Монографија
„МЕНАџМЕНТ И МАРКЕТИНГ УСЛУЖНОГ СЕКТОРА“

Аутори:
Проф. др Драго Цвијановић, др Бранко Михаиловић,
Институт за економику пољопривреде, Београд

Монографија „Менаџмент и маркетинг услужног сектора“, концизно и прецизно излаже главне правце и место које услужни сектор заузима у читавој привреди. Почињући са дефинисањем појма, па све до његове улоге у међународним односима, аутори на прецизан и једноставан начин уводе читаоца у срж услужног сектора, који се у данашње време истиче као медиј неопходан за конкурентску предност.

У првом делу, аутори дају дефиницију, затим класификације услуга по различитим ауторима, да би дошли до иновација у сектору услуга. Подсећају нас и на седам ”П” маркетинга који обухватају четири добро позната ”П”-производ (енгл. **product**), цена (енгл. **price**), место (енгл. **placement**), промоција (енгл. **promotion**) и ”три нова П”-људи (енгл. **people**), физички докази (енгл. **physical evidences**) и процеси (енгл. **processes**).

У другом делу аутори се осврћу на глобално окружење и наводе да постоје четири силе које врше јак утицај на маркетинг: друштвено окружење, економско окружење (где предњаче САД, Кина и Индија), глобално (где највећи утицај врше Европска унија, НАФТА и ГАТТ), технолошко (које је значајно са стварање и имплементирање иновација), конкурентско (где су битна два типа конкуренције: бренд и производни конкуренти) и институционално окружење (које се састоји од свих организација које су укључене у маркетинг производа и услуга).

У трећем делу, аутори нам стављају до знања колико су елементи маркетинг микса релевантни за академско истраживање, али да се такође могу применити и у пословању као елементи визије и мисије предузећа. Затим се осврћу на чињеницу колико је принцип интеракције и умрежавања битан за данашње услове маркетинг окружења. Креирање односа са корисницима, аутори сматрају темељом маркетинга.

У четвртом делу долазимо до принципа маркетинг услуга који су дефинисани по критеријумима различитих теоретичара. Затим су нам предочени проблеми до којих је долазило кроз развој услужних економија. Предочене су и карактеристике услуга, као што су: неопипљивост, неделљивост, променљивост, пролазност и одсуство власништва. Аутори су се у овом делу монографије осврнули и на посебне карактеристике маркетинга у

малим и средњим предузећима, јавном и непрофитном сектору те и на етику у маркетинг услугама на функционалном, производном и нивоу организације.

У петом делу монографије детаљно су представљени менаџмент концепти и системи менаџмент корисника.

У шестом делу аутори су ставили акценат на разумевање очекивања корисника, које укључује поузданост, изглед, спремност, поверење и осећајност. Ово поглавље је настављено са појмом брэнда, где се доказује његова универзална вредност, социјална вредност, улога у рачуноводству, те појам стратегијског менаџмента брэнда.

У седмом делу, аутори нам скрећу пажњу на значај истраживања тржишта и маркетинг информационих система. Предочени су нам приступи и методе истраживања тржишта. Указано је на значај појма Маркетинг Информационог Система (енгл. MIS) у коме се маркетиншке информације сакупљају, чувају, анализирају и дистрибуирају у складу са потребама менаџера. Споменути су и термини система подршке у маркетинг одлучивању (енгл. MDSS), као и он-лине аналитичке обраде и географског информационог система.

У осмом делу монографије поклоњена је пажња ревизији маркетинга и прилагођавању маркетинг стратегије услужном сектору. Стрављен је акценат на појмове тржишна сегментација, потрошачка стратегија, карактеристике и реакције корисника. Разрађени су термини конкурентска позиција, ревизија пословног окружења, позиционирање производа, животни циклус услуга, а посебно је презентована и SWOT матрица.

У деветом делу, аутори су се осврнули на улогу маркетинг услуга и маркетинг микса у банкарском сектору.

У десетом делу расправља се о значају менаџмента у рејону консултантских услуга.

У једанаестом, уједно и последњем делу ове монографије, дат је приказ маркетинг услуга на међународном нивоу.

Ова монографија пружа читаоцима све релевантне чињенице у подручју услужног сектора који данас постаје доминантан сектор у тржишној утакмици у којој постоји много играча, а само један циљ – бити најбољи. То у овом сектору привреде није лако, јер је имплементација иновација свакодневно оружје великих корпорација, па је тешко ићи у корак са временом ако нисте добро информисани.

Београд, 20.09.2010. год.

Крунић Невена, дипл. ецц.
истраживач приправник

IN MEMORIAM

СЕЋАЊЕ НА Проф. др Петара Ј. МАРКОВИЋА (1923 – 2010)

Са дубоким болом примљена је тужна вест о смрти (19.06.2010. године) професора и академика др Петра Марковића, дугогодишњег професора Универзитета, свестраног и веома плодног научног радника.

Проф. др Петар Марковић рођен је у селу Драчи код Крагујевца, 10. августа 1923. године, у службеничкој породици. Основно и средње образовање стекао је у Осијеку и Крагујевцу. Дипломирао је на Пољопривредном факултету у Земуну 1949. године а докторирао на истом факултету 1952. године. Од 1950. до 1951. године радио је у Комисији државне контроле СР Србије, а од 1951-1961. године у Савезном заводу за статистику на дужности шефа одсека, начелника одељења, члана колегијума и професора Више статистичке школе. У току 1958-1960. године похађао на Економском факултету, Београд, последипломске студије: статистичко-математички методи и модели.

Као омладинац учествовао на изградњи омладинских пруга «Брчко-Бановићи» и «Шамац – Сарајево». На овим акцијама проглашаван за ударника. Носилац је ордена рада и ордена заслуга за народ. Као ђак крагујевачке гимназије преживео је познате крагујевачке догађаје.

Од 1963. године изабран је за доцента на Пољопривредном факултету у Земуну, за предмет Економика пољопривреде и предмет Планирање у пољопривреди. Као професор Пољопривредног факултета у Земуну на Вишој пољопривредној школи у Чачку предавао је предмет Основе економије и предмет Економика пољопривреде, у периоду 1964.-1976. На Економском факултету у Крагујевцу биран је за предмет Теорија планирања привредног развоја, (1971-1976). На Агрономском факултету у Чачку биран је за професора Социологије села (1971-1980). На Филозофском факултету у Београду биран је за редовног професора на предмету Социологија села, 1977. године. Биран је и за професора на више југословенских универзитета, у Хрватској, Словенији, Македонији, Босни и Херцеговини и Црној Гори.

У овом тужном тренутку желим посебно истаћи да је академик проф. др Петар Марковић стекао светски углед плодног и свестраног научника

(методолога, економисте, посебно агроекономисте, социолога посебне социологије села).

Проф. др Марковић као плодан научни радник, оставља широку и богату литературу. Написао је самостално или у сарадњи са другим професорима више уџбеника и 36 књига. У бројним часописима у земљи и у иностранству објавио велики број научних и стручних радова, међу којима су посебно значајни радови који се односе на развој статистике, агрономије, економске теорије, социологије села и других области науке.

Као научни радник и истраживач проф. др Петар Марковић руководио је бројним научним и стручним пројектима.

Посебно велики научни допринос проф. др Петра Марковића вазан је за изучавање структурних промена и развоја пољопривреде и села, прехрамбене индустрије и других сектора агроиндустрије. Целовитост научних и емпиријских истраживања проф. др Петар Марковић пружио је на подручју «Развоја сеоске инфраструктуре у Југославији». У овом широком пројекту проф. др Петар Марковић је систематизовао обимну фактографску грађу на којој је радио више од 10 година. Обрађене су развојне тенденције у стамбеној и привредној изградњи у југословенском селу, развој услова живота 20. столећа, изградња путева, комуналних објеката, развој здравства, школства. У овом истраживању проф. др Петар Марковић је приказао историју развоја југословенског села и очекиваним тенденцијама. Ово је једна у низу објављених књига аутора која чини врхунско научно дело како у погледу теорије, узрока и испољених процеса на југословенском селу под утицајем индустријализације и интензивних структурних промена на југословенском селу.

Изузетно значајан истраживачки и научни допринос проф. др Петар Марковић односи се на изучавање развоја села и пољопривреде под утицајем привредног развоја, где су констатовани процеси неусклађености развоја пољопривреде и прерађивачких капацитета, испарцелисаност поседа, заостајање развоја технологије, противречности аграрне депопулације, девитализације, дугогодишње запостављање пољопривредног развоја, процеси енормног одлива сеоског становништва у градове, праћене пражњењем и слабљењем села.

Треће подручје научног и стручног стваралаштва проф. др Петра Марковића односи се на изучавање пољопривредног и агроиндустријског простора. У овој области он је написао Пољопривредни атлас Србије који је публикован у три тома. У првом тому проф. др Петар Марковић је образложио: дугорочну, регионалну стратегију агроиндустријске производње Републике Србије са пољопривредним атласом, где је изложио дугорочну стратегију развоја агроиндустрије, са стратегијом и приоритетима по групама

производа и производњама по реонима, стратегијом примарне пољопривредне производње у прерађивачке индустрије, местом произвођача у производњи. Овде се повезују привредни систем, наука, стручна служба у функцији домаћег и међународног тржишта.

У другом тому проф. др Петар Марковић је образложио: дугорочну регионалну стратегију агроиндустрије Републике Србије са производно-демографским атласом по општинама. Овде је проф. др Петар Марковић дао анализу производно-економских и социодемографских и инфраструктурних карактеристика за све општине и села. У овом научно-стручном подухвату проф. др Петар Марковић образложио је програм оживљавања и развоја пољопривредне производње и села.

Значајан допринос проф. др Петара Марковића оствариван је у проучавању и разради економских и мера аграрне политике. У изучавању и конципирању мера аграрне политике полазио је од теоријских сазнања и претпоставки и на једном од очекиваних процеса развоја, достигнућа науке а посебно од циљева који се сагледавају.

Важно је истаћи чињеницу да научно и богато истраживачко дело проф. Петра Марковића представља значајну основу и подршку за даље обогаћивање програма и метода истраживачке активности на подручју агрономије. Богати резултати његовог научног стваралаштва имају велики значај за остваривање сличних истраживања у будућности, уз знатно продубљивање визије, праваца и политике руралног и одрживог развоја југословенске пољопривреде и агроиндустрије. Добијена научна сазнања проф. Петра Марковића значајна су и као усмерења за брже оживљавање укупне привреде у садашњим околностима и за укључивање наше земље у савремене привредне токове и поделу рада у свету и Европи.

У целини се може констатовати да је научно и стваралачко дело проф. др Петра Марковића знатно допринело свестраном преображају села и подстицању унапређивања пољопривреде и агроиндустрије. Његов утицај на квалитет одшколованих научних и стручних кадрова и у будућности ће свакако утицати на напредак животне праксе.

Зато се може очекивати и веровати да се утицај научног и животног стваралаштва проф. др Петра Марковића наставља и да ће живети колико живи и његово дело.

Нека му је вечна слава и хвала!

Проф. др Јеремија Симић

УПУТСТВО АУТОРИМА	INSTRUCTIONS TO AUTHORS
<p>Научни часопис ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИ-ВРЕДЕ објављује оригиналне научне радове, прегледне чланке, стручне радове, претходна саопштења, приказе књига и документе. Радови који се категоризују као научни морају имати две позитивне рецензије, према Стандардима МНС и Правилима Уредништва. Аутор је анониман за рецензента а рецензент је анониман за аутора рукописа. Рецензент аутономно вреднује рукопис и може дати позитивну рецензију, предложити дораду или дати негативну рецензију. Рукопис који је за дораду, редакцији прослеђује аутору, уз текст анонимне рецензије. Негативно оцењен рукопис враћа се аутору, уз текст анонимне рецензије.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Рад припремити на рачунару, програм Word for Windows, фонт Times New Roman – ћирилица, size 11 - Наслов рада: центриран, size 12, bold; међунаслови: size 11, bold. - Име аутора: испод наслова, академско, односно научно звање, организација, седиште. - Абстракт/сажетак (до 150 речи) и кључне речи, испод имена аутора. - Називи и заглавља табела морају бити на српском и енглеском језику, size 11, center. - Обим рада: до 10 страница (укључујући табеле, графиконе и слике), формат А4, маргине: горе/доле 5.5, лево/десно 4.0, проред 1.0 (највише 18.000 знакова). - Литература (на крају рада, пре абстракта на енглеском): презиме и име аутора (година издања), <i>наслов рада</i>, издавач, место издања, број стране; азбучним редом према презимену аутора. - Абстракт (до 150 речи) и кључне речи, са насловом рада и адресом аутора на енглеском језику (фонт Times New Roman, латиница, size 11), после литературе. - На крају рада се наводи пуна адреса аутора, број телефона и Е-mail адреса. <p>Рад доставити на е-mail: office@mail.iep.bg.ac.rs или milanmilanovic@yahoo.com и поштом у два примерка, на адресу:</p> <p style="text-align: center;">ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ Београд, Волгина 15.</p>	<p>The scientific journal AGRICULTURAL ECONO-MICS publishes the original scientific papers, review papers, professional papers, preliminary statements, reviews of the books as well as the documents. The papers categorized as the scientific ones must have two positive reviews, according to the Standards of MSRS as well as the Editorship Rules. The author is anonymous for reviewers, while the reviewer is anonymous for the author of the manuscript. The reviewer autonomously evaluates the manuscript and he/she could give a positive review, suggests some finishing touches or give a negative review. The manuscript that has to be finishes off, has been submitted to the author by editorial board, together with the text of anonymous review. Negatively evaluated manuscript has been submitted to the author, together with the text of anonymous review.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Paper has to be prepared on the computer, in Word for Windows, Times New Roman, in English, size 11. - Title of the Paper: centered, size 12, bold; sub-titles: 11, bold italic. - Name of Authors: under the title, academic, i.e. scientific degree, institution, location. - Abstract (maximum 150 words) and key words, under the author's name(s). - Titles and Headings of the Tables, size 11, center. - Length of Paper: maximum 10 pages (including tables, graphs and pictures), paper size A4, margins: header/footer 5.5, left/right 4.0, line spacing 1.0 (maximum 18,000 characters). - Literature (at the end of the paper, before an abstract in English): surname and name of the author(s) (year of publishing), <i>title of publication</i>, publisher, place of publishing, page number(s); in alphabetical order according to the author's surname. - Abstract (maximum 150 words) and Key words, together with title of the paper and address of author(s) Times New Roman, size 11, after Literature. - At the end of the paper it should be cited a full author's address, phone number and e-mail address. <p>The paper should be sent to the following e-mail address: office@mail.iep.bg.ac.rs or milanmilanovic@yahoo.com as well as two paper copies by post to the following address:</p> <p style="text-align: center;">AGRICULTURAL ECONOMICS (ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ) Belgrade, Volgina 15.</p>